

ACADEMIA
DE ȘTIINȚE
SOCIALE
ȘI POLITICE
A REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ISTORIA ROMÂNIEI

DAN AL II-LEA, DOMN PÎNĂ LA „MAREA CEA MARE”. TRADIȚIE ȘI REALITATE.

MARIETA CHIPER

EXTRACȚIA MINIERĂ ÎN BANAT ÎN SECOLELE XVI – XVII (II)

CRISTINA FENEȘAN

ILUMINISM ȘI MODERNISM ÎN POLITICA REFORMATOARE A DOMNITORULUI ALEXANDRU IPSILANTI.

MATEI D. VLAD

★

RECEPTAREA MARI REVOLUȚII SOCIALISTE DIN OCTOMBRIE ÎN MIȘCAREA MUNCITOREASCĂ DIN ROMÂNIA (1917–1921)

DAMIAN HUREZEANU

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

ALEXANDRU CANDIANO-POPESCU – MARTOR ȘI CRONICAR AL TIMPULUI SĂU (II)

RADU-DAN VLAD

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE
REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

CARTEA ROMÂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

10

TOMUL 40

1987

www.dacoromanica.ro

OCTOMBRIE

EDITURA ACADEMIEI

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*redactor șef*), **ION APOSTOL** (*redactor șef adjunet*); **NICHITA ADĂNILOAIE**, **LUDOVIC DEMÉNY**, **GHEORGHE I. IONIȚĂ**, **AUREL LOGHIN**, **ȘTEFAN OLTEANU**, **POMPILIU TEODOR** (*membri*).

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ROMPRES-FILATELIA Departamentul Export-Import-presă P.O. Box 12-201. Telex 10376 prsti r – București, Calea Griviței nr. 64 68.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

www.dacoromanica.ro

Adresa Redacției:
B-dul Aviatorilor nr. 1
71247 – București, tel. 50.72.41

REVISTA DE ISTORIE

TOM 40, Nr. 10
Octombrie 1987

ISTORIA ROMÂNIEI

- MARIETA CIIPIER, Dan al II-lea, domn pină la „Marca cea Mare”. Tradiție și realitate 967
- CRISTINA FENEȘAN, Extracția minieră în Banat în secolele XVI—XVII (II) 983
- MATEI D. VLAD, Iluminism și modernism în politica reformatoare a domnilorului Alexandru Ipsilanti 997

★

- DAMIAN HUREZEANU, Receptarea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie în mișcarea muncitorească din România (1917—1921) 1017

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

- Alexandru Candiano-Popescu — martor și cronicar al timpului său (III) (*Radu-Dan Vlad*) 1027

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

- A XXI-a sesiune anuală de rapoarte arheologice — campania 1986 (*Constantin Preda, Cornelia Stoica*); Conferința internațională „Berlin 750 ani” (*Ștefan Olteanu*); Călătorie de documentare în R.P. Bulgaria (*Ion Stanciu*). 1039

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

- ** *Reflectarea istoriei universale în istoriografia românească*, coordonator științific prof. dr. Ștefan Ștefănescu, Edit. Academiei, București, 1986, 239 p. (*Mihai Opreșcu*) 1047
- ** *Pagini dintr-o arhivă inedită*, Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Antonie Plămădeală, Edit. Minerva, București, 1984, XLVI + 435 p. (*Adrian Stănescu*) 1049
- L. I. KISELEVA, *Zapadnoevropeiskaia rukopisnaia i peceatnaia kniga XIV—XV v. v.*, Edit. „Nauka”, Leningrad, 1985, 304 + 16 il. + 4 tabele (*Ludovic Demény*) 1050
- ** *L'agricoltura romana. Guida storica e critica*, Editori Laterza, Roma, 1982, 188 + XXXVI p. (*Ramiro Donciu*) 1052

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

- „Tools and Tillage”, Copenhagen, vol. V, nr. 1 (1984), 2 (1985), 128 p. (*Virgil Ștefan Nițulescu*) 1055

„Revista de istorie”, tom 40, nr. 10, p. 965—1056, 1987

REVISTA DE ISTORIE

TOME 40, N° 10

Octobre 1987

L'HISTOIRE DE ROUMANIE

- MARIETA CIUPER, Dan II, prince régnant jusqu'à la „Grande Mer”. Tradition et réalité 967
CRISTINA FENEŞAN, L'extraction minière au Banat aux XVI-e — XVII-e siècles (II) 983
MATEI D. VLAD, Lumières et modernisme dans la politique réformatrice du prince Alexandre Ypsilanti 997

★

- DAMIAN IUREZEANU, La réception de la Grande Révolution Socialiste d'Octobre dans le mouvement ouvrier de Roumanie (1917—1921) 1017

MÉMOIRES, CORRESPONDANCE, NOTES

- Alexandru Candiano-Popescu — témoin et chroniqueur de son temps (III) (*Radu-Dan Vlad*) 1027

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

- La XXI-e session annuelle de rapports archéologiques — la campagne de 1986 (*Constantin Preda, Cornelia Stoica*) ; La Conférence internationale „750 anniversaire de la ville de Berlin” (*Ştefan Olteanu*) ; Voyage de documentation en R.P. de Bulgarie (*Ion Stanciu*) 1039

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

- *** *Reflectarea istoriei universale în istoriografia românească* (L'illustration de l'histoire universelle dans l'historiographie roumaine) coordonateur scientifique prof. dr. Ştefan Ştefănescu, Edit. Academiei, Bucureşti, 1986, 239 p. (*Mihai Opreşescu*)... 1047
*** *Pagini dintr-o arhivă inedită* (Pages d'une archive inédite), Edition paru les soins d'Antonie Plămădeală, Etude introductive et note du même auteur, Edit. Minerva, Bucureşti, 1984, XLVI + 435 p. (*Adrian Stănescu*)... 1049
L. I. KISELEVA, *Zapadnoevropejskaia rukopisnaia i peceatnaia kniga XIV — XV v.v.*, Edit. „Nauka”, Leningrad, 1985, 304 + 16 il. + 4 table (Ludovic Demény)... 1050
*** *L'agricoltura romana. Guida storica e critica*, Editori Laterza, Roma, 1982, 188 + XXXVI p. (*Ramiro Donciu*)... 1052

LA REVUE DES REVUES D'HISTOIRE

- „Tools and Tillage”, Copenhagen, vol. V, nr. 1 (1984), 2 (1985), 128 p. (*Virgil Ştefan Niţulescu*) 1055

„Revista de istorie”, tom 40, nr. 10, p. 965—1056, 1987.

www.dacoromanica.ro

ISTORIA ROMÂNIEI

DAN AL II-LEA, DOMN PÎNĂ LA „MAREA CEA MARE” TRADIȚIE ȘI REALITATE

MARIETA CHIPER

S-a discutat și se discută în continuare în istoriografia noastră după cum arată și unele studii publicate recent¹ — când anume se produce intrarea sub stăpînirea otomană a pămîntului românesc dintre Dunăre și Mare și, într-un sens mai larg, când încetează statul muntean să-și întindă hotarele pînă la mare, să aibă acces nemijlocit la Marea Neagră.

Așa cum se remarca de curînd, cercetările diferiților istorici s-au cristalizat în mai multe opinii, potrivit cărora cetățile Turnu și Giurgiu, ca și teritoriul Dobrogei, au fost cotoprite de otomani și au ieșit din componența statului muntean, după unii autori, în anii 1419 — 1420, după alții, între anii 1444 și 1462 și, în fine, după alții, în mai multe etape, între anii 1420 — 1462².

Cert este că spre sfîrșitul domniei marelui Mircea voievod și, mai ales, după dispariția acestuia, hotarele Țării Românești și posesiunile domnitorilor munteni au fost supuse unor puternice presiuni și au străbătut momente dificile în condițiile expansiunii Imperiului Otoman, a puternicelor rivalități pentru controlul liniei Dunării dintre Belgrad și Chilia manifestate între marile puteri limitrofe țărilor române.

În aceste circumstanțe, în primele decenii de după Mircea, cetăți ca Severin, Turnu, Giurgiu, Silistra, Chilia și teritoriul dintre Dunăre și Mare sînt pierdute, uneori redobîndite și apoi iarăși pierdute de Țara Românească, cele mai multe intrînd, încă din această perioadă și pentru mult timp, sub stăpînirea otomană.

Succesorii lui Mircea, fie că au domnit mai puțin, fie că au putut rămîne mai mulți ani pe tronul Țării Românești și indiferent cum, cu ce sprijin au ajuns la tron, s-au străduit, pe cît le-a fost cu putință, în condițiile raportului de forțe ale epocii, să apere sau să refacă moștenirea lăsată, sau cel puțin să limiteze porțiunile pierderilor.

În acele împrejurări, ieșirea la mare pentru statul muntean a constituit una din preocupările politice majore ale urmașilor lui Mircea. O expresie a acestor preocupări a fost și faptul că în titulatura unor succesorii ai lui Mircea se subliniază întinderea stăpînirii „pînă la Marea cea Mare”. Dacă în documentul din 10 iulie 1418 — păstrat însă numai în rezumat — Mihail I se intitula „domnul Țării Românești și munților și către Țara Tătărăscă și amîndouă părțile de dincoace și peste Dunăre și pînă la Poarta de Hier și pînă la Marea Neagră”³, printr-o formulă alterată desigur de alcătuitoarea rezumatului, dar și neuzitată pînă atunci⁴, documentul din 18 martie 1419 prezenta titulatura lui Mihail în formula

completă⁵, clasică, a lui Mircea cel Mare din perioada de vîrf a puterii sale. Un document de la Radu Praznaglava, din 1 iunie 1421, cuprindea și el aceeași formulă clasică a titulaturii de glorie a lui Mircea din care, în cazul documentului din 1421, remarcăm doar absența indicării Durostorului dintre stăpîniri⁶.

În sfîrșit, într-un document din 16 septembrie 1440, Vlad Dracul, deși nu se mai referea la stăpînirea Banatului de Severin, a Durostorului și a „Podunaviei”, preciza că el era „domn a toată Țara Ungrovlahiei, stăpînind și pînă la Marea cea Mare, stăpînind și în părțile ungurești, herțeg al Amlașului și Făgărașului”⁷.

Dintre succesorii lui Mircea pînă la mijlocul secolului al XV-lea, Dan al II-lea are, dacă reunim cele cîteva reveniri ale sale pe tron între 1420–1431, una dintre cele mai lungi domnii — singurul care-l depășește cu puțin fiind Vlad Dracul — și totodată este, neîndoielnic, unul dintre cei mai importanți domni munteni dintre Mircea cel Mare și Vlad Țepeș. Or, dacă mai înainte, Mihail sau Radu Praznaglava și, apoi, Vlad Dracul, au emis documente în care se intitulau domni „pînă la Marea cea Mare”, trebuie spus că nici unul dintre documentele cunoscute de la Dan al II-lea nu cuprinde, în titulatura domnului, și indicația de stăpînire „pînă la Marea cea Mare”.

În cele 16 documente interne și 2 mențiuni de documente cunoscute de la Dan al II-lea (vezi DRH, seria B, vol. I) acesta se intitulează — în afară, firește, de domn al Țării Românești — doar „herțeg” al Amlașului și Făgărașului. Dacă înscrierea stăpînirii pînă la mare, ca și a celorlalți posesiuni, în titulatura domnilor menționați, ar fi fost pur și simplu o copie mecanică, o preluare a titlului purtat de Mircea, ne putem întreba de ce acest titlu apare uneori cu modificări la succesorii lui Mircea și, mai ales, de ce nu a fost preluat și de cancelaria lui Dan al II-lea? Pe de altă parte, știm foarte bine că dintre documentele păstrate de la Mircea, cele mai multe nu au înscrisă formula titlului, atît de impunătoare, pe care o cunoaștem cu toții. Putem deci conchide că dacă nu toate documentele lui Mircea, Mihail, Radu sau Vlad Dracul precizau stăpînirea pînă la mare⁸, nici documentele de la Dan al II-lea nu trebuiau să cuprindă, toate, o astfel de precizare și, în același timp, să formulăm ipoteza că eventualele documente în care acest din urmă menționat domn muntean a înscris, în titulatura sa, stăpînirea, „pînă la mare” să fi existat, dar să nu fi parvenit pînă astăzi.

Vrem să afirmăm prin cele de mai sus să absența unor documente în care Dan al II-lea să fi precizat în titlu că stăpînea „pînă la mare”, nu constituie un argument că Dan al II-lea nu ar fi stăpînit totuși, cel puțin în unele momente, fie și o zonă îngustă, care să-i fi asigurat ieșirea la mare.

Cele arătate mai sus pot constitui, însă, o explicație pentru faptul că nu deținem documente care să facă precizarea menționată în titlul lui Dan al II-lea, dar desigur, nu și un argument că acest domn a stăpînit „pînă la mare”.

Și atunci, se pune întrebarea : a stăpînit sau nu Dan al II-lea „pînă la mare”?

Atragem, de la început, atenția că există două documente de la Dan al II-lea în care, fără a se face mențiunea corespunzătoare și în titulatura domnului, este indicată stăpînirea „pînă la mare” în interiorul documen-

tului, într-un mod care atribuie acestei precizări, după părerea noastră, mai multă greutate decât dacă ea ar fi fost făcută în titulatura domnului.

Ne referim, în primul rând, la privilegiul dat brașovenilor de Dan al II-lea, aflat la Tîrgoviște, la 30 ianuarie 1431. În acest document, Dan al II-lea se intitula „mare voievod și domn în toată țara Ungrovlahiei și al părților de peste munți, herțeg al Amlașului și Făgărașului”⁹ și preciza că „A binevoit domnia mea cu a sa bunăvoință și nu am batjocorit, nici nu am călcat, ci încă am întărit și am înnoit acest hrisov al strămoșului domniei mele și sfînt răposatului Ioan Mircea voevod . . .”¹⁰. În continuare erau indicate obiectul documentului și teritoriul asupra căruia se extindea jurisdicția privilegiului, echivalînd cu întinderea teritoriului asupra căruia domnea Dan al II-lea. Iată acest pasaj, pe care-l supunem atenției cititorului : „. . . am dăruit acest hrisov al domniei mele — preciza Dan al II-lea — pîrgarilor din Brașov și întregii Țări a Bîrsei, ca să le fie privilegiul cel vechiu, ca să negustorească cu orice marfă prin toată țara și stăpînirea domniei mele, slobod, fără nici o piedică de la Porțile de Fier încă pînă la Marea cea Mare, nicăderi să nu ea vamă, nici la vreun tîrg, nici la vreun vad, numai trecînd brașovenii cu marfă în țara domniei mele, să dea la Rucăr . . .”¹¹ (subl. ns. — M.C.).

Acest pasaj al documentului, trecut pînă acum, după știința noastră, cu vederea și în care se afirmă răsPICAT că prin „toată țara și stăpînirea sa” Dan al II-lea înțelegea teritoriul „de la Porțile de Fier încă pînă la Marea cea Mare” ridică o serie de întrebări și necesită o analiză mai amănunțită.

În primul rînd, este vorba de un document autentic și datat, al cărui original slav s-a păstrat, deci este exclus a fi un fals ori a avea datarea eronată. În al doilea rînd, este necesară analiza posibilităților ca precizarea din pasaj să fi fost preluată sau influențată de documente similare anterioare — și în primul rînd de privilegiul lui Mircea, la care se face trimitere directă — și, pe de altă parte, să stabilim dacă documente ulterioare de același gen nu pot furniza eventuale informații sau sugestii pentru a înțelege corect semnificația afirmației menționate cuprinsă în privilegiul din 30 ianuarie 1431.

Dan al II-lea a avut în față privilegiul acordat brașovenilor de ilustrul său predecesor, anume actul emis în Cîmpulung, la 25 august 1413 în privilegiul său, Dan al II-lea arăta : „Am scris cînd a venit Han(a) Hopindei cu hrisovul lui Mircea voevod”¹² — dar compararea textului documentului din 30 ianuarie 1431 cu acel al privilegiului din 25 august 1413 demonstrează că nu este vorba de o copiere mecanică și nici măcar de o preluare apropiată a prevederilor vechiului privilegiu. Astfel, în documentul din 25 august 1413, Mircea se intitula simplu doar „voievodul Țării Românești”, iar în interiorul documentului, teritoriul asupra căruia se extindea privilegiul, fără a fi în mod expres precizat, este în mod repetat definit prin genericul „Țara Românească”¹³. Doar indirect, dintr-o mențiune spre sfîrșitul privilegiului, se poate înțelege însă că țara se întindea pînă la mare¹⁴. S-ar putea afirma că documentul slav din 30 ianuarie 1431 n-a putut urma modelul diplomatic al documentului latin din 25 august 1413 și că, poate, privilegiul acordat de Dan al II-lea a fost influențat de versiunea slavonă a privilegiului emis de cancelaria lui Mircea, la Cîmpulung, la 6 august 1413¹⁵. Mai întii, este de precizat că numeroase date au condus la concluzia că brașovenii au prezentat lui Dan al II-lea, în ianua-

rie 1431, privilegiul acordat de Mircea la 25 august 1413¹⁶. Desigur că Dan al II-lea putea avea în față și o copie sau originalul în slavonă al privilegiului din 6 august 1413. Dar compararea acestui document cu cel din 31 ianuarie 1431 arată și mai clar că ne aflăm în fața unor distanțări evidente de documentul lui Mircea, dintre care izbitoare sînt deosebirile în titulatură și în precizarea teritoriului privind jurisdicția privilegiului.

În privilegiul din 6 august 1413 acordat brașovenilor este inserată titulatura pe care am denumit-o „clasică” a lui Mircea, în timp ce Dan al II-lea etala — după cum am menționat mai sus — un titlu mult restrîns. Pe de altă parte, în același document din 6 august 1413, referitor la zona asupra căreia se exercitau privilegiile acordate brașovenilor se preciza că acestea aveau ca obiect „...vama prin tîrgurile din țara domniei mele și pe drumul Brașovului pînă la Brăila...”¹⁷ (subl. n. M.C.) ceea ce era evident departe, în formă și în conținut, de precizarea „...prin toată țara și stăpînirea domniei mele ... de la Porțile de Fier încă pînă la Marea cea Mare ...” din privilegiul acordat de Dan al II-lea la 30 ianuarie 1431.

Considerăm că nu mai este necesară dezvoltarea argumentării pentru a demonstra că precizarea inclusă în privilegiul menționat din 1431 acordat de Dan al II-lea nu era influențată de formularul de cancelarie al documentelor similare acordate de Mircea voievod.

Mai mult decît atît, se poate afirma că pasajul la care ne referim nu a copiat sau nu a imitat nici privilegiile acordate brașovenilor de predecesorii lui Dan al II-lea și nici măcar pe acelea cunoscute acordate anterior chiar de acest domn. Prin documentul, în slavonă, emis din Tîrgoviște la 21 noiembrie 1421, Radu Praznaglava reinnoia brașovenilor privilegiile „...pentru vămi, prin toate tîrgurile prin țara domniei mele și pe drumul Brașovului pînă la Brăila ...”¹⁸, adică relua, cu o ușoară modificare, formula folosită în privilegiul acordat de Mircea cel Mare la 6 august 1413. Această formulă, atît de diferită de cea din ianuarie 1431, era însă folosită chiar și de Dan al II-lea în privilegiul acordat brașovenilor din Tîrgoviște, la 23 octombrie 1422¹⁹. Pe de altă parte, într-un document, datat cu aproximație în primii ani ai domniei lui Dan al II-lea, se remarcă o formulă — preluată poate din documente anterioare — care delimitează mai clar teritoriul în care se exercita privilegiul și care prefigurează modelul din 1431. Este vorba de privilegiul de scutire de vămi acordat tîrgoviștenilor, în care se arăta „...și apoi să umblați pe la Severin și prin toate tîrgurile și la Brăila și în toată țara domniei mele, nicăieri să nu mai dați”²⁰ (subl. ns. — M.C.).

Se poate trage, deci concluzia că precizarea asupra căreia stăruiam, din privilegiul acordat de Dan al II-lea la 30 ianuarie 1431, nu a fost o preluare din formule anterioare de cancelarie, deoarece nu se găsește în nici un alt document anterior cunoscut și că ea a reflectat o realitate sau o mentalitate specifică ultimei perioade a domniei lui Dan al II-lea. Reamintim aici că formula stăpînirii „... pînă la Porțile de Fier și pînă la Marea” Neagră mai este întilnită o singură dată în documentele noastre medievale cunoscute, dar ea făcea parte din titulatura, de altfel mai amplă, a lui Mihail I²¹ și nu dintr-un text destinat să indice teritoriul asupra căruia se extindea privilegiul comercial.

Pe de altă parte, în privilegiile comerciale sau vamale emise de cancelariile unor domni de după Dan al II-lea, constatăm, în privința delimitării teritoriului la care se referea privilegiul, atît formula mai veche și imprecisă, cunoscută din documentele din 6 august 1413, 21 noiembrie 1421, 23 octombrie 1422 — așa cum este cazul privilegiului acordat de Vlad Dracul brașovenilor la 8 aprilie 1437²² — cît și delimitări mai precise, de genul celor utilizate de Dan al II-lea. Astfel, printr-un hrisov din 7 august 1451, Vladislav al II-lea acorda mănăstirii Cozia o serie de privilegii, stabilind printre altele, ca „... nicăieri să nu dea vamă la toate tîrgurile și la toate vadurile, de la Severin pînă la Brăila, nici pe drumul munților nicăieri să nu dea vamă ...”²³ (subl. ns. — M.C.). Această formulă era reluată în privilegiul acordat aceleiași mănăstiri de Radu cel Frumos, la 5 noiembrie 1465²⁴. Mai tîrziu, la 4 iunie 1497, Radu cel Mare, într-o scutire de orice vămi acordată altui lăcaș de cult, decidea ca „... nicăieri vamă ca să nu plătească, nici la un loc : nici la cîmpu vamă, nici la vaduri, nici la plaiuri vame, nici la tîrguri, nici la un lac, și de la Severin pînă la Brăila”²⁵ (subl. ns. — M.C.). Acest „de la Severin pînă la Brăila” echivala cu teritoriul țării, pentru că tot Radu cel Mare, într-o scrisoare adresată brașovenilor în aprilie 1498, în care trata probleme politice și nu comerciale, preciza : „...cît voi fi în viață, să nu vă temeți domnia voastră că vor trece turcii pe undeva prin țara noastră, de la Severin și pînă la Brăila”²⁶ (subl. ns. — M.C.).

Se poate observa deci că sînt cunoscute mai multe documente ale unor domni munteni posteriori lui Dan al II-lea, în care se stabilește precis teritoriul asupra căruia se extindea privilegiul comercial sau vamal, și că acest teritoriu este echivalent cu acela asupra căruia domnul își exercita autoritatea, adică cu teritoriul țării. Acest teritoriu este delimitat, în aceste documente, la vest de Severin și la est de Brăila și, în acest fel, ele demonstrează, în mod evident, o restrîngere, o adaptare la noi realități, a formulei utilizate de Dan al II-lea. Dacă la granița de vest a Țării Românești, precizarea „de la Porțile de Fier” poate fi considerată ca acoperind aceeași realitate indicată prin „de la Severin”, trebuie să observăm că, la granița de est, înlocuirea formulei „pînă la Marea cea Mare” prin aceea „pînă la Brăila”, reflecta o evidentă pierdere de teritoriu.

În concluzie la cele arătate mai sus, considerăm că analiza documentelor anterioare și posterioare similare celui din 30 ianuarie 1431, demonstrează că precizarea referitoare la stăpînirea lui Dan al II-lea „de la Porțile de Fier încă pînă la Marea cea Mare” nu este un automatism de cancelarie și nu este întilnită în alte documente cunoscute și că precizările, în documente, a teritoriului asupra căruia se extindeau privilegiile comerciale sau vamale sufereau modificări în funcție de evenimente, erau deci adaptate realității istorice.

În consecință, se poate reține că precizarea cu privire la stăpînirea „pînă la Marea cea Mare” nu se datora neglijenței sau capriciilor unui diac, ci era inclusă în mod voit și responsabil.

La această concluzie conduce și argumentul logic că brașovenii, prezenți la Tîrgoviște la întocmirea documentului din 30 ianuarie 1431, nu ar fi putut accepta să li se acorde privilegiile comerciale pe un teritoriu care nu ar fi intrat sub jurisdicția și stăpînirea emitentului, în cazul de față, dacă Dan al II-lea nu stăpînea în acel moment sau dacă nu era cel

puțin în situația de a-și restabili autoritatea asupra unui teritoriu considerat a fi „toată țara și stăpînirea” sa și care se întindea „de la Porțile de Fier și încă pînă la Marea cea Mare”.

Concluzia că Dan al II-lea a stăpînit „pînă la mare” este susținută și de o informație cuprinsă într-un alt document. Este vorba de o scrisoare nedată — considerată de Ioan Bogdan a fi redactată în aprilie-mai 1427 — prin care Dan al II-lea, între altele, anunța pe brașoveni că făcuse pace și „De aceea, cine vrea să umble cu negoț, poate să meargă slobod măcar pînă la mare”²⁷ (subl. ns. — M.C.).

Se ridică aceeași întrebare, pusă în legătură și cu documentul din 1431 : putea Dan al II-lea să afirme că garanta — în fond, ce altceva este acest „poate să meargă slobod”? — circulația negustorilor și a mărfurilor din Brașov „pînă la mare”, dacă nu exercita controlul asupra unui teritoriu sau drum comercial „pînă la mare”? Răspunsul nostru nu poate fi decît că Dan a stăpînit „pînă la mare” în momentul în care transmitea scrisoarea menționată brașovenilor. De altfel, înaintarea pînă la mare fusese un obiectiv strategic al campaniei militare declanșate în ianuarie 1427, care avea să readucă la tron pe Dan al II-lea. Astfel, într-o scrisoare din Rîșnov, din 25 ianuarie 1427, Ștefan de Rozgony, comite de Győr, referindu-se la începutul campaniei la care participa „ilustrul principe, domnul rege al Portugaliei, împreună cu vestitul Dan, voevodul Țării Românești”, sublinia că scopul acțiunii militare era de a „prinde și a ține prins pe voevodul Radu, dacă vor putea, și dacă apa Dunării va fi înghețată, să nu înceteze a nimici țara turcească, arzînd-o cît mai adînc și pustiind-o și înaintînd *pînă la malul mării* . . .”²⁸ (subl.ns. — M.C.).

Indiferent ce și cît s-a realizat din acest program ambițios, el trebuie să rețină atenția prin aceea că relevă dorința de a fi atins litoralul Mării Negre.

După cum este cunoscut, Dan al II-lea a participat la numeroase expediții antiotomane care au vizat recucerirea tronului, apărarea liniei Dunării, recuperarea unor cetăți și teritorii intrate sub stăpînirea otomană. Mai multe dintre aceste expediții s-au desfășurat la dreapta Dunării²⁹.

Ce se înțelege, în condițiile frămîntatei istorii a Țării Românești din anii următori domniei lui Mircea cel Mare prin stăpînirea „pînă la mare” indicată de Dan al II-lea cel puțin în 1427 și 1431 ?

Înainte de a încerca să schișăm un răspuns la această firească întrebare dorim să amintim că evenimentele de istorie românească din a doua jumătate a secolului al XIV-lea și primele decenii ale secolului al XV-lea au lăsat trasee adînci în creația populară balcanică și că tradiția sud-dunăreană, mai atent considerată, pare să fi reținut stăpînirea lui Dan al II-lea „pînă la mare”.

De altfel, folclorul balcanic și, în special, cel bulgar, păstrează numeroase elemente referitoare la români, la istoria poporului român, ceea ce se explică prin îndelungata vecinătate și colaborare, ca și prin rolul jucat de poporul român în istoria acestei arii geografice. Balade, legende, colinde sau alte producții folclorice bulgare sau sirbești au reținut atît date despre frumusețea și bogăția pămîntului românesc, despre locuitorii acestuia, cît și despre lupta pentru libertate împotriva cotropitorilor străini, despre o serie de domni români. Astfel, folclorul sud-dunărean constituie o sursă interesantă pentru istoria noastră medievală. Acest fapt a fost

remarcat încă din secolul trecut ³⁰ pentru ca ulterior, în urmă cu cinci decenii, să constituie chiar obiectul unei teze de doctorat ³¹. Este cunoscută și integrată în istoriografia noastră puternica amprentă lăsată în folclorul sud-dunărean de epopeea lui Mihai Viteazul ³² și s-a remarcat că în unele producții folclorice balcanice Dan al II-lea este numit Dan cel viteaz ³³.

Situația dificilă în care se aflau țările române și locuitorii săi în perioada imediat următoare domniei lui Mircea cel Mare a lăsat urme în folclorul bulgar ³⁴. În producțiile folclorice bulgare revine cu mare frecvență figura unui voievod român numit Dan și uneori este evident că este vorba de Dan I sau de o denumire generică (în unele colinde „Dan voievod” a fost adaptat chiar ca refren) ³⁵. Atunci când este însă vorba de asocieri între un voievod Dan și Dobrogea — cum este cazul unor colinde sau balade ³⁶ — acest personaj nu a putut avea nicidecum ca prototip pe Dan I, așa cum s-a propus ³⁷, ci el s-a modelat sub influența dominantă a lui Dan al II-lea.

Într-una din baladele bulgare este prezentată chiar și întinderea stăpînirii unui voievod Dan, stăpînire care atingea țărmul mării: „A devenit, de asemenea, celebru Dan voievod,/Dan Ban, Dan voievod/, El stăpînește peste multe țări (teritorii), /La țărmul mării, peste cetăți,/La malul Dunării, peste orașe,/Peste mănăstirile munților,/Peste cîmpii întinse, peste numeroase sate” ³⁸ (subl.ns. — M.C.). Desigur, în utilizarea unei producții folclorice ca sursă istorică, critica izvorului este substanțial diferită față de cea aplicată, de exemplu, documentelor. Dar pornind de la faptul că fragmentul de baladă reprodus mai sus reflectă o anumită realitate istorică — ceea ce nimeni nu a contestat — atunci trebuie să ne exprimăm opinia, fără a mai intra în analize și comentarii care ni se par de prisos, că este de domeniul evidentului că în nici un caz acel voievod, Dan, nu poate fi identificat nici de astă dată cu Dan I, așa cum a considerat un autor bulgar încă la sfîrșitul secolului trecut și cum pare să accepte și Al. Iordan ³⁹, ci sintem de părere, ca și în cazul celorlaltor creații folclorice menționate, că este vorba mult mai probabil de Dan al II-lea. Spunem mult mai probabil pentru că rămîne posibilitatea ca balada să fi transmis memoria unui voievod Dan, prezentat în mai multe creații folclorice în contextul raporturilor cu țarul Sișman — și care a fost deci Dan I — suprapusă pe realități politico-teritoriale care sînt în mod cert ulterioare domniei lui Dan I. Și întrucît aceste realități nu se potrivesc, de fapt, nici cu acelea din timpul lui Mircea — cu atît mai mult cu cît figura acestui domn a fost reținută, în general, distinct în producția folclorică sud-dunăreană — rezultă că ele sînt, cel mai probabil, acelea din timpul succesorilor imediați ai marelui voievod.

În lumina tuturor informațiilor istorice referitoare la domnia lui Dan al II-lea, inclusiv a celor cuprinse în documentele din 1427 și 1431 aduse aici în discuție cu privire la întinderea „pînă la mare” a stăpînirii acestui domn, conchidem că producțiile folclorice sud-dunărene menționate mai sus, și desigur și altele, au fost modelate, în cea mai mare parte, de realități istorice românești din timpul acestui nepot al lui Mircea.

Cu alte cuvinte, considerăm că tradițiile păstrate și transmise în folclorul sud-dunărean reflectă probabil, cu neclarități specifice genului și deformării produse de scurgerea timpului, lupta pentru păstrarea teri-

toriului dintre Dunăre și Mare și că, la un moment dat, așa cum se preciza și în documentele analizate mai sus, Dan al II-lea a putut stăpîni, într-un fel sau altul, „pînă la mare”.

În ultima parte a studiului dorim să formulăm cîteva observații în legătură cu ceea ce s-ar putea înțelege concret prin stăpînirea lui Dan al II-lea „pînă la mare”. Precizăm, de la început, că nu sîntem în posesia unui răspuns la această întrebare de cel mai mare interes și ceea ce vom arăta mai jos nu face decît să demonstreze complexitatea problemei.

Afirmațiile incluse explicit sau implicit în documentele din 1427 și 1431, analizate mai sus, cu privire la întinderea stăpînirii lui Dan al II-lea pînă la mare, vin în contradicție cu alte informații istorice sau cu unele interpretări istoriografice.

Dacă am considera că afirmațiile din documentele din anii 1427 și 1431 ar privi teritoriul dintre Dunăre și mare, atunci aceste afirmații contrazic opinia că Dobrogea ar fi fost anexată fie în întregime, fie definitiv de turci la sfîrșitul deceniului II din secolul XV⁴⁰. Cu alte cuvinte, în această ipoteză, Dobrogea a revenit temporar, în întregime sau parțial, în hotarele Țării Românești în timpul lui Dan al II-lea.

Acestei ipoteze i se poate substitui sau, eventual, asocia o altă posibilitate : nu se poate oare interpreta acest „pînă la mare” în sens restrîns ca un acces la un port la mare, și anume la portul Chilia, cu atît mai mult cu cît este vorba de privilegiu comercial și, implicit, de drumuri comerciale ?

Să stăruiam, mai întîi, asupra documentului din 1427. Reamintim că această scrisoare a lui Dan al II-lea nu este datată și a fost considerată de I. Bogdan ca emisă în primăvara anului 1427. Este însă evident că, chiar dacă cineva ar contesta datarea făcută de I. Bogdan și ar propune o altă datare — fie anterioară, fie posterioară primăverii anului 1427 — pentru menționata scrisoare a lui Dan al II-lea către brașoveni, aceasta nu ar schimba principalii termeni ai problemei : pe de o parte faptul că Dan al II-lea exercita sau afirma că exercită o stăpînire „pînă la mare”, pe de altă parte semnul de întrebare cu privire la ceea ce s-ar putea înțelege, ce era, în fapt, acest „pînă la mare”.

Datarea propusă de Bogdan este însă cea mai plauzibilă. Echivalarea precizării din această scrisoare că negustorii brașoveni puteau merge să facă comerț chiar și „pînă la mare” cu sensul că puteau merge pînă la Chilia — sens care apare în mod firesc — ar constitui un argument în plus că portul Chilia nu a fost pierdut — sau nu definitiv — de Țara Românească în favoarea Moldovei în anul 1426⁴¹ și cu atît mai puțin înainte, încă în timpul lui Mircea⁴², ci că a fost pierdut mai tîrziu⁴³. Dar, în acest caz, cînd prin „pînă la mare” s-ar înțelege Chilia, pe de o parte, se naște o nouă întrebare, anume de ce Dan al II-lea nu face nici o referire la stăpînirea sa „pînă la mare” sau la asigurarea libertății comerțului „pînă la mare” în privilegiile și documentele sale anterioare ? Pe de altă parte, reducerea sensului afirmației „pînă la mare” doar la portul Chilia intră în contradicție sau pseudo-contradicție cu termenii documentului din ianuarie 1431 și mai ales, cu ceea ce se știe pînă în prezent despre situația portului Chilia în acel moment. Astfel, reamintim că documentul din 1431 se referea la „toată țara și stăpînirea” lui Dan al II-lea „de la Porțile de Fier și chiar pînă la Marea cea Mare”, adică fixa întinderea țării prin indicarea simetrică a două zone geografice și nu a două localități. În cazul

indicării drumului comercial, așa cum făcuse Mircea în 1413 și chiar Dan al II-lea în 1422, se precizau punctele extreme ale acestui drum (de la Rucăr la Brăila). Deci trebuie făcută rezerva că documentul din 1431 putea eventual să nu aibă în vedere prin formularea „pînă la Marea cea Mare” doar portul Chilia.

Cercetările istorice de pînă acum sînt însă unanime în a susține că încercările întreprinse de Dan al II-lea în 1429 și 1430 de a relua Chilia de la Moldova nu au reușit și deci că acest port se afla, cel mai tîrziu în 1428, sub stăpînirea lui Alexandru cel Bun⁴⁴. Deci implicit rezultă că, în ianuarie 1431, cînd Dan al II-lea emitea privilegiul asupra căruia tot stăruim, Chilia nu se afla sub stăpînirea sa. Și atunci, dacă s-ar admite, așa cum au susținut unii autori, că Dobrogea a intrat complet și definitiv sub stăpînirea otomana încă în anii 1418—1420, iar că portul Chilia nu se afla, la începutul anului 1431, sub stăpînirea lui Dan al II-lea, devine aberantă afirmația atît de egorică din amintitul privilegiu referitoare la stăpînirea „pînă la Marea cea Mare” și la acordarea de privilegii vamale pe un teritoriu sau un drum comercial care nu erau controlate, în realitate, de emitent !

r, dupa cum rezu tî perăm convingător, din cele aratate în prima parte a acestui studiu, precizarea asupra căruia revenim mereu din privilegiul comercial din ianuarie 1431, nu este cîtuși de puțin o imitație sau o afirmație fără acoperire lansată de cancelaria lui Dan al II-lea. În acest sens, anume că nu este vorba de o imitație sau o precizare neresponsabilă sau fără acoperire, pledează și alte elemente care interesează, de altfel, și subiectul nostru pacifice ale documentului din 1431, pu e în evidență pînă în comparație cu documentele anterioare similare. Este vorba de elemente care precizează ceea ce se înțelege concret geografic prin generi ul „vadul Dunării” atunci cînd era vorba de vama pentru ma furi importate sau exportate din Țara Românească. În privir eul come cial acordat de Mircea cel Mare la 25 august 1413 se arăta ca negustorii brașoveni, „... dacă vor trece cu mărfurile lor peste Dunare, atunci să plătească la vadul Dunării dintr-o sută, trei...”⁴⁵.

Documentul nu indică unde era acest vad al Dunării. De igr, cunoscînd faptul cert că teritoriul dintre Dunare și mare facea parte din teritoriul muntean, „Vadul Dunării” la care e lua acest gen de vama nu p tea fi situat pe porțiunea fluviului cuprinsă între Siliștră și v rsa ea n mare, porțiune care se afla în in erorul teritoriului stăpînit de ir . F rmulă imprecisă de „Vadul Dunării” este reluată și de alte docum n e similare, ulterioare, cum sînt cel două, în latina și slava, emis ch’ r Dan al II-lea din Țirgoviște, la 10 noiembrie 1424⁴⁶. Documentele t te r levă că este vorba de două drumuri com rci le : unul, drumul Brașovului care ducea de la Rucăr la Brăila și altul care ducea de la Ruc r la „Vadul Dunării”. Astfel, privilegiul în limba slavonă din 10 n embr’e 1424 tabilește că : „De aceea, din drumul Brașovului, de la Rucăr și pînă la Brăila, să dea negustorii vamă...”⁴⁷ precizînd unde urma să se dea vamă pe acest traseu și arăta în continuare : „Și încă și brașovea ul ca e vrea să meargă la Vadul Dunării, să treacă marfă, să dea vamă numai la Rucăr și la Vad, iar în țara domniei mele, nicăieri”⁴⁸. Din cele spuse mai sus rezultă că „drumul Brașovului”, adică drumul dintre Rucăr și Brăila,

are caracterul unei căi comerciale interne, Brăila nefiind un punct de ieșire din țară, pe când drumul de la Rucăr la „Vadul Dunării” era folosit de brașoveni exclusiv ca un drum comercial de tranzit. Ce înseamnă, mai precis, acest Vad al Dunării, rezultă abia din privilegiul acordat de Dan al II-lea la 30 ianuarie 1431, inovator și mai explicit și în această privință. În acest document nu mai apare genericul „Vadul Dunării”, ci sînt indicate concrete punctele vamale : „Și trecînd brașovenii peste Dunăre cu marfă sau la Dîrstor sau la Giurgiu sau la Nicopole să dea de la 100, 3 și întorcîndu-se, la Rucăr, de la 100, 3”⁴⁹.

Cele arătate mai sus demonstrează că porțiunea Dunării de jos aflată în aval de Siliștră, nu era inclusă în ceea ce se considera, „vadul Dunării”, că ruta comercială de tranzit „de la Brașov dincolo de Dunăre”⁵⁰ era orientată pe direcția nord-sud și privea exclusiv comerțul transilvănean cu regiunile sud-dunărene. Dar cele arătate mai sus demonstrează că „drumul Brașovului”, adică între Rucăr și Brăila, nu conducea nemijlocit la ieșirea din țară, nu ducea la un „vad”. Brăila, ca și Țîrgul de Floci, situate vis-à-vis de un teritoriu românesc, ce a făcut mai mult parte integrantă din statul muntean, nu s-au dezvoltat istoric în calitate de cetăți de graniță, ci ca orașe-porturi, servind drumul comercial fluvial spre mare⁵¹.

Desigur, Brăila a rămas în decursul întregii sale istorii unul dintre cele mai importante porturi românești, iar această funcție a sa a fost constant și nemijlocit legată de poziția sa la Dunărea de Jos, în apropierea gurilor Dunării și a Mării Negre.

Acest rol al Brăilei s-a menținut chiar și în perioada în care orașul-port a devenit raia și cetate turcească, după cum poate fi ilustrat concludent de o interesantă însemnare — un adevărat roman de aventuri concentrat — de la începutul secolului al XVIII-lea, de pe o carte veche⁵².

În secolele XIV—XV, funcția pe care o deținea Brăila pe artera navigabilă spre mare era considerabil amplificată de faptul că acest port făcea parte dintr-unul din principalele drumuri comerciale ale Europei central-orientale, anume acela care începea de la Chilia și ducea prin Transilvania spre Europa Centrală și căruia împăratul Sigismund a încercat să-i asigure un rol determinant în comerțul cu mărfuri orientale⁵³. Acest drum comercial și-a manifestat viabilitatea chiar și după Sigismund și chiar cîteva decenii după ce turcii au cucerit capetele drumurilor comerciale care porneau spre Europa central-orientală, anume Caffa în 1475 și Chilia, în 1484. Puțin după mijlocul secolului al XV-lea cantitatea de piper importată de Ungaria pe ruta Marea Neagră — Muntenia — Transilvania, era de cinci ori mai mare decît aceea care sosea prin Adriatica — Veneția — Viena⁵⁴. Chiar și la cumpăna dintre secolele XV—XVI, calea comercială Chilia — Brăila — Brașov — Oradea spre Ungaria și Europa Centrală juca un rol important. În acel moment piperul care ajungea în Transilvania prin Țara Românească se ridica la o valoare de circa 36.000 florini de aur anual și reprezenta o cantitate care oscila între 463 și 468 quintale⁵⁵, un rol predominant (88 %) fiind deținut de negustorii originari din țările române extracarpătice, în special din Muntenia (spre deosebire de situația din prima treime a secolului al XV-lea cînd comerțul cu piper se afla în cea mai mare parte în mîna negustorilor sași)⁵⁶. Astfel, la cumpăna

dintre cele două secole, calea comercială prin Chilia — Brăila — Braşov — Oradea — Kosiče juca un rol comparabil cu drumul comercial dintre Marea Neagră şi Polonia (Caffa — Lvov — Cracovia)⁵⁷.

Dacă aceasta era situaţia la sfîrşitul secolului al XV-lea şi începutul secolului al XVI-lea — deci în condiţii mai puţin favorabile vehiculării produselor orientale peste Marea Neagră pe drumul care pornea de la Chilia spre Europa Centrală — se poate înţelege importanţa mărită a acestei căi comerciale în primele decenii ale secolului al XV-lea. Privilegiile comerciale acordate de Mircea cel Mare şi Dan al II-lea, pentru a-i menţiona doar pe aceştia, se referă constant şi direct, după cum este cunoscut, la comerţul cu piper, alături de care sînt menţionate şi alte produse orientale, denumite uneori, în bloc, mărfuri „de peste mare”. Or, nu trebuie pierdut din vedere că acest „de peste mare” — care are sensul mai exact de produse „venite pe mare” — nu vrea să indice alegoric depărtarea locului de provenienţă, ci constituie, după opinia noastră, o referire exclusivă la Marea Neagră, pentru că singura mare pe care călătoreau, de fapt, aceste mărfuri pentru a ajunge în Ţara Românească era Marea Neagră (ceea ce nu presupune neapărat că aceste categorii de mărfuri intrau în Ţara Românească doar pe ruta Chilia — Brăila).

Astfel, puternice interese economice impuneau domnilor munteni să controleze arterele comerciale de acces la mare. Brăila, dar nu numai ea, nu-şi putea îndeplini complet funcţia fără controlul Chiliei. Interese strategice şi politice, generate de cele economice sau asociate acestora, au avut ca rezultat tendinţa statului muntean de a reuni teritoriile româneşti din stînga şi din dreapta Dunării, atingînd maxima extensiune în această direcţie în timpul lui Mircea. În acest fel trebuie înţelese şi afirmaţiile din documentele emise de Dan al II-lea cu privire la stăpînirea sa pînă la Marea Neagră, ca şi eforturile sale de a recuceri Chilia în 1429—1430.

Dacă am lega afirmaţia din privilegiul lui Dan al II-lea cu privire la întinderea stăpînirii sale pînă la Mare doar de controlul portului Chilia, ar trebui să admitem că Dan al II-lea a parvenit totuşi înainte de 30 ianuarie 1431, cînd se afla la Tirgovîşte şi cînd emite privilegiul, să aducă, fie şi cu totul temporar, sub stăpînirea sa acest port sau cel puţin să considere atît el, cît şi negustorii braşoveni, ca iminentă şi certă această posibilitate. Rămîne ca investigaţii ulterioare minuţioase, focalizate în special pe anii 1430—1431, să conducă, prin îndepărtarea capcanelor unor ipoteze, oricît de tentante ar fi ele, dar şi prin evitarea pericolului unor concluzii negativiste sau anchilozante, la o înţelegere exactă a sensului precizărilor din documentele citate de la Dan al II-lea — poate, cu o şansă în plus, chiar şi la aflarea împrejurărilor în care a dispărut acest voievod — şi în general, la problema accesului statului muntean la Marea Neagră în perioada următoare lui Mircea cel Mare.

Acest obiectiv poate fi atins prin reinterogarea coroborată a tuturor categoriilor de surse istorice. Alături de istoria politică, istoria economică — istoria comerţului şi a căilor comerciale — poate furniza concluzii importante şi solide. Dar nu trebuie pierdute din vedere nici datele furnizate de izvoarele narrative. În acest sens, în încheierea prezentului studiu, ne exprimăm opinia că sursele narrative externe susţin şi ele teza că accesul statului muntean la Marea Neagră nu poate fi redus la perioada domniei

lui Mircea cel Mare și cu atât mai puțin la numai o parte din domnia acestui voievod. Dacă n-ar fi fost așa, ar fi greu de admis că unii cronicari străini de la mijlocul sau a doua jumătate a secolului al XV-lea cum sînt cei turci⁵⁸ sau bizantini⁵⁹, de exemplu, ar fi putut vorbi atât de degajat, și în termenii în care o fac, despre întinderea statului muntean pînă la mare.

N O T E

¹ Radu Ștefan Ciobanu, *A fost pierdută Dobrogea de Mircea cel Bătrîn?* în „Revista de istorie”, tom 39 (1986), nr. 8, p. 764—773; Nagy Pienaru, *Relațiile lui Mircea cel Mare (1386—1418)* cu *Mehm d I Çelebi (1413—1421)*, în „Revista de istorie”, tom 39 (1986), nr. 8, p. 774—794.

² Radu Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 75 și notele aferente de la p. 771.

Documenta Romaniae Historica (în continuare DRH), Seria B, Țara Românească, v. I. I (1247—1500) (Intocmit de P.P. Panit cu și D. Mioc), Edit. Academiei R.S.R., București, 1966, doc. 43, p. 88.

⁴ Denumirea de Marea Neagră este neîndoielnic o aducere la zi a celui care a tradus și a rezumat; neuzitate în actele cunoscute cancelariei muntene de pînă atunci este delimitarea frontierei de vest a țării prin indicarea Porților de Fier.

⁶ RH, B, ol. , doc. 45, p. 91. Vezi, de exemplu, titlul lui Mircea în documentul din 10 iunie 1415 (idem doc. 38, p. 80—82).

⁶ Idem doc. 48, p. 95—98.

⁷ Idem doc. 92, p. 157—159.

⁸ Pe baza documentelor incluse în DRH, B, vol. I, se poate face următoarea constatare: în ceea ce privește „pînă la Mare” este vorba de 5 din cele 26 documente și o mențiune de document emis de cancelaria lui Mircea, în două din cele 5 documente și un rezumat tirziu provenind din cancelaria lui Mihail; unul din cele două documente din timpul lui Radu Praznaglava, nici unul din cele 16 documente și 2 mențiuni de documente provenind de la Dan al II-lea; nici unul din cele 6 documente din timpul lui Alexandru Aldea; unul din cele 17 documente și o mențiune de document din timpul lui Vlad Dracul.

⁹ DRH, Seria D, Relații între Țările Române, v. I. I (1222—1456) întocmit de Șt. Pascu, C. Cihodaru, K. C. Gundisch, D. Mioc, și Viorica Pervain Edit. Academiei RSR, București, 1977, doc. 175, p. 277. Menționăm ca ne-am permis o ușoară corectare a traducerii acestui pasaj. În DRH, D, vol. I, 175 s-a tradus prin „... de la Porțile de Fier pînă la Marea cea Mare”, adică „daje do” a fost tradus prin „pînă” și nu prin: „încă pînă la” sau „chiar pînă la”, așa cum a fost tradus, corect, de exemplu, în RH, B vol. I, doc. 28, 32, 34 ș.a.

¹⁰ Idem.

¹¹ Idem.

¹² Idem.

¹³ DRH, D, I, doc. 121.

¹⁴ Idem. În document se stabilește între altele că „... cei ce vin de p marea sau de peste Dunăre, sa plateasca dintr-o suta, trei”, (subl. ns.—M.C.).

¹⁵ Idem doc. 120.

¹⁶ Vezi DRH, D, I, doc. 121, și nu este vorba de Ioan Bogdan, *Documente privind relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Unghieșilor în sec. X și XVI*, vol. I., 1413—1508, București, 1905, doc. XLVII și adn., p. 32—38. Este de remarcat, de asemenea, că privilegiul emis de Dan în ianuarie 1431 indică pentru vămuire monede de argint cu aceleași privilegii cu data 25 august 1413 și nu cu aceleași din documentul slav, emis la 6 august 1413 (vezi DRH, D, I, doc. 120, 121 și 175)

¹⁷ DRH, D, I, doc. 120.

¹⁸ Idem, doc. 134, p. 219.

¹⁹ Idem, doc. 137, p. 223. Vezi și documentul din 10 noiembrie 1424, în care se face referință, de asemenea, la „... drumul Brașovului de la Rucar și pînă la Brăila...” (idem, doc. 142, p. 231—232).

²⁰ Ioan Bogdan, *op. cit.*, doc. XIII, p. 28—29.

²¹ Vezi documentul citat din 10 iulie 1418, în DRH, B, I, p. 88.

²² Ioan Bogdan, *op. cit.*, doc. XLIX, p. 71—74.

²² DRH, B, I, doc. 106, p. 186—187.

²⁴ Idem, doc. 129, p. 220—222.

²⁶ Idem doc. 275, p. 448—449.

²⁶ Ioan Bogdan, *op. cit.*, doc. CLXXX, p. 216.

²⁷ *Ibidem*, doc., XIV, p. 29—30.

²⁸ DRH, D, I, doc. 153, p. 248.

²⁹ Vezi Al. V. Vasilescu, *Urmașii lui Mircea cel Bătrîn pînă la Vlad Țepeș 1418—1456* în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, vol. XV (1914), București, 1915, p. 138—158; I. Minea, *Principalele române și politica orientală a împăratului Sigismund. Note istorice*, București, 1919, p. 171—193; *Istoria României* vol. II, Edit. Academiei, București, 1962, p. 386—388; Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman pînă la 1656*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 85—86.

³⁰ Vezi, de exemplu, Gh. Mărculescu. *România și românii în cîntecele populare bulgărești*, în „Convorbiri literare” an XXX, vol. II, nr. 12, p. 661—667. Vezi și B.P. Hașdeu, *Negru Vodă. Un secol și jumătate din începuturile statului Țării Românești*, București, 1898.

³¹ Al. Jordan, *Les relations culturelles entre les Roumains et les Slaves du Sud. Traces des vœvodes roumains dans le folklore balkanique*, Imprimeria Națională, București, (f. a.) Teza a fost susținută la 19 iunie 1936 în fața unei comisii constituite din C. Rădulescu-Motru, N. Cartoian. P. P. Panaitescu, C. C. Giurescu, I. A. Candrea.

³² *Ibidem*, p. 66, 83; *Istoria României*, vol. II, p. 1013.

³³ Vezi *Istoria României*, vol. II, p. 387.

³⁴ Cităm, în acest sens, un fragment dintr-o baladă bulgară; „S-a împrăștiat și Țara Valahă,/Țara Valahă și Bogdania, /Bogdania și întreaga Dobroge/Unii merg în sus,/Alții fug în jos,/În fața cruzilor turci și a înspăimîntătorilor unguri/...” (Cf. Al. Jordan, *op. cit.* p. 64 și nota 3. Vezi și varianta Gh. Mărculescu *op. cit.* p. 663). Considerăm că analiza fragmentului și coroborarea conținutului său cu evoluția istorică nu susține opinia formulată de Al. Jordan că balada ar reflecta epoca lui Mircea și conduce la interpretarea pe care am propus-o mai sus.

³⁵ Vezi Al. Jordan, *op. cit.* p. 39 și urm.

³⁶ *Ibidem*, p. 48—50.

³⁷ *Ibidem*, p. 50.

³⁸ *Ibidem*, p. 59.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Vezi *Istoria României*, vol. II, p. 385; Anca Ghiață, *Aspecte ale organizării politice în Dobrogea medievală (secolele XIII—XV)*, în „Revista de istorie”, tom 34, 1981, nr. 10, p. 1890—1891. Un punct de vedere recent, care modifică într-o măsură interpretările anterioare, la Nagy Pienaru, *Relațiile lui Mircea cel Mare (1386—1418)*, cu Mehmed I Çelebi (1413—1421), în „Revista de istorie” tom 39, 1986, nr. 8, p. 774—794.

⁴¹ Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman pînă la 1656*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 80; A. Ghiață, *op. cit.* p. 189.

⁴² Cf. Virgil Ciociltan, *Competiția pentru controlul Dunării inferioare (1412—1420)* în „Revista de istorie”, tom 35, 1982, nr. 10.

⁴³ Șerban Papacostea, *Kilia et la politique orientale de Sigismund de Luxemburg*, în „Revue Roumaine d’Histoire” tome XV, 1976, nr. 3, p. 429.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 431; *Istoria României*, vol. II, p. 387.

⁴⁵ DRH, D, I, doc. 121.

⁴⁶ Idem, doc. 141, p. 228—230 și doc. 142, p. 231—232.

⁴⁷ Idem, doc. 142, p. 231—232.

⁴⁸ Idem.

⁴⁹ Idem, doc. 175, p. 277.

⁵⁰ Idem, doc. 141, p. 229—230.

⁵¹ Anca Ghiață, *op. cit.*, p. 1883—1884.

⁵² Iată textul însemnării de la începutul anului 1706: „Această sfință cărtică, și sînt două cărți într-însa, una să chiamă Carte creștinească, alta să chiamă carte Flo<area> Darurilor și a fost a Peatrii neguțătorul din București. Și au îmbrăcat 300 tal<eri> pe marfă și au rugat Dumnezeu ca să meargă la Țaringrad ca să vinză marfa aceea, să e altă fel de marfă, să fie iar la București. Și au intrat de la Brăila în corabie și au mersu 5 luni pe Ma<rea> Neagră și au venit pînă la un loc, de-aici s-au spart corabie și abie au scăpat cu sufletul și au intrat într-altă corabie și au venit pînă în Țaringrad. Și au mersu la săraiul muntenescu și au șezut acolo. Și-era Sterie căpitanul capichihae la Poartă. Și eram eu So <are>

copil în casă la cap<itanul> și amu cumparat acea sta> carte dereptu bani gata taleri 2. I et 7214(1706) fevruarie 15. Și amu șazutu în Țarigradu luni 6 si de <a>cie amu venit iar în țara (I. Corfuz, *Însemnări de demull*, Edit. Junimea, Iași, 1975, p. 102—103).

⁵³ Vezi S. Papacostea, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 423—429.

⁵⁴ *J. S. P. Pach, Levantine Trade Routes to Hungary 15 th — 17 th Centuries*, p. 8 (Text difuzat la cel de al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istorice, Stuttgart, 1985).

⁵⁵ *Ibidem* p. 7.

⁵⁶ *Ibidem* p. 7—8.

⁵⁷ *Ibidem* p. 9.

⁵⁸ Nu avem aici în vedere problema țărilor române și a populației românești dintre Dunăre și Mare în acea epocă, ci, așa cum am menționat, întinderea statului muntean pînă la mare. În acest sens menționăm ca diverși cronicari turci se referă la „țărul românesc”, la hotarul Țării Românești la care se ajungea pe mare etc. și, așa cum este cazul lui Halil İbn-İsmail, consemnează că pe mare se putea ajunge „la hotarul Moldovei și în ținuturile Țării Românești” (vezi *Cronici turcești privind Țările Române*, vol. I, p. 27).

⁵⁹ Analiza atentă a pasajului în care Laonic Chalcocondil (*Expuneri istorice*, în românește de Vasile Grecul, Edit. Academiei, București, 1958, p. 63), referindu-se la campania lui Baiazid contra lui Mircea, trece la descrierea Țării Românești și a Moldovei, demonstrează că autorul are în vedere, de fapt, situația ulterioară domniei lui Mircea cel Mare și Alexandru cel Bun, cea pe care, de altfel, o și cunoștea mai bine, fiindu-i mai apropiată, contemporană. Este pasajul în care cronicarul se referă la faptul că românii din cele două țări „au obiceiul să nu ramnă cu aceiași domni...”, ceea ce poate fi înțeles atunci fiind că se are în vedere situația nu din timpul celor doi voievozi cu domnia îndelungată, ci aceea din timpul succesorilor lor. În acest context, Chalcocondil descrie întinderea Țării Românești nu la timpul trecut, ci la timpul prezent, arătând că hotarul statului muntean „întinzându-se spre mare, arc de-a dreapta fluviul Istru, iar la stînga țara așa numită *Bogdania...*” (*ibidem*) (subl. ns. M. C.).

DAN II, PRINCE RÉGNANT JUSQU'À LA „GRANDE MER”. TRADITION ET RÉALITÉ

Résumé

L'étude relève que nul des documents connus, émanant de la chancellerie de Dan II — qui a régné avec des interruptions entre 1420—1431 — ne mentionne l'étendue de la possession de celui-ci jusqu'à la Mer Noire, comme c'est le cas d'autres successeurs (Michel I-er, Radu Praznaglava, Vlad le Diable) du grand voïevode Mircea (1386—1418).

Mais l'auteur soumet au débat certaines précisions contenues dans deux documents émis au temps de Dan II qui démontrent, à son avis, que ce prince a étendu en fait sa domination jusqu'à la „Grande Mer”. On analyse avec priorité le privilège commercial accordé par Dan II aux négociants de Brașov, le 30 janvier 1431 où l'on établissait entre autres, que ceux-ci pouvaient „commercer toute marchandise à travers tout le pays et <toutes> mes possessions, librement, sans aucune entrave depuis les Portes de Fer jusqu'à la Grande Mer, ne payer nulle part de taxe de douane, ni à quelque faire ni à quelque point de frontière...” (soulignements de l'auteur). Une minutieuse analyse et une comparaison avec des documents antérieurs et ultérieurs démontrent que cette précision ne représente pas une copie ou une influence d'autres actes similaires et que la formule utilisée, en indiquant le territoire sur lequel portait le privilège douanier, précisait implicitement que „tout le pays et les possessions” de Dan II s'étendaient jusqu'à la mer. Cette opinion est étayée d'un autre document,

à savoir une lettre de Dan II du printemps 1427, où le prince valaque annonçait les habitants de Braşov qu'il avait conclu la paix et „Ç'est pourquoi celui qui veut commercer peut aller librement *au moins jusqu'à la mer*“ (soulignement de l'auteur).

On souligne que la tradition balkanique orale a retenu avec persistance l'image de Dan II, dénommé „le Vaillant“ et que certaines productions folkloriques sud-danubiennes semblent se faire l'écho d'une possession de Dan II jusqu'à la mer.

Dans la dernière partie de l'étude on relève les difficultés de l'établissement plus précis de ce que l'on pouvait comprendre par possession „jusqu'à la mer“ au temps de Dan II et l'on insiste notamment sur la possibilité que le problème soit solutionné en connexion avec l'analyse des actions dans lesquelles a été impliqué Dan II, pour le contrôle du port de Kilia et de la route commerciale qui portait de là vers l'Europe Centrale.

EXTRACȚIA MINIERĂ ÎN BANAT ÎN SECOLELE XVI—XVII (II)

CRISTINA FENEȘAN

d) Extragerea aramei, fierului și silitei în eialetul Timișoara

Extragerea și prelucrarea zăcămintelor de cupru și a minereurilor de cupru cu conținut de argint, bogății dintre cele mai de seamă ale sub-solului din Banat, au avut loc la Oravița, Ciclova, Sasca și Moldova Nouă. În 1718, în momentul ocupării fostului eialet Timișoara de trupele imperiale, Oravița era un centru minier adevărat (Bergstädtl) în care existau, conform raportului întocmit de comisarul imperial, Alexander Kallanek, câteva mine așezate în apropierea bisericii parohiale⁷⁵. Fără îndoială că Oravița străjuită la miazănoapte de munții Coșovățului, Tilvei și Tilvei Cornului, iar la miazăzi de cei ai Vadarnei, Ciclovei și Timișului, foarte bogați în zăcăminte de minereu, și-a avut însemnătatea sa, de vreme ce înainte de ocuparea definitivă a Banatului, reprezentanții cîrmuirii habsburgice au încercat să cunoască situația acestui centru minier. La 1703 Matthias Brunner a fost trimis împreună cu 13 mineri din Tirol pentru a cerceta starea minelor exploatate la Oravița de către reprezentanții administrației otomane⁷⁶. Chiar dacă raportul întocmit de Matthias Brunner nu a fost încă descoperit, putem reconstitui, în schimb, pe baza datelor consemnate în protocolul subdelegației Neoaquistice, condițiile de retribuire lunară ale fostului maestru minier „din vremea turcilor” respectiv ale ultimului emin al minelor și topitoriilor de la Oravița. Acestea constau din: asigurarea consumului lunar de piine și plata a 6 taleri imperiali⁷⁷. Retribuția amintită pare să fi fost cea corespunzătoare muncii și experienței sale, de vreme ce el era gata să-și reia, în aceleași condiții, funcția avută la Maidanpek, unde mai slujise 7 ani tot ca emin al minelor și topitoriilor.

Trecerea Banatului de sub stăpînirea otomană sub cea imperială nu a adus daune prea mari topitoriei de la Oravița, care și-a reluat activitatea în 1717, după reparații sumare. Această manufactură deschisă de administrația otomană a prelucrat atît zăcămintele de minereu extrase la Oravița, cît și cele provenind din mina de cupru de la Ciclova. Pînă în 1718 fuseseră exploatate 8 puțuri mici, în care ar fi rămas filoane de cupru pe o lungime de jumătate de stînj⁷⁸.

Amplasarea și structura zăcămintelor de minereu au determinat părăsirea unor puțuri de mină deschise la Sasca⁷⁹.[[Cantitatea mare de zgură de aramă și de plumb, care mai putea fi întîlnită la jumătatea secolului al XVIII-lea în munții de la Sasca provenea de la fosta topitorie folosită în vremea ocupației otomane⁸⁰. Și la Moldova Nouă, a existat pe lîngă

mina repusă în funcțiune în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, o topitorie, care a prelucrat cupru pînă în 1733, cînd a fost desființată de autoritățile habsburgice⁸¹.

În eialetul Timișoara, minereul de fier și zinc s-a extras și s-a prelucrat la Ocna de Fier și la Bocșa. Exploatarea fierului a fost înlesnită la Ocna de Fier de faptul că minereul se afla aproape de suprafață, putînd fi scos, după mărturia lui Fr. Griselini, „cu ușurință și în cantități mari”⁸². Urmele rudimentare, descoperite la Ocna de Fier și în împrejurimile sale, la minele Kraču și Victoria l-au întărit pe inginerul minier G. Marka în convingerea sa, că exploatarea a fost începută de românii, care au fugit din calea turcilor. Experiența sa de inginer minier din a doua jumătate a secolului al XIX-lea l-a determinat pe G. Marka să califice, în observațiile sale publicate, drept primitivă, metoda de obținere a fierului din minereu aplicată la exploatarea de la Ocna de Fier⁸³.

Minereul de fier extras din puțurile de mină era mai întii pisat de șteampuri puse în mișcare de apele riului Moravița și redus apoi, cu cărbuni sau mangal în vetre. Analiza chimică a zgurei depozitate pe pantele înălțimilor aflate în apropierea perimetrului Francisc și Paullus a dovedit folosirea cuptorului vertical, de dimensiune mai mare, numit *stückofen*, pentru producerea luptelor de fier. Acest tip, de cuptor, — al cărui profil interior rezultă din suprapunerea pe o bază comună a două trunchiuri de con și a cărui parte superioară se demola la sfîrșitul operației de reducere a oxizilor de fier, — a avut în secolele XIV-XV o înălțime de 4—4,5 m și o lățime de 1,51—,8 m în partea sa mediană. Cuptorul de tip *stückofen* a fost construit din cărămidă, căptușit cu argilă și prevăzut, în partea de jos, cu orificii pentru insuflarea aerului și evacuarea zgurei. Etichetarea acestei metode de obținere a fierului⁸⁴ în eialetul Timișoara drept primitivă cuprinde și o doză de exagerare, care provine din raportarea la nivelul tehnic înalt folosit în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în metalurgia fierului. Se vede că G. Marka a uitat că primele furnale, în care s-a obținut fontă în mod intenționat nu s-au deosebit prea mult de cuptoarele de produs lupe de fier, de tip *stückofen*. De altfel răspîndirea furnalelor a fost un proces lent, necunoscut geologului, mineralogului, metalurgului Georgius Agricola (Georg Bauer), care nu le-a menționat deci în lucrarea sa *De re metallica*, tipărită în 1556⁸⁵.

După aceleași mărturii ale lui G. Marka, topitoria în care s-au obținut atît lupe de fier cît și pechblendă (aramă neagră) s-a aflat lîngă mina Theresia, nu departe de moară⁸⁶.

Minereul de zinc a fost supus, la rîndul său, unui proces complex de prelucrare, care a constat din zdrobirea sa de șteampuri, reducerea în vetre și din rafinarea în retorte și în cuptoare speciale de distilat⁸⁷.

La Bocșa, exploatarea și prelucrarea minereului de fier s-a făcut după o metodă asemănătoare celei aplicate la Ocna de Fier⁸⁸.

Extragerea și prelucrarea zăcămintelor de minereu aflate în subsolul eialetului de Timișoara și-au dobîndit și păstrat însemnătatea și în măsura în care au corespuns, în anumite momente, cerințelor crescînde de producere a munițiilor și armamentului, generate de politica unui stat prin excelență războinic. Astfel se și explică transformarea activității desfășurate de o anumită ramură a extracției miniere într-o afacere de stat de maximă importanță. Acesta este cazul extragerii și prelucrării silitrei, relevat de

mențiunile exprese cuprinse în poruncile care au fost înregistrate în Condiciile afacerilor importante (*Mühimme Defterleri*): „dat fiind că problema silitrei face așadar parte din problemele de maximă importanță” sau „sporirea și acumularea pulberii fiind acum una dintre afacerile deosebite de însemnate”⁸⁹. Înregistrarea poruncilor cu privire la extragerea silitrei și la fabricarea pulberii în aceste condicii și nu în cele aparținând cancelariei pentru mine (*ma'den kalemi*) precum și insistența cu care însemnătatea acestei ramuri extractive este menționată și repetată în cuprinsul actelor amintite constituie dovezi grăitoare în acest sens. Din cercetarea Condiciilor afacerilor importante rezultă, de pildă, că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea au fost înregistrate numai porunci referitoare la situații deosebite ivite în procesul general de exploatare minieră din Imperiul otoman. Și pentru a da doar câteva exemple trebuie să menționăm ordinul trimis la 3 septembrie 1559 (966 H. zilka'de selh) beilerbeiu-lui de Timișoara⁹⁰ cu privire la mărirea țimarului lui Hagi Mehmed, concesionarul minei de aramă de la Moldova Nouă sau firmanul referitor la decăderea și distrugerea minelor din regiunea europeană a Imperiului otoman, adresat în 1580 (988 H.) cadivilor și supraveghetorilor (*nuzzar*) minelor din vilayetul Rumeliei⁹¹. Însemnătatea deosebită, pe care autoritatea centrală i-a atribuit-o silitrei, s-a datorat faptului că aceasta a fost, până la sfârșitul secolului al XIX-lea, materia primă de bază pentru obținerea, în amestec de 75% cu cărbune de lemn 14-15% și cu sulf 10-11%⁹², a prafului negru de pușcă (*barut-i tufenk ve barut-i siyah*). Silitra, respectiv azotatul de potasiu (NO_3K), care a fost descoperită și folosită în mod independent de egipteni și chinezi⁹³ s-a extras dintr-un pământ saturat cu resturi minerale de orice fel, aflat ca zăcămint de suprafață sau de adâncime mică. Extragerea și prelucrarea sa, prin spălare și fierbere în cazane, s-a făcut printr-un procedeu relativ simplu, care nu a suferit în sine modificări deosebite, în timp, în diferitele regiuni ale Imperiului otoman. De aceea, însemnările funcționarului otoman rămas încă anonim, despre modul în care, în 1742, s-a dobândit silitra în Moldova, la Movila Râbiei (Han-Tepesi) de lângă Țuțora, pot lămuri desfășurarea aceluiași proces în Banat, vechi pământ românesc, ocupat de otomani la mijlocul veacului al XVI-lea. „Pământul se sapă, apoi se pune deasupra gropii o scîndură lungă în formă de jghiab scobit, pe care se așează butoaiele și coșurile ce se umplu apoi cu pământul scos. Peste acestea se toarnă apă clocotită, care, scurgîndu-se pe jghiab ajunge într-un cazan unde fierbe, amestecîndu-se într-una. În cazan se moaie niște bețe care, peste noapte, se acoperă cu un strat de silitră gros de un deget. Pentru a obține un rezultat mai rentabil, această operație se repetă în mai multe rînduri”⁹⁴.

Procedeu amintit se aseamănă cu cel folosit la jumătatea secolului al XVI-lea în Franța. El a fost consemnat în lucrarea *Petit traité contenant plusieurs artifices de feu* inclusă în *Livre de la Canonnerie et artifices de feu* și editată de Vincent Sertenas la Paris, la 1561⁹⁵. Diferența constă în procesul de rafinare propriu-zisă, în care este folosită apa de ploaie tratată cu var nestins.

Atelierele de prelucrare a silitrei și de fabricare a pulberii negre, numite *baruthane* au fost amplasate, în mod curent, în apropierea nemijlocită a exploatărilor de silitră și au împînzit astfel tot Imperiul otoman

Existența atelierelor de fabricat pulbere este atestată documentar în a doua jumătate a secolului al XVI-lea nu numai în Asia (la Alep, Bagdad, în Yemen) și Africa (în Egipt), ci și în regiunile europene ale Imperiului otoman : la Istanbul, Belgrad, Buda și mai apoi și la Timișoara⁹⁶. Prezența lor masivă corespunde, fără îndoială, etapei de consolidare a economiei miniere, pe care Skender Rizaj⁹⁷ o delimitează în funcție de acțiunea de codificare a vestitei legi miniere din 1536 la cererea sultanului Süleyman Legiutorul și în funcție de sporirea producției propriu-zise.

Creșterea înregistrată de extragerea și prelucrarea silitei s-a datorat nu numai exploatarea intensivă a zăcămintelor existente ci, mai ales, valorificării bogățiilor din regiunile recent cucerite, adică teritoriul de la cîmpie al Banatului, locuit în majoritate covârșitoare de populație românească și care a format eialetul Timișoara. Conținutul mare de silitră din pămîntul Banatului a fost relevant ulterior și de contele Carol Bathányi, în cuprinsul raportului întocmit în urma călătoriei sale din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea⁹⁸. Pămîntul are un conținut mare de silitră, astfel încît silitra se găsește prin săpat, sub pămînt sub formă de bulgări, de parcă ar fi pietriș mărunt, din care se degajă emanații dăunătoare, atunci cînd acest pietriș este dizolvat în apă⁹⁹.

Pe de altă parte, creșterea producției de silitră și de pulbere ca urmare a cererilor insistente adresate de puterea centrală beilerbeilor și sangeacbeilor din Asia, Africa și din Europa coincide cu momentele în care Imperiul otoman a pregătit expediții importante : cea de cucerire a cetății Sziget din 1566 și expediția navală din 1571 încheiată cu distrugerea flotei otomane în lupta de la Lepanto. Acest fenomen caracterizează modul în care, istoria politică determină în anumite momente însemnate, subordonarea accentuată a mineritului necesităților militare imediate.

Poruncile întregite în Condicile afacerilor importante (*Mühimme Defterleri* în perioade 1565 — 1566 pun în lumină acțiunea de concentrare treptată, în diferite centre asiatice și europene ale Imperiului otoman, a cantităților însemnate de silitră și de pulbere neagră⁹⁹ destinate expediției sultanului Süleyman Legiutorul în Ungaria.

Mai interesant este faptul că, informațiile extrase din același fond, referitoare la anii 1568-1572, dovedesc raportul de interdependență existent între acțiunea de pregătire a expediției navale din 1571, urmată de refacerea pierderilor suferite la Lepanto și descoperirea unor zăcăminte necunoascute de silitră în eialetul de Timișoara, impusă de autoritatea centrală. Cerința amintită s-a înscris, în mod firesc, în acțiunea generală și de durată, de prospectare a zăcămintelor de silitră existente în eialetul amintit, în cadrul căreia se ilustrase, Iskender, sangeacbeii de Cenad. Lui i se datorase descoperirea minelor de silitră din sangeacul Cenad în rîndul cărora se numărau și cele din satele Tilva (Teplova) și Minek (Yenk), menționate în porunca emisă la Istanbul, la 10 aprilie 1568 (975 H. şevval 12)¹⁰⁰. Drept răsplată pentru sirguința dovedită atît în descoperirea și deschiderea exploatarea de silitră cît și în construirea instalațiilor de prelucrare (cuptoare, cazane)¹⁰¹ i s-a încredințat conducerea minelor și a atelierelor de fabricat pulbere (seni mubaşir ta'yin idüb)¹⁰².

Și ordinul trimis cadiului de Alaca Hisar (Kruševač), lui Mevlâna Mehmed, de a cerceta și raporta la Poartă dacă există mine de silitră în teritoriile aflate sub jurisdicția sa, se înscrie în cadrul aceleiași acțiuni generale de prospectare a zăcămintelor de silitră în eialetul Timișoara în ajunul luptei de la Lepanto. Rezultatul negativ la care s-a ajuns în urma cercetării experților (*ehl-i vukuf*) din sangeacul Alaca Hisar¹⁰³ a fost compensat, în schimb, de semnarea precedentelor existente în epoca anterioară cuceririi otomane, în sangeacul Gyula, cuprinzând și localități din părțile de apus ale fostului comitat al Aradului, locuite de români. Beilerbeului de Timișoara îi revenise, așadar, misiunea încredințată prin ordinul emis la 2 februarie 1571 (978 H. ramazan 7)¹⁰⁴ și reînnoit apoi în același an¹⁰⁵ de a verifica informațiile transmise de cadiul de Alaca Hisar despre extragerea și prelucrarea silitrei în regiunea Gyula. Cercetările pe care trebuie să le întreprindă însoțit de experții (*ehl-i vukuf ve musinn*) din acele locuri aveau ca scop descoperirea locurilor de extragere și a instalațiilor de prelucrare a silitrei, a posibilităților de procurare a combustibilului (*lenan*) și de extindere a producției anuale de pulbere¹⁰⁶.

Obligația beilerbeului de Timișoara de a raporta întocmai situația în care se aflau minele și instalațiile de prelucrare a silitrei în sangeacul Gyula a fost extinsă și asupra altor regiuni așa cum reiese din ordinul primit în 1571¹⁰⁷. Rolul său sporit în conducerea activității de prospectare și construire a instalațiilor de prelucrare avea să asigure creșterea cât mai mare a producției silitră, în limitele posibilităților existente. Același beilerbei trebuia să facă toate eforturile necesare pentru a asigura funcționarea neîntreruptă a atelierelor de fabricat pulbere din orașul Timișoara dar și pentru a procura materialele necesare punerii în funcțiune a cazanelor de fiert silitră în acele localități din eialetul Timișoara, în care se descoperiseră zăcăminte noi. Din numărul de 33 de cazane de fiert silitră menționat într-un ordin emis în 1571, 25 fuseseră instalate la Măcău, Nădlac și Mănăstur, iar din alte 8 cazane păstrate anterior în arsenalul din Timișoara au fost puse în funcțiune câte 4 la minele de silitră de la Mănăstur și de la Nagy Baștoc¹⁰⁸.

Mubașirii, care conduceau de fapt atelierelor de fabricat pulbere¹⁰⁹, răspundeau în mod nemijlocit de producția propriu-zisă, de sporirea ei în funcție de cerințele exprimate de autoritatea centrală ca și de depozitarea ei în cetatea Timișoara. Din ordinul adresat la 21 octombrie 1568 beilerbeului de Timișoara rezultă că, sangeacbeiu de Cenad, Iskender, depozitase, în calitatea sa de mubașir, 43 de cîntare și 5 ocale (*vakiyye*)¹¹⁰, respectiv 2.483,205 kg¹¹¹, „dobîndite cu silință și strădăniile de tot felul”. Faptul că întregul proces de extragere și prelucrare a silitrei a fost considerat o afacere de stat de importanță maximă, așa cum rezultă din poruncile emise în 1571¹¹², justifică subordonarea sa deplină beilerbeului de Timișoara. Printre atribuțiile sale în această privință se înscriau: supravegherea directă a extracției și prelucrării silitrei, precum și mărirea producției fixate la un moment dat de către autoritatea centrală. Și aceasta cu atât mai mult, cu cât mărirea producției de silitră nu a fost fixată de la început și pentru totdeauna, așa cum rezultă și din cercetarea întreprinsă pentru regiunea Nagy-

Körös¹¹³. Știm de pildă că, în octombrie 1568 i s-a cerut beilerbeiului să ia toate măsurile necesare pentru a se ajunge la o producție de circa 1.000—2.000 de cîntare, respectiv 57.600—105.200 kg¹¹⁴, în timp ce instrucțiunile din porunca emisă la 14 august 1570 fixau și cantitatea de silitră: 4—500 cîntare (19.200—24.000 ocale), ce urma să fie cumpărată cu banii fiscului de la negustorii transilvăneni sosiți la Cenad și Gyula¹¹⁵.

Cererile repetate și stăruitoare de mărire a producției motivate cu însemnătatea deosebită a silitrei¹¹⁶, care sînt înscrise în toate poruncile emise între 1568—1572, dobîndesc o semnificație nouă după înfringerea de la Lepanto. Necesități economice și militare impuse de refacerea pierderilor deosebit de mari suferite în primul rînd de flota otomană justifică frecvența mare și insistența în cererea continuă de a se spori în orice chip cu puțință: prin extragere, prelucrare dar și prin cumpărare din principatul autonom al Transilvaniei, cantitățile de silitră, pucioasă și pulbere¹¹⁷. Pînă la 10 martie 1572, defterdarul de Timișoara raportase existența a 216 cîntare de pucioasă, 700 cîntare de silitră produse și 267 cîntare de silitră cumpărate cu banii fiscului precum și o cantitate de silitră înmagazinată în cetate în vremea defterdarului precedent, capabilă să asigure producția de pulbere pentru o perioadă de peste un an și jumătate¹¹⁸.

Nu sînt întîmplătoare nici precizările referitoare la rolul concret al beilerbeiului de Timișoara, făcute în porunca de la 11 iunie 1572 în legătură cu prelucrarea unor cantități mari de silitră¹¹⁹. Sprijinul cerut pentru mușchieri presupunea aceeași contribuție nu numai la procurarea lemnului ca și cea din 1568¹²⁰ de pildă, ci și la transportarea cantităților mari de silitră în baloturi (*denk*) și la introducerea lor rapidă în procesul de fabricare a pulberii¹²¹.

Atelierele de fabricat pulbere (*baruthane*) s-au aflat și ele sub supravegherea strictă a beilerbeiului, care fusese însărcinat de Poartă, în 1571 să folosească pentru paza pulberăriei cîte un regiment de soldați din cetatea interioară (*iç kale*) și din cetatea exterioară (*dış kale*) a Timișoarei¹²². Pulberăria a fost construită la Timișoara mai tîrziu, în orice caz în urma ordinului adresat la 24 noiembrie 1568 beilerbeiului de Buda de a trimite un meșter destoinic la Timișoara¹²³. Se pare că, pînă la acea dată, silitra extrasă în eialetul Timișoara era prelucrată la Buda și numai primejdiile, care amenințau transportarea sa pe o distanță atît de mare, au determinat autoritatea centrală de la Istanbul să-i impună beilerbeiului de Timișoara construirea unei pulberării¹²⁴.

Însemnătatea deosebită a silitrei ca materie primă pentru fabricarea munițiilor și pentru monetării explică grija deosebită a birocrăției acestui stat cu caracter militar pronunțat pentru întocmirea unei evidențe stricte pe baza căreia se putea stoca și redistribui apoi, în funcție de necesitățile imediate, cantitățile de pulbere fabricate în eialetul Timișoara.

Atît beilerbeiul cît și defterdarul de Timișoara au primit porunci ferme pentru a întocmi rapoarte reale și amănunțite cu privire la producția individuală și globală a minelor de silitră, producția lunară și anuală de pulbere precum și la modul de prelucrare și la productivitatea fiecărui atelier de fabricat pulbere. Raportul care i s-a cerut, de pildă, defterdarului de Timișoara la 21 iunie 1568 a avut de fapt menirea de a controla

activitatea sangeacbeului Iskender, în calitatea sa de concesionar al minei de la Cenad, motivându-se prin necesitatea de a se ști : „ce cantitate de silitră s-a prelucrat și ce cantitate este gata”¹²⁵.

Pe lângă evidența strictă a cantității de pulbere expediată la Belgrad și Buda și a celei existente la data respectivă în eialetul Timișoara, rapoartele mai trebuiau să cuprindă date precise referitoare la producția curentă, la modul și la prețul de achiziție pe cheltuiala fiscalului, a pulberii fabricate în principatul autonom al Transilvaniei.

Pregătirea războiului cu liga antiotomană condusă de Veneția a impus, în mod firesc și treptat, necesitatea raportării unei evidențe cât mai precise și mai diversificate. Spre deosebire de caracterul său global pentru producția anului 1570¹²⁶, raportarea evidenței cantităților de silitră și de pulbere urma să se facă, în 1571, în conformitate cu poruncile trimise de sultan, pînă la cele mai mici amănunte¹²⁷. Acest mod caracterizează și evidența comunicată în anul următor, potrivit căreia, pînă la 25 august 1572, beilerbeul și defterdarul de Timișoara trimiseseră la Belgrad pentru a fi păstrat în cetate un total de 2.000 de cîntare¹²⁸ de pulbere, care însumau, printre altele, 606 cîntare din pulberea produsă la sfîrșitul lunii rebi I din anul 980 (12—21 iulie 1572) precum și alte 350 de cîntare.

Faptul că cetatea Belgrad s-a transformat în această perioadă într-un centru de concentrare și de înmagazinare a pulberii produse în eialetul Timișoara nu este întîmplător. El se explică nu numai prin poziția strategică a cetății amintite ci și prin existența unui corp însemnat de armurieri (*topçii*) înființat în 1521 în cadrul garnizoanei Belgradului.

Aproape toate ordinele primite de beilerbeul și de defterdarul de Timișoara în anii 1570—1572 indică Belgradul ca pe un loc de depozitare a pulberii negre fabricate în Banatul ocupat de otomani. Stăruința cu care un ordin a fost confirmat și reînnoit în ajunul bătăliei de la Lepanto dovedește că stocarea la Belgrad a cantităților de pulbere a făcut într-adevăr parte din problemele însemnate ale Porții¹²⁹. Și evidența întocmită de autoritățile otomane din cetatea Belgrad unde se păstra „într-un loc foarte sigur și ferit”¹³⁰ pulberea trimisă de către beilerbeul de Timișoara era deosebit de strictă. Pulberea trebuia predată, în conformitate cu ordinele sultanului Selim al II-lea, beului de Semendria (Smederevo) iar cadul urma să întocmească evidența fiecărei livrări. El înregistra deci cantitățile de pulbere ale transportului respectiv (*irsulîye*) într-un catastif (*sicill*), eliberînd, totodată, împreună cu beul și dizdarul de Belgrad dovada de luare în primire (*temessük*). Responsabilitatea acestor funcționari pentru modul de păstrare a pulberii subliniate și de formula „să vă feriți mult de a o distruge și de a i se aduce pagube și stricăciuni”¹³¹ decurgea din faptul că cetatea Belgrad a fost deopotrivă centrul de concentrare și de redistribuire a pulberii pentru o parte însemnată a peninsulei balcanice. Cadul de Belgrad fusese însărcinat de sultan să ia personal cunoștință de poruncile trimise în vederea aprovizionării cu pulbere a unor cetăți din Balcani. Supraveghind el însuși executarea acestei acțiuni, cadul trebuia să țină o socoteală cât se poate de strictă a cantităților de pulbere livrate. Același cadu de Belgrad trebuia să predea contra chitanță sangeacbeului Mehmed, ca urmare a cererii sale înaintate sultanului Selim al II-lea, o cantitate de 200 de cîntare de pulbere necesare unor autorități din Bosnia¹³².

Dacă aceste nevoi trebuiau acoperite, așa cum rezultă din ordinul sultanului emis la 17 august 1572 din pulberea disponibilă de la Belgrad, în schimb doleanțele prezentate Porții în aceeași privință de sangeacbeiu de Hertegovina au fost îndeplinite, folosindu-se producția curentă de la Timișoara. Ordinul trimis la 9 august 1572 beilerbeului și defterdarului de Timișoara prevedea livrarea, prin intermediul beului de Semendria și a cadiului de Belgrad, a celor 300 400 cîntare de pulbere neagră, cerute prin raport (*arz*) pentru cetatea Nova (Novigrad)¹³³.

Producția de silitră obținută în eialetul Timișoara la sfîrșitul anului 1571 și la începutul anului următor a fost folosită parte de autoritățile otomane locale, parte pentru stocul de muniții ale arsenalului din Istanbul. Acest sens îl dobîndesc poruncile adresate simultan, la 10 februarie 1571, atît beilerbeului de Timișoara, beului de Semendria cît și cadiului de Brăila în vederea expedierii silitrei de la Timișoara la Pančevo și de la Pančevo, prin Brăila, la Istanbul. Transportul și paza baloturilor de silitră erau „asigurate pînă la Brăila de către beiu de Semendria”¹³⁴, iar din acel loc de către cadiul de Brăila”. Acestuia i se cerea folosirea corăbiilor, pentru care se asigurau cheltuielile de transport (*navlun gemileri*)¹³⁵.

Datele furnizate de poruncile înscrise în Condicta afacerilor importante (*Mühimme Defterleri*) sînt relevante nu numai pentru exploatarea propriu-zisă a silitrei ca ramură distinctă a mineritului în eialetul Timișoara, ci și pentru rolul cetății Timișoara ca centru de producție și bază de aprovizionare cu pulbere neagră a expedițiilor otomane întreprinse în Europa. Acest rol nu a fost temporar și impus doar de pregătirea luptei de la Lepanto și de necesitatea refacerii stocului de muniții. Dimpotrivă, el a avut un caracter permanent, așa cum reiese și din efortul pe care l-a presupus, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, purtarea războiului pentru ocuparea insulei Creta. Fără îndoială că, atelierul de fabricat pulbere (*baruthane*) de la Timișoara a contribuit, potrivit posibilităților sale de aprovizionare și producție, la formarea stocului de muniții, printre care s-au aflat 15.000 cîntare, respectiv 850.500 kg de pulbere neagră¹³⁶, transportate de flota otomană la începutul războiului (30 aprilie 1645). Desfășurarea acestui război îndelungat și de uzură a sporit în mod continuu cererea de muniții. Aceasta devenise atît de mare în 1667, încît Hasan pașa, sangeacbeiu de Lipova și în același timp conducătorul atelierului de fabricat pulbere, a primit ordinul de a trimite de îndată la Belgrad pulberea neagră existentă în stoc la Timișoara. Potrivit poruncii sultanului Mehmed al IV-lea, locuitorii sangeacului Timișoara urmau să transporte pulberea neagră, socotită ca fiind de o însemnătate deosebită, neputînd fi asemuită „cu nici un fel de alte afaceri”¹³⁷. Pulberea produsă și din prelucrarea silitrei livrate de sangeacurile Smederevo și Vidin nu putea acoperi cererile autorității centrale, restul urmînd a fi obținut prin achiziții. Procurarea sumei de 1.000 de guruși pentru cumpărarea pulberii din sangeacul Titel devenise, în decembrie 1667, o problemă însemnată și urgentă. Suma trebuia vărsată — așa cum rezultă din ordinul primit de defterdarul de Timișoara — din fondul alocat pentru solda garnizoanei din cetate, urmînd a fi recuperată din încasarea dării pentru incartiruire¹³⁸. Nevoile crescînde de pulbere aveau să fie acoperite și mai tîrziu, în 1670 din necesarul de silitră procurat — și prin achiziții

— din eialetul Oradea. Lipsa zăcămintelor de silitră l-a obligat însă pe sultan să renunțe la ordinul său inițial, care prevedea livrarea, contra costul de 25 akce ocaua, a 20.000 ocale de silitră rafinată¹³⁹.

Reluarea politicii de expansiune spre Europa centrală a amplificat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea rolul jucat de cetatea Timișoara în sistemul economic și militar al Imperiului otoman. Cetatea Timișoara a devenit în anumite momente critice locul de concentrare și de depozitare a pulberii fabricate în alte eialete. Din arsenalul de la Buda au fost trimise la Timișoara, pentru expediția întreprinsă în 1658 împotriva Transilvaniei, 845 cîntare de praf de pușcă negru, care nu au fost folosite; se mai aflau acolo și în 1679¹⁴⁰. Pregătirile făcute în vederea expediției de cucerire a Vienei au însemnat totodată supravegherea strictă și reorganizarea muncii în atelierul de fabricat pulbere (*baruthane*) de la Timișoara. Adoptarea acestor măsuri devenise stringentă, dat fiindcă acoperirea trebuințelor de silitră și sulf prin alocarea anuală a sumei de 200.000 akce nu putuse asigura funcționarea neîntreruptă a atelierului de fabricat pulbere. Mehmed aga, care răspunsese de producția de praf de pușcă în perioada 1 aprilie 1669 — 3 ianuarie 1682, avea să primească, așadar suma de bani cuvenită numai în schimbul livrării cantităților corespunzătoare de pulbere neagră¹⁴¹. Creșterea producției de pulbere s-a realizat, în anii 1682 — 1683 și prin prelucrarea unor cantități de silitră cumpărată de locuitorii impozabili din sangeacurile Timișoara, Smederevo și Srem. sub formă de iștira (achizițe). Sumele de bani au provenit din încasarea dării *bedel-i nüzül* (de încartuire) pe anii 1093 H (10 ian. 1682 — 30 dec. 1682). 3.450.000 akce¹⁴² și 1094 H (31 dec. 1682 — 19 dec. 1683): 1.250.000 akce¹⁴³. În 1093 H ele au fost folosite la procurarea a 15.000 ocale de silitră curată, cumpărată de locuitorii impozabili de la Timișoara. 25.000 ocale de silitră curată au fost procurate în anul următor pe cheltuiala — suportată în mod diferențiat — de locuitorii sangeacurilor Timișoara, Smederevo și Srem. Acest sistem de procurare a silitei a fost folosit și în 1685, sumele necesare provenind însă din transformarea în bani a restanțelor dării în orz și făină strînse în anul 1904 H (31 dec. 1682 — 19 dec. 1683) în sangeacurile Srem, Smederevo, Timișoara etc. în locul dării *bedel-i nüzül*¹⁴⁴.

Dezastrul suferit sub zidurile Vienei de armata otomană condusă de Kara Mustafa pașa, urmat de contraofensivă armatei imperiale în Ungaria, s-a aflat în strînsă legătură cu reorganizarea atelierului de fabricat pulbere de la Timișoara, măsură preconizată în aprilie 1684 de către autoritatea centrală. Schimbarea conducerii atelierului de fabricat pulbere a fost însoțită de o revizie contabilă și de cercetarea cantităților existente de materii prime și de silitră rămase în mina contribuabililor¹⁴⁵. Pustiirile care au însoțit în 1696 asediul cetății Timișoara au pus capăt pentru un timp activității atelierului de fabricat pulbere. Refacerea și reorganizarea sa, hotărîită de sultanul Ahmed al III-lea, în ianuarie 1707¹⁴⁶, se impusese datorită dificultăților pe care le ridica transportul pulberii fabricate la Istanbul și în alte centre ale Imperiului otoman. Restaurarea atelierului de fabricat pulbere și a fortificației de la Timișoara a întâmpinat multe greutăți, determinate atît de lipsa forței de muncă cît și a silitei. Cheltuielile mari de bani impuneau în iunie 1707 reluarea grabnică a producției cu locuitorii satelor locuite de nemușulmani¹⁴⁷.

Cele câteva aspecte ale problemei puse în discuție dovedesc fără puțință de tăgadă faptul, că nu se poate vorbi de inexistența sau decăderea exploatării miniere în Banat în vremea stăpînirii otomane. Aceasta a cunoscut o evoluție asemănătoare, cu perioade de avînt și de stagnare, proprie și altor exploatări miniere din peninsula balcanică. Fără îndoială că răscoala antiotomană din 1594 și războaiele turco-austriece din secolul al XVII-lea au înrîurit în mod direct și negativ extracția minieră propriuzisă. Totuși acest sistem de extracție considerat pînă acum primitiv și superficial, la fel ca și metalurgia, cu un caracter de mic meșteșug, au constituit punctul de plecare pentru extinderea și valorificarea lor maximă, cu mijloace tehnice de nivel european, în vremea dominației habsburgice asupra Banatului. Trebuie totodată subliniat faptul, că necesitățile militare ale unui stat, care a promovat mai întîi o politică ofensivă și mai apoi o politică defensivă, s-au aflat în interacțiune cu dezvoltarea sistemului său economic, stimulînd sau oprînd chiar acțiunea de descoperire și de exploatare a zăcămintelor miniere.

Cercetarea viitoare a seriei de condicii aparținînd cancelariei pentru minerit (*maden-i kalemi*), pentru arendarea minelor (*başmukata'a kalemi*), pentru fabricarea prafului de pușcă (*baruthane amaneti kalemi defterleri*) va contribui la reconstituirea imaginii globale și diferențiate, precum și a dinamicii înregistrate de exploatarea zăcămintelor bogate de minereu pe care Banatul, acest vechi pămînt românesc, le-a ascuns în adîncurile sale.

NOTE

⁷⁵ Pentru descrierea acestui centru minier vezi mărturiile lui Fr. Griselinii, *Încercare de istorie politică*, p. 273.

⁷⁶ Fr. Pesty, *Krassó vármegye lőrlétele*, vol. II, Budapesta, 1884, p. 85.

⁷⁷ IIKA Wien Banater Akten Fasz, rote 2 f. 43—49, Microfilme Austria, rola 125, c. 1062.

⁷⁸ IIKA Wien Banater Akten Fasz, rote nr. 1 f. 380—384, Microfilme Austria, rola 125, c. 223.

⁷⁹ G. Marka, *Einige Notizen...*, p. 311.

⁸⁰ Fr. Griselinii, *Încercare de istorie politică*, p. 295.

⁸¹ C. Feneșan, *Mineritul și metalurgia...*, p. 49.

⁸² Fr. Griselinii, *op. cit.*, p. 287.

⁸³ G. Marka, *Einige Notizen*, p. 320.

⁸⁴ O. Ilătărăscu, *Drumul fierului...*, București, 1985, p. 41—42, 49.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 50.

⁸⁶ G. Marka, *op. cit.*, p. 320.

⁸⁷ G. Marka, *ibidem*.

⁸⁸ C. Feneșan, *op. cit.*, p. 52.

⁸⁹ MÜD nr. 14 doc. nr. 1608, Microfilme Turcia, rola 1, c. 611 și doc. nr. 142, Microfilme Turcia, rola 1, c. 647.

⁹⁰ MÜD nr. 3, doc. nr. 279, Microfilme Turcia, rola 15, c. 113.

⁹¹ MÜD, nr. 43, p. 43 apud S. Riza, *op. cit.*, p. 33—34, 36.

⁹² C. C. Giurescu, *Contribuții la istoria științei și tehnicii românești în secolele XV—inceputul secolului XIX*, București, 1973, p. 193; o porțiune asemănătoare la M. Renaud, M. Favé, *Histoire de l'artillerie*, vol. I *Du Feu grégeois et des Feux de guerre et des origines de la Poudre à canon*, Paris, 1845, p. 83.

⁹³ *Ibidem*, p. 14—15; și G.S. Collin, art. *Barud*, *Encyclopédie de l'Islam*, vol. I, fasc. 17, I.eyda, 1959, p. 1087—1088.

⁹⁴ M. C. Karadja, *Principatele române văzute de un funcționar turc din veacul al XVIII-lea*, în „Arhivele Olteniei”, vol. XII, fasc. 67—68, 1933, p. 268.

⁹⁵ M. Reinaud, M. Favé, *op. cit.*, p. 146, p. 151.

⁹⁶ S. Rizaj, *op. cit.*, p. 42.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 336—337.

⁹⁸ J. Szentkláray, *Száz év Délmagyarország újabb történetéből 1779—től napjainkig*, Timișoara, 1879, p. 39.

⁹⁹ G. Elezović, *Iz Carigradskih turskih arhiva-Mühimme Defteri*, Beograd, 1950, Doc. nr. 420, p. 86, nr. 423, p. 87, nr. 1274, p. 187, nr. 1284, p. 188, nr. 1296, p. 190, nr. 1325, p. 193, nr. 1412, p. 203, nr. 374, p. 248, nr. 376, p. 249, nr. 379, p. 249, nr. 552, p. 267, nr. 574, p. 270, nr. 585, 586, 587, p. 271, nr. 627, p. 276, nr. 645, p. 277, nr. 660, p. 279, nr. 667, p. 280, nr. 690, p. 282, nr. 714, p. 285, nr. 732, p. 287, nr. 805, p. 294, nr. 850, p. 299, nr. 866, p. 301, nr. 890, p. 303, nr. 924, p. 307, nr. 987, p. 313, nr. 988, p. 313, nr. 1018, p. 316, nr. 1043, p. 319, nr. 1134, p. 328, nr. 1138, p. 329, nr. 1163, p. 331, nr. 1178, p. 333, nr. 334, nr. 1248, p. 340, nr. 1261, nr. 342, nr. 1314, p. 347, nr. 1456, p. 361.

¹⁰⁰ Vezi MÜD nr. 7 doc. nr. 1204, Microfilme Turcia, rola 15, c. 460 : „găsindu-se acum (o) mină cu pământ de silitră în satele numite Tilva (Teplova) și Minek (Yenk) din sangeacul Cenad”

¹⁰¹ *Ibidem*, Doc. nr. 2299 din 21 octombrie 1568 (976 H. rebi II 29), Microfilme Turcia, rola 15, c. 527.

¹⁰³ *Ibidem*, Doc. nr. 1149 din 27 martie 1568 (975 H. ramazan 27), Microfilme Turcia, rola 15, c. 454.

¹⁰³ MÜD nr. 14, Doc. nr. 1107 din 2 februarie 1571 (978 II. ramazan 7), Microfilme Turcia, rola 1, c. 625 și dat fiind că există ordinul meu zicind : „să raportezi dacă se află mine de silitră în sangeacul Alaca Hisar ei au înștiințat că, cercetându-i pe experți, nu s-a găsit nimeni pînă acum, care să știe de existența (vreunui) mine de silitră”.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ *Ibidem*, Doc. nr. 1608 din 1571 (978 II.), Microfilme Turcia, rola 1, c. 611.

¹⁰⁶ *Ibidem*, Doc. nr. 1107, Microfilme Turcia, rola 1, c. 625 : „nezăbovind și avînd grijă de acest lucru așa cum trebuie să cercetezi dacă, fiind într-adevăr în ținuturile Gyulei pământ și mine de silitră, s-a prelucrat în vremurile de demult, silitră în acele locuri. Luîndu-i cu tine pe experții acelor părți, să raportezi, în scris, explicit și amănunțit dacă este cazul — în ce loc s-a prelucrat silitră...”

¹⁰⁷ *Ibidem*. Doc. nr. 1608, Microfilme Turcia, rola 1, c. 611 ; dîndu-ți silință așa cum cum trebuie în această privință, să cercetezi dacă se află (silitră) în părțile Gyulei și dacă este în alte locuri, dacă mai este la atelierele de fabricat pulbere, care lucrează din trecut și pînă acum și în minele de silitră și să treci la prelucrarea (ei) continuă, străduindu-te și ostentîndu-te în orice fel ar fi cu puțință pentru creșterea și sporirea (producției de silitră) atît cit este posibil”.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ MÜD nr. 19 doc. 207 din 11 iunie 1572, Microfilme Turcia, rola 15, c. 687 : „să-ți dai silință în această privință, așa cum trebuie, ca mubașirii care stau (la conducerea) atelierele de fabricat pulbere aflate în cele părți să poată face eforturi mari și să pună să se prelucereze pulbere destulă și în cantitate mare” și doc. nr. 1149 din 27 martie 1568 (975 H. ramazan 28) c. 454 : „și deoarece tu faci parte din experții aceluiași vilaiet, te-am desemnat mubașir.

¹¹⁰ MÜD nr. 7 doc. nr. 2299 din 21 octombrie 1568, Microfilme Turcia, rola 15, c. 527, „ai făcut cunoscut că, Iskender, care este acum sangeacbei de Cenad, să-i sporească onoarea —, fiind pricina descoperirii minelor de silitră din livaua pomenită și dat fiind că este expert, a luat nespuse de multe măsuri pentru (îndeplinirea) unora dintre (lucrurile) necesare care s-au impus și pentru construirea cuptoarelor (de fierț silitră) și că a depozitat în cetatea Timișoara 43 de cîntare și 5 ocale (vakiyye) de silitră dobîndite cu silință și strădanii de tot felul”.

¹¹¹ Calculul s-a făcut pe baza echivalențelor date de I. Fekete, *Die Siyakat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung*, Budapesta, 1955, p. 709, 710.

¹¹² MÜD nr. 14, Doc. nr. 1608, Microfilme Turcia, rola 1, c. 611 : „dat fiind că problema silitei face așadar parte din problemele de maximă importanță”, doc. nr. 1541, c. 618, doc. nr. 142, c. 647 : „sporirea și acumularea pulberii fiind acum una dintre afacerile deosebit de însemnate”.

¹¹³ E. Hübner, *Nagykörös salétromfűzése a török uralom alatt* în „Magyar Gazdasági Szemle”, 1900, p. 236.

¹¹⁴ MÜD nr. 7 doc. nr. 2299 din 21 octombrie 1568 (976 H. rebi II 29), Microfilme Turcia, rola 15, c. 527. „Să ai grijă cum trebuie, în problema pulberii astfel ca, străduindu-

te, să te silești în fel și chip să faci să se ajungă la (o producție de) 1000 sau 2000 de cintare (de silitră).

¹¹⁵ V. Veliman, *Documente...*, p. 423.

¹¹⁶ MÜD nr. 7, doc. nr. 1149 și doc. nr. 1289, Microfilme Turcia, rola 15, c. 454, 492, doc. nr. 1593, 1608, Microfilme Turcia rola 1, c. 675, 611.

¹¹⁷ MÜD nr. 18, doc. nr. 296 din 10 martie 1572 (979 H. şevval 23), Microfilme Turcia, rola 15, c. 677 : „fără să compari pregătirile (necesare procurării) silitrei și pulberii cu alte (pregătiri), să nu pierzi nici o clipă în sporirea lor și să pregătești, în orice chip ar fi cu putință, foarte multă silitra și pucioasă și pulbere”.

¹¹⁸ *Ibidem*.

¹¹⁹ MÜD nr. 19, doc. nr. 207, Microfilme Turcia, rola 15, c. 687.

¹²⁰ MÜD nr. 7, doc. nr. 2299 din 21 octombrie 1568, Microfilme Turcia, rola 15, c. 522.

¹²¹ M. A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, 1455–1774, București, 1976, doc. nr. 114, din 21 iulie 1572, p. 109.

¹²² MÜD nr. 14, doc. nr. 1665 din 1571 (978 H), Microfilme Turcia, rola 1, c. 610 : „ai făcut cunoscută desemnarea unui regiment de soldați care a fost luat din garnizoana cetății interioare și a altuia din garnizoana cetății exterioare a Timișoarei deoarece a fost nevoie de trupe pentru paza pulberăriei și a palancii construite în apropiere de pulberaria creată la Timișoara”.

¹²³ MÜD nr. 7, doc. nr. 2522 din 24 noiembrie 1568 (976 H. cemazi II, 4), Microfilme Turcia, rola 15, c. 545.

¹²⁴ *Ibidem* : „... că unele locuri aflate pe drumul de la Timișoara la Buda sint prime-j dioase și că s-au întimplat multe greutăți”.

¹²⁵ MÜD nr. 7, doc. nr. 1593 din 21 iunie 1568, Microfilme Turcia, rola 1, c. 675.

¹²⁶ MÜD nr. 14, doc. nr. 683 din 17 decembrie 1570, Microfilme Turcia, rola 1, c. 626.

¹²⁷ *Ibidem*, doc. nr. 142, Microfilme Turcia, rola 1, c. 647 și doc. nr. 1541, c. 618, M. A. Mehmet, *op. cit.*, doc. nr. 95, p. 91.

¹²⁸ *Ibidem*, doc. nr. 126, p. 118.

¹²⁹ MÜD nr. 14, doc. nr. 1338 din 10 februarie 1571 (978 H. ramazan 15), Microfilme Turcia, rola 1, c. 622, rola 15, c. 590.

¹³⁰ M. A. Mehmet, *op. cit.*, doc. nr. 125 din 17 august 1572, p. 117.

¹³¹ *Ibidem*, doc. nr. 124, p. 117 și nr. 125, p. 117.

¹³² *Ibidem*, doc. nr. 124, p. 117.

¹³³ Vezi Divan-i Hümayun Kalemî 67/7 doc. nr. 127, Microfilme Turcia rola 45, c. 114.

¹³⁴ Vezi MÜD nr. 18 doc. nr. 90, Microfilme Turcia, rola 15, c. 672 și doc. nr. 92.c. 673.

¹³⁵ *Ibidem*, doc. nr. 91, Microfilme Turcia, rola 15, c. 673.

¹³⁶ A. Decei, *Istoria imperiului otoman până la 1656*, București, 1978, p. 393.

¹³⁷ I. Karácson, *Török-Magyar oklevéltár*, doc. nr. 284, p. 274.

¹³⁸ *Ibidem*, doc. nr. 285, p. 275.

¹³⁹ St. Andreev, *Török iratok Temesvár XVII–XVIII századi történetéről a Szófia-i Nemzeti Könyvtárban* în „Levéltári Közlemenyek” vol. XLVIII–XLVIX, 1978, doc. nr. 4, p. 197.

¹⁴⁰ *Ibidem*, doc. nr. 7, p. 198.

¹⁴¹ *Ibidem*, doc. nr. 8, p. 199.

¹⁴² *Ibidem*, doc. nr. 9, p. 199.

¹⁴³ *Ibidem*, doc. nr. 11, p. 199.

¹⁴⁴ *Ibidem*, doc. nr. 12, p. 199–200.

¹⁴⁵ I. Karacson, *op. cit.*, doc. nr. 302, p. 287.

¹⁴⁶ *Ibidem*, doc. nr. 360, p. 328–329.

¹⁴⁷ Șt. Andreev, *op. cit.*, doc. nr. 55, p. 208.

L'EXTRACTION MINIÈRE AU BANAT AUX XVI-e XVII-e SIÈCLES (II)

Résumé

L'extraction et la transformation des gisements de minerai (cuivre, cuivre argentifère, fer) et de salpêtre se trouvant dans le sous-sol du vilayet de Timișoara ont acquis et conservé leur importance dans la mesure

où ont répondu aux nécessités croissantes en munitions et armement, engendrées par la politique d'un Etat par excellence belliciste. C'est précisément ces nécessités militaires qui se sont trouvés en interaction avec le développement du système économique de l'Etat ottoman, stimulant ou arrêtant même l'action de découverte et d'exploitation des gisements miniers. Ainsi s'expliquent par ailleurs, la transformation de l'extraction et du traitement du salpêtre en affaire d'Etat d'extrême importance, fait mentionné expressément dans les actes inscrits dans les Registres des affaires importantes (Mühimme Defterleri) no. 3, 7, 14, 18, 19.

L'exploitation des gisements miniers et de salpêtre a connu, suivant les conclusions qui découlent de la présente investigation, une évolution similaire, enregistrant des périodes d'essor et de stagnation propres à d'autres exploitations minières de la péninsule balkanique. Certes, la révolte antiottomane de 1594 et les guerres turco — autrichiennes du XVIIe siècle ont influé directement et de manière négative sur l'extraction minière proprement dite. Ce système d'extraction considéré jusqu'à présent primitif et superficiel, de même que la métallurgie à caractère de petite activité artisanale, ont constitué, comme il résulte des rapports présentés à la Cour de Vienne en 1716, le point de départ pour leur extension et mise en valeur, par des moyens techniques attégnant au niveau européen au temps de la domination des Habsbourg au Banat. L'étude de la future série de registres appartenant à la chancellerie pour l'extraction minière, pour la mise à bail des mines contribuera à la reconstitution de l'image globale et différenciée, ainsi que de la dynamique enregistrée par l'exploitation des gisements de minerai de fer de cette zone du pays.

ILUMINISM ȘI MODERNISM ÎN POLITICA REFORMATOARE A DOMNITORULUI ALEXANDRU IPSILANTI

MATEI D. VLAD

Încheierea păcii de la Kuciuk-Kainargi (21 iulie 1774) a avut însemnate urmări pentru Principatele Române. „De atunci începe — scrie N. Iorga — în toate domeniile, o viață cu desăvârșire nouă”. Cei ce au înțeles spiritual și sensul acestor prefaceri economice, sociale, politice, și culturale, specifice *iluminismului* și *modernismului* european, s-au grupat pe lângă „cei doi mari domni și reformatori care vin după 1774”. Aceștia au fost — continuă N. Iorga — „Alexandru Ipsilanti la munteni și Grigore Alexandru Ghica în Moldova”¹.

Alexandru Ipsilanti, cu trei domnii, prima și ultima în Țara Românească (1774—1782 și 1796—1797), iar a doua în Moldova (1786—1788), a avut un sfârșit tragic, asemănător întrucitva cu cel al lui Constantin Brîncoveanu, dacă avem în vedere torturile și modul cum a fost executat. Domniile sale însumează 9 ani și 10 luni de guvernare efectivă și acoperă cronologic (cu lungile intreruperi ce s-au produs) aproape în întregime ultimul pătrar al veacului al XVIII-lea. Acest răstimp a fost dintre cele mai prospere pentru Principatele Române, din toată perioada domniilor fanariote (1711—1821), deși, numai la un deceniu și jumătate după pacea de la Kuciuk-Kainargi, ele au redevenit teatrul unor confruntări militare (1787—1792) între imperiile vecine, otoman, habsburgic și țarist², care — cum se arată în Programul partidului — „prin războaie, prăzi și biruri au secătuit, veacuri de-a rîndul, avuția țărilor românești”³.

În pofida consecințelor nefaste, rezultatele din ciocnirile armate dintre beligeranți (1768—1774), anii ce au urmat tratatului de la Kuciuk-Kainargi au dus la apariția unor perspective ceva mai bune pentru poporul nostru. Sintem la cumpăna de timp când Principatele Române vin în contact tot mai strîns cu ideile novatoare ale iluminismului și modernismului european, cînd „duhul francezesc”, cum se spunea atunci, cîștigă tot mai mult teren, fie direct, fie prin intermediul fanarioților⁴. Într-adevăr, în ultimele trei decenii ale secolului al XVIII-lea, societatea românească tinde să ia o altă înfățișare, aspectul ei — scrie N. Iorga — „nu mai este oriental, ci occidental”⁵. În afară de schimbările petrecute pe plan intern, în structura forțelor și relațiilor de producție, care, în mod obiectiv s-au răsfrînt și pe plan suprastructural, o influență a avut-o „secolul luminilor”, îndeosebi — scrie D. Prodan — prin „monumentala operă care a fost Enciclopedia”⁶. Asemenea schimbări, petrecute în conștiința oamenilor, explică predilecția multor boieri români pentru cultura europeană din Apus, cum au fost, de pildă, Ienăchiță Văcărescu sau episcopul Chesarie de Rîmnic, ambii remarcabili ctitori de limbă română literară, ultimul solicitînd

chiar să i se trimită Enciclopedia franceză⁷. Un răsunset destul de puternic în conștiința românilor l-au avut, desigur, frământările revoluționare din această vreme.

Meritul lui Alexandru Ipsilanti și al colaboratorilor săi apropiați, *majoritatea pământeni*, constă în faptul că el a intuit sensul dezvoltării economice și sociale din Țara Românească și a acționat în direcția procesului de modernizare. El și-a dat seama că vechile instituții feudale, tradiționale, deveniseră anacronice și nu mai corespundeau vremii sale, stadiului de dezvoltare a societății românești. Din această cauză, prima guvernare munteană (1774—1782) a fost în exclusivitate destinată punerii în aplicare a vastului său program, menit „să inaugureze o eră de reforme în sens occidental”⁸ și să schimbe toate sectoarele fundamentale ale vieții economice, sociale și culturale ale țării, deoarece următoarele două guvernanări, din cauza împrejurărilor intervenite pe plan extern, au fost domnii efemere, de un an și ceva fiecare.

Este meritul istoriografiei noastre mai vechi, și încă prin cei mai străluciți reprezentanți ai ei, de a fi observat că, prin reformele sale, Alexandru Ipsilanti se înscrie în rîndul celor mai de seamă promotori ai iluminismului și modernismului din întreaga epocă fanariotă. Astfel, A. D. Xenopol scria în 1892 că principele Alexandru Ipsilanti reprezintă una din „figurile cele mai deosebite ale epocii fanariote, care se pot așeza fără teamă de a fi întunecate, alături de Nicolae și Constantin Mavrocordat”⁹. Trei decenii și jumătate mai târziu (1928), N. Iorga afirmă că Alexandru Ipsilanti „merită a fi pus printre cei mai buni domni ai noștri din secolul al XVIII-lea, dacă locul său nu e în fruntea lor chiar”¹⁰.

Spre deosebire de predecesorii săi iluminiști din prima jumătate a secolului al XVIII-lea (Nicolae și Constantin Mavrocordat, Grigore al II-lea Ghica)¹¹, izvoarele privitoare la biografia viitorului domn Alexandru Ipsilanti, sînt mai puține și nu îndeajuns de concludente. După știrile furnizate de Chesarie Constantin Daponte¹² și Dionisie Fotino¹³, Alexandru Ipsilanti ar fi fost fiul lui aga Enache (Ianachi), deși Dora d'Istria (Aurelia Ghica), într-o lucrare publicată în 1873, îl socotea fiul lui Atanasie Comnen Ipsilanti, părere infirmată însă de celelalte izvoare¹⁴. Unele îndoieli există și cu privire la locul și anul nașterii. După relatările lui Atanasie Comnen Ipsilanti și ale lui Manase Eliade, Alexandru Ipsilanti s-ar fi născut la Constantinopol¹⁵, în jurul anului 1736, dată ce poate fi admisă din moment ce primul îi atribuie domnitorului vârsta de peste 70 de ani în 1807, anul executării sale.

Ion Neculce amintește în cronică sa de „Constantin Psiolu [Ipsilanti] hatman și cu fiu-seu Enache aga [tatăl domnitorului], lazi de neamul lor, oameni tirani”¹⁶. Neculce mai spune că în timpul celei de a treia domnii a lui Mihai Racoviță în Moldova (1715—1726), hatmanul Constantin, deci bunicul viitorului domn, era velpostelnic. Față de restul boierilor, acesta era considerat „mai în cinste” deoarece „avea un frate capi-chihai la Poartă, anume Manolachi Chiurci-bașe”¹⁷. Manolachi a sfîrșit tragic la Constantinopol, fiind întemnițat și ținut în închisoare vre-o cîteva zile pînă „i-au luat tot ce-au avut, ca la 3000 pungi, cu odoară”. După aceea, Manolachi Ipsilanti a fost „spînzurat în mijlocul uliții, unde se vînd blanile la tîrgu”¹⁸. Preluînd mărturiile lui Neculce, A.D. Xenopol și

N. Iorga susțin că Alexandru Ipsilanti provine dintr-o familie grecească din Istanbul, încuscrită ulterior cu boieri și domni din Principatele Române. „După femei — scrie N. Iorga — are singele Mavrocordașilor și, deci, prin el, al vechii dinastii din Moldova”.

Înainte de a ajunge în scaunul de la București, Alexandru Ipsilanti a ocupat funcția de postelnic în Moldova¹⁹. Astfel, într-o însemnare făcută pe un manuscris, există precizarea că Alexandru Ipsilanti „au fost postelnic la Moldova la Grigori vodă Calemah”²⁰, care, după cum se știe, a ocupat în două rânduri scaunul domnesc de la Iași (1761—1764 și 1767—1769). Este mai mult decât probabil că această dregătorie i-a deschis lui Ipsilanti drumul spre demnitatea de dragoman al Porții otomane. În noua calitate, el a fost însărcinat — scrie Atanasie Comnen Ipsilanti — cu „traduceri de scrisori creștinești ale Europei și de cărți care înșiră [arată] starea și veniturile și orînduilele tuturor regatelor Europei”²¹. Într-adevăr, majoritatea știrilor cuprinse în izvoarele interne și externe ni-l înfățișează pe Alexandru Ipsilanti ca pe un om deplin format, cu un larg orizont cultural și politic, stăpînind bine în afară de limba maternă, turca, franceza și italiana. Cu impresia aceasta a rămas călătorul italian Domenico Sestini care l-a vizitat „în casa de țară pe care o avea la Arnăutchioi”²², atunci cînd era dragoman. De asemenea, italianul Lionardo Panzini, care-l vizitează în 1776 la curtea domnească din București, spune despre Alexandru Ipsilanti că era un principe cu „maniere plăcute și plin de multă omenie, vorbind bine și franțuzește și italienește”. Era, adaugă Panzini — un om „cu adevărat de judecată, de lectură și de pătrundere”²³ (s.n.).

Impresiile călătorilor italieni sînt confirmate și de mărturiile lui Ignaz Stephan Raicevich, preceptorul fiilor voievodului, și de cele ale lui Manase Eliade care susțin că principele Alexandru Ipsilanti „studiase filozofia, logica, metafizica, fizica, matematica, și mai cu deosebire morala filozofică, astronomia și geografia, fiind foarte versat în vechea literatură elină”²⁴. Autorii săi preferați erau Seneca, Plutarh, Tucidide, fiind totodată un admirator al luminiștilor și raționaliștilor din secolul al XVIII-lea, citindu-i cu pasiune pe Voltaire, Montesquieu etc., precum și pe vestitul Metastasio, a cărui operă lirică și dramatică îl ajutase să-și perfecteze cunoștințele de limbă italiană²⁵. De aceea, nu întîmplător, Chesarie Constantin Daponte, într-un *Catalog istoric*, destinat personalităților celebre din secolul al XVIII-lea, spune despre Alexandru Ipsilanti că era „ca nimeni altul acum în aceste vremuri” distingîndu-se mai ales prin „bunătatea și milostivirea sa, și alte bunuri ce a făcut în Valachia”²⁶ (s.n.). La rîndul său, Dionisie Fotino compară prima domnie munteană a lui Alexandru Ipsilanti cu o epocă de „multe și bune întocmiri în țară”²⁷ (s.n.).

Relatările cuprinse în principalele surse externe concordă, în majoritatea cazurilor, cu ceea ce au consemnat și cărturarilor noștri. Astfel, Ionăchiță Văcărescu, care a deținut în perioada 1775—1782 dregătoria de vistier și apoi de spătar²⁸, trăind deci în apropierea voievodului, scria că Alexandru Ipsilanti era un om „înpieleptu și bun otcîrmuitoriu”²⁹ (s.n.). La fel, Chesarie de la Rîmnic, în prefața *Mineului* pe luna noiembrie 1778, aseamănă „fără nici o sfiială” domnia lui Ipsilanti cu „un veac însemnat, veacul de acum al Țării Românești, care l-au făcut însemnat și

în vremile cele viitoare ... domnia prealuminatului nostru domn Alexandru Ipsilant voievod”³⁰. Precierea cea mai elogioasă și cuprinzătoare o întâlnim, desigur, la Dionisie Eclesiarhul, care, cu pana lui de talentat povestitor și fin observator al faptelor și evenimentelor pe care le descrie, vede în Alexandru Ipsilanti „un om înțelept și cu minte înaltă care ... au pus toate trebile fierii cu rânduială bună”³¹ (s.n.).

Înclinarea lui Alexandru Ipsilanti spre cultura și ideile iluministe rezultă și din modul cum el a înțeles să-și educe copiii. Ienăchiță Văcărescu ne informează că pentru instrucția lor, principele angajase „dascăli elinești, și deosebi de hogii turcești, avea și dascăli evropei [europeni], și de limba franțiozească și de limba talienească, oameni vrednici de laudă și împodobiți cu multe sciinție”³². De asemenea, soția voievodului, doamna Ecaterina, fiica domnitorului moldovean Constantin Moruzi, era — după opinia lui N. Iorga — „o femeie cu dispoziții poetice”³³.

În afară de inteligență și o vastă cultură, Alexandru Ipsilanti a fost înzestrat și cu un real simț politic. Herbert de Rathkeal și Saint Priest, ambasadori la Constantinopol, relatează că domnitorul urmărea cu multă atenție evenimentele ce aveau loc pe plan european și la Istanbul, prin tot felul de publicații, dar mai ales prin intermediul agenților care-l țineau la curent cu tot ceea ce se întâmpla în culisele diplomatice ale capitalelor marilor imperii și state europene³⁴. Fără îndoielă, funcția de dragoman al Porții, deținută înainte de domnie, i-a creat posibilitatea să se inițieze în secretele diplomației turcești și să-și facă prieteni în rindul celor mai înalți demnitari din Seraiul sultanului. De aceea nu i-a fost prea greu să obțină cu ajutorul acestora, numirea sa în scaunul de la București, la 15 septembrie 1774.

Investirea s-a făcut contrar hotărârii boierilor munteni care — după un izvor olandez, din 3 noiembrie 1774 — aleseseră „ca domn al lor pe Ștefan Prâscoveanu”³⁵. Nerecunoașterea acestuia de către sultan, a constituit un adevărat succes pentru Alexandru Ipsilanti, dacă avem în vedere că un alt raport diplomatic (tot olandez), din 3 octombrie 1774, relatează că la Constantinopol se vintura deja ideea că „Principatele de acum înainte vor fi cărmuite de domni ce se vor alege dintre boieri”³⁶ (s.n.). De altfel, după știrea furnizată de Atanase Comnen Ipsilanti, însuși generalul rus Rumiantev îndemnase pe „boierii munteni să aleagă domn pe cine vor voi, și același lucru l-a făcut și față de moldoveni”³⁷. Legăturile pe care Alexandru Ipsilanti le avea în rindul cercurilor conducătoare de la Istanbul au fost, se pare, mult mai puternice și în stare să infirme alegerea făcută de boieri în țară. Aceștia — spune Dionisie Eclesiarhul — „au rămas cu buzele umflăte” și neavînd altă cale au mers „cu mare grijă și sfială la domnul Ipsilanti de i s-au închinat”³⁸. Marele stolnic Dumitrache, membru component al delegației boierilor trimiși la Constantinopol, notează că „priimind o carte de la boierii simpatrioți” [compatrioți]” din țară, erau sfătuiți să „recunoască pe Măria sa vodă de domn, cu supunere, și împreună să fie sirguitori pentru cîștigarea pronomiurilor [drepturilor] țării”³⁹. În cele din urmă, chiar și Rumiantev, în schimbul a 200 de puncte, primite din partea lui Alexandru Ipsilanti, a fost de acord cu numirea acestuia ca domn al Țării Românești⁴⁰. Unele surse diplomatice atribuie un rol însemnat în numirea lui Alexandru Ipsilanti ca domn al Țării Românești lui Thugut, reprezentantul Austriei la Constantinopol. Acesta, în raportul

înaintat cancelarului Kaunitz, la 17 noiembrie 1774, îi atrage atenția ca la sosirea în țară, noul domn să fie felicitat de către generalii austrieci din Transilvania ⁴¹.

Alexandru Ipsilanti a sosit în București, după patru luni și ceva, adică la 3 februarie 1775, enigmă greu de descifrat. În tot cazul, șederea sa la Istanbul, după investire, devine și mai stranie dacă avem în vedere că el fusese asigurat — o spune raportul diplomatic din 4 ianuarie 1775 — că „își va păstra principatul său toată viața sa și că nu va putea să fie mazilit decât în caz de necredință sau trădare” ⁴² (s.n.).

După solemnitatea primirii și înscăunării pe tron în București, Alexandru Ipsilanti a trecut la elaborarea proiectelor sale de reformă încă din primul an de guvernare. Mai întâi — cum a remarcat V.A. Urechiă — „și-a compus *divanul din boieri pămînteni*” ⁴³ (s.n.), incluzându-l și pe fostul său adversar, Ștefan Prâșcoveanu. O excepție a constituit-o numai dregătoria de spătar pe care a încredințat-o unui prieten al său din Istanbul ⁴⁴, pentru ca, spre sfîrșitul domniei, s-o dea lui Ienăchiță Văcărescu, pînă atunci vistier, unul din cei mai apropiați colaboratori ai săi.

În cadrul activității sale reformatoare, una din primele măsuri a avut drept scop principal să crește o stare de ordine și stabilitate demografică în țară, resimțită după războiul din 1768—1774. Prin diferite hrisoave, el a urmărit să atragă un număr cît mai mare de brațe de muncă în țară, oferind avantaje și scutiri noilor veniți ⁴⁵.

Pe plan fiscal, Alexandru Ipsilanti a luat măsuri menite să pună ordine și să înlătore abuzurile săvîrșite cu prilejul impunerii și perceperii dărilor, continuînd și îmbunătățind în această privință, reforma inițiată de Constantin Mavrocordat. După cum rezultă din hrisovul din decembrie 1775, domnitorul era nemulțumit de „înmulțirea sferturilor și încurcătura socotelilor, după care sârmanii creștini nu erau scutiți măcar o zi de supărările tacsidarilor” [strîngătorilor] de bani. El nutrea convingerea că numai reorganizarea sistemului fiscal putea să-i ajute „pe cei sârmani” și să scoată țara din „starea cea mai tristă și tînguibilă” ⁴⁶. Pentru a contracara eventualele reacții din partea clasei privilegiate a boierilor, Alexandru Ipsilanti s-a simțit dator să declare, cu același prilej, următoarele: „De cînd providența ne-au pus în capul acestei țări drept credincioase, am socotit că precum ne-au dăruit cu tronul domniei, ne-a impus și datoria pentru buna cîrmuire a poporului țării noastre” ⁴⁷ (s.n.). Această mărturisire pune în evidență, între altele, concepția sa cu privire la conducerea statului, întemeiată pe ideile luminate și raționaliste, concepție întilnită și în alte acte ce-i poartă semnătura. Așa, de pildă, în hrisovul din 4 iulie 1777, Alexandru Ipsilanti arată că „domnii și oblăduitorii cărora li se încredințează și li se dă sub stăpînire țări și noroade” au o „netăgăduită datorie” ⁴⁸ ca prin „cuget și voință” să declare „războiul cel mai mare oricărui obstacol și oricărui greutăți” și să contribuie prin „puterea care înlesnește orice efort” la „îndreptarea și propășirea țării” ⁴⁹.

Aplicarea reformei fiscale a dus la înlocuirea vechiului sistem al „sferturilor” prin cele patru „sămi” și la înlăturarea unor abuzuri. Prin sistemul „sămirilor”, repartizarea birului trebuia să se facă „după numărul

locuitorilor fiecărui sat", urmînd ca „țărani să-și facă cîsla între ei ca să plătească fiecare în analogie [în raport] cu puterea sa" ⁵⁰, revenindu-se la o formă mai veche, practică și în secolul precedent ⁵¹.

Reforma fiscală a fost completată cu cea privitoare la stabilirea raporturilor agrare, între stăpînii de moșii și țărani, reglementare legiferată prin *Pravilniceasca condică* din anul 1780. Conform prevederilor din *Condică* și din unele așezăminte care au precedat-o, țărani erau datori „a clăci stăpînului de moșie cite 12 zile de om, însă numai cei ce vor fi casnici și vrednici de muncă, iar holteii să nu se supere". Aceste zile trebuiau prestate „de la începutul primăverii pînă la sfîrșitul toamnei, în 9 luni, iar nu tot deodată" ⁵². Prin aceeași reglementare, stăpînii de pămînt erau opriți „să-și ducă clăcașii la muncă pe alte moșii ale sale la o distanță mai mare de 2—3 ore de moșia pe care locuiau" ⁵³. În pofida acestor înlesniri, stăpînii de moșie s-au străduit să eludeze dispozițiile din *Pravilniceasca condică*, ceea ce a provocat nemulțumirea țăranilor care s-au adresat divanului domnesc, acesta fiind deseori obligat să dea cîștig de cauză locuitorilor lezați în drepturile lor. Concludentă în această privință este, spre exemplu, hotărîrea luată de domnitor prin hrisovul din 6 iunie 1776, referitoare la doi oameni săraci, închiși pentru neplata unei datorii de 800 de taleri față de creditorul lor. Pentru a se edifica, voievodul a însărcinat *Departamentul al doilea* să cerceteze „ce pronescu pravilele asupra unei pricini ca aceștia". Întrucît pravila conținea o dispoziție în favoarea celor nevoiași, Ipsilanti a poruncit ca cei doi săraci „să sloboază de la închisoare ca să umble dupe muncă a se hrăni și cîștigînd ca să plătească" ⁵⁴.

Lui Alexandru Ipsilanti nu îi erau străine nici ideile specifice *mercantilismului* și *fiziocratismului*, curente ce puneau accentul, primul, pe circulația mărfurilor, iar al doilea pe sporul populației agricole. De altfel, cîțiva ani mai tîrziu, cînd se afla în a doua domnie moldoveană, Alexandru Ipsilanti era avertizat de secretarul său, Alexandre d'Hauterive, prin memoriul din 1787, că „Moldova nu este locuită potrivit cu întinderea și rodnicia sa" și mai ales că „poporația celor ce aduc roade folositoare este mică, dar a acelor ce consumă fără folos este mai mare decît s-ar crede" ⁵⁵.

Îndreptarea situației, întîlnită mai întîi în Țara Românească, Alexandru Ipsilanti o vedea prin intensificarea lucrării pămîntului și creșterii vitelor. În preambulul hrisovului din 13 noiembrie 1775, domnitorul își mărturisește convingerea că „lucrarea pămîntului și păstoria" au un rol fundamental în propășirea economică a țării, deoarece „dintr-aceste curge miera și lapte". Pentru a face ca aceste ramuri să prospere, Ipsilanti preconiza că aici trebuie „orînduiți oameni iscusiți și procopsiți [înzestrați] spre a face cereri și băgări de seamă" cu privire la „grăsimea [rodnicia] pămîntului". După opinia sa, aceștia trebuiau să fie nu numai oameni „iscusiți", dar și în stare „să ia plugul înșiși la începutul lucrărei, să dea pildă vrednică de minune" (s.n.).

Adept convins al sporirii agriculturii și creșterii vitelor, idee caracteristică fiziocraților, învățatul principe socotea că locuitorii ar trebui îndemnați „pentru însuși folosul lor ... să sîrguiască cu cea desăvîrșită silință și bucurie la buna lucrare a pămîntului, la înmulțirea vitelor și la

orice altfel de zaharea, ca și ei să trăiască cu îndestulare”⁵⁶. Aceste îndemnuri n-au rămas, desigur, fără urmări practice. Ele au fost sesizate și de Dionisie Eclesiarhul care arată că „țăraniii își lucrau pământurile lor, nesupărați cu greutate de dăjdi” și că „toți se bucurau, și fără grijă petrecea, ieftinătatea era la mărfuri și la dobitoace, boii, vacile, caprele cu puțin preț, bucatele mai cu puțin preț”⁵⁷. Această stare rezultă și din constatările cuprinse într-un raport pe care un anonim îl înaintează lui Alexandru Ipsilanti. Între altele, autorul raportului („aflindu-se neconținut în mijlocul locuitorilor”) știe că aceștia „sint toți în pașnică stare” și mulțumiți că domnitorul, „de la început, din ce zi a venit, a deschis către ei poarta dreptății”⁵⁸.

Lui Alexandru Ipsilanti îi aparține, de asemenea, ideea reorganizării meșteșugurilor și breslelor din Țara Românească. Influențat de concepțiile „liberalismului” economic de esență luministă și enciclopedică, el și-a dat seama de însemnătatea „meseriilor liberale”, socotind că acestea sînt „de neapărată trebuință a se înmulți”. În hrisovul din decembrie 1775 (din care cităm) el hotărăște să înființeze „o societate deosebită de opt boieri care să se ocupe de pricinile tuturor meseriilor și ale rufeturilor [breslelor], și *îndeosebi de orice invențiuni noi și orînduiele bune ce pot fi spre folosul și podoaba patriei*”⁵⁹ (s.n.).

În elaborarea și aplicarea reformelor sale, Alexandru Ipsilanti a profitat de faptul că cei mai mulți dintre secretarii, sfetnicii și colaboratorii săi apropiați au fost cărturari de seamă, animați ei înșiși de spiritul înnoitor și modern, al luminismului și raționalismului. Așa, de pildă, în hrisovul din august 1776, privitor la înființarea manufacturii de hirtie („harturghiei”) de pe apa Leuta, pe moșia Batiștei din județul Prahova, domnitorul, împreună cu „boierii cei mari ai divanului”, care semnează actul, consideră că „*datorie au domnii și oblăduitorii țărilor, ca unii ce sînt ca niște părinți ai patriei, a se sili și a se nevoi, nu numai pentru ceea ce aduc folos la o parte, ci mai ales pentru ceea ce s-ar cunoaște că este de obște folos norodului și de podoabă și fală patriei*” (s.n.). Din fragmentul citat, ca și din întregul context al actului, se degajă idei specifice curentului iluminist. Domnitorul și boierii sînt animați de dorința de a avea o „fabrică de hirtie” care să fie de „folos norodului” și să facă „fală patriei”. Lipsa unor oameni deprinși să lucreze în această „harturghie” trebuia suplinită temporar cu meșteșugari străini „ce nu se află în țară”. Aceștia urmau să intre sub protecția domniei care se angaja să-i apere de orice vexațiuni, fiind obligați, la rîndul lor, să-i deprindă și „pe pămînteni la meșteșuguri străine”, pentru ca în viitor să nu mai fie „*trebuință a aduce din străinătate acest fel de lucru*”⁶⁰ (s.n.).

Ideile cuprinse în acest hrisov ne conduc spre o constatare mai generală și anume că boierimea, îndeosebi cea antrenată în comerțul cu produse agricole, începe să-și dea seama că „atît sub raport economic cît și sub raport politic, dominația otomană o privează de largi posibilități de înavuțire și de afirmare politică”⁶¹. În aceste condiții, boierii fac tot mai mult apel la sentimentele patriotice, considerîndu-se „părinți ai patriei” și datori să fie de „folos norodului”⁶². Considerente similare îi determină să subscrie la ideea că înființarea „harturghiei” de hirtie constituie „*un meșteșug de fală țării și foarte trebuincios atît poliției [statului], cu trebuința scrisorilor, cît și bisericii cu tipăritul cărților*”⁶³ (s.n.). În același timp,

hrisovul din august 1776 ne înfățișează pe Alexandru Ipsilanti ca pe un principe modern care veghează „în tot chipul, cu tot felul de lucruri, ce ar putea fi de folos țării și locuitorilor”. El nu uită, de pildă, să atragă atenția că multe din „cîrpiturile [zdrențele] ce se află pe la norod, care nefiindu-le de trebuință ar vrea să le lepede”, dar că stringîndu-le și „dîndu-le pentru treaba harturghiilor, pe plată cu bani, nu le păgubește”. Mai mult chiar, conform ideilor învățate de la mercantiliști, domnitorul considera că prelucrarea acestor „cîrpituri” ar aduce avantaje economice statului, deoarece „*suma banilor ce se curvine a se cheltui pe hîrtia ce vine din alte părți, nu iese din țară afară, ci rămîne iarăși aicea în țară*”⁶⁴ (s.n.). Pe bună dreptate, N. Iorga observa că nu se putea ca Alexandru Ipsilanti, „principe luminat din secolul al XVIII-lea, să nu fie „și un adept al școlii economice ce recomanda să nu se lase aurul a se scurge în străinătate, orice țară trebuind să aibă manufacturi”⁶⁵.

Concomitent cu reorganizarea meseriilor și breslelor, Alexandru Ipsilanti și-a dat seama de importanța pe care o deține comerțul în propășirea economică a țării. Așa cum afirma, în decembrie 1775, el era convins că negoțul, alături de agricultură și meșteșuguri, reprezintă o îndeletnicire „*ce aduce îmbelșugare și prosperitatea locuitorilor țării*”. În acest scop, el a decis ca pe lângă „comunitatea negustorilor pămînteni” să mai înființeze alta nouă, formată din „negustori străini cu staroste” pentru ca în modul acesta să găsească „înlesnire fiecare” și „să se indeme a practica profesiunea aceasta”⁶⁶. Ponderea și rolul principal în negoț trebuia să-l dețină însă elementele autohtone. Așa cum rezultă din multe cărți de privilegii, negustorii străini nu aveau, spre exemplu, dreptul să „*vîndă marfă făcută în țară*”⁶⁷ sau „*cu ridicata*”⁶⁸. Concepția „protecționistă”, de factură mercantilistă, este și mai pregnantă în hrisovul din iulie 1781 prin care domnitorul fixează anumite norme privitoare la vînzarea vinului și rachiului din țară. Alexandru Ipsilanti își manifestă indignarea împotriva acelor negustori străini care „s-au obrăznicit... încît au rămas vinurile țării fără de nici un fel de căutare, pricinuind o pagubă și o nedreptate pămîntenilor de obște”. Pentru remedierea situației, el a decis să pună capăt acestui comerț al străinilor „prinț-ascuns”. Reacția este foarte categorică și avea drept scop principal „să fie poprit a nu mai veni din părți străine vin, rachiu și holercă, ci *numai al pămîntului vin, rachiu să se vîndă*”⁶⁹ (s.n.). Aceste măsuri au contribuit, desigur, la prosperitatea economică a negustorilor de țară care — după expresia lui Dionisie Eclesiarhul — „se lățiau cu alișverisherurile lor la cîștig”⁷⁰.

O activitate cu totul deosebită și pe care nu o întîlnim la restul domnitorilor fanarioți, privește atenția pe care Alexandru Ipsilanti a acordat-o aprovizionării populației bucureștene cu produsele necesare hranei obișnuite. Această preocupare — serie V.A. Urechă — îl face pe Ipsilanti — „mai demn de laudă decît mulți domni de origine curat românească”⁷¹. Într-adevăr, pentru a se ajunge la o aprovizionare „ritmică” a orașului, el a emis mai multe „pitace” (porunci) prin care ispravnicii județelor erau obligați să-i îndemne pe țărani să-și desfacă produsele pe piața Bucureștilor. Caracteristice în această privință sînt îndeosebi poruncile date de el în luna noiembrie 1775, prin care ispravnicii județelor vecine cu Bucureștiul, erau autorizați „a strînge din țară miere, unt, seu, să ia și să trimită aici [în Capitală] trebuincioasa sumă [cantitate]”⁷². Cu acest prilej, isprav-

nicii sînt avertizați că trebuie „să poarte grijă ca pe toată săptămîna să se pornească” din acele județe un număr suficient de căruțe „cu cele trebuincioase” pentru „a fi îndeostulare în București”⁷³. Li se mai atrăgea atenția că aprovizionarea orașului de scaun „să nu o socotiți treabă mică, a nu vă sili, pentru că iată am orînduit asupra acestei trebi aici în București pe Constantin Nicolescu, polcovnic, să cerceteze adesea prin oraș, și de va fi lipsă să înștiințeze domniei mele”. În sfîrșit, pentru a contracara tendințele de speculă, prin hrisovul din 15 noiembrie 1775, se fixau prețurile la produsele desfăcute și vîndute pe piața Bucureștilor. Actul viza în primul rînd pe zapcii care erau datori „să cerceteze prin tîrg de vin cele trebuincioase spre vînzare a fi îndeostul și a nu fi lipsă” și mai ales dacă „se păzește nartul [prețul] după cum s-au găsit cu cale”⁷⁴ (s.n.).

Alexandru Ipsilanti s-a remarcat, de asemenea, prin reforma din octombrie 1775, privitoare la reorganizarea „menzilorilor” sau poștei. Prin cele 18 „ponturi” pe care le conține, hrisovul respectiv adaugă noi elemente care pun și mai mult în lumină faptul că societatea românească se îndrepta spre noi orizonturi ale lumii moderne, în care transmiterea corespondenței să intre în responsabilitatea statului, iar oamenii să nu fie „stînjeniți din grabnica lor călătorie”. Vechea organizare a „menzilorilor” era apreciată de domnitor ca „foarte silită și tiranică”. Dîndu-și seama de implicațiile economice și sociale pe care urma să le declanșeze reforma „menzilorilor”, el a trebuit să manifeste „tărie și strășnicie, necăutînd nici într-un chip, nici la cheltuială, nici la paguba domniei mele”. Printre altele, Alexandru Ipsilanti a decis ca toți caii de olac (aflați la „poște”) „să se cumpere cu cheltuiala domniei și să fie domnești”. Totodată se preconiza ca „hrana acestor cai să fie de la domnie”⁷⁵, iar surugii să fie „juni neînsurați” pentru a fi „slobozi pururea în toată vremea”. În schimbul prestării serviciilor respective, ei trebuiau să fie scutiți „de toate dăjdiile”, dîndu-li-se de la stat „pe lună cîte bani 90”⁷⁶. În al treilea „pont” se preciza că în locurile fixate pentru schimbarea cailor de poștă trebuie să fie construite „grajduri de ajuns, după măsura cailor”, iar pentru adăpostul călătorilor să existe „în ogradă 3—4 case pentru musafirii ce merg și vin”⁷⁷. Hrisovul stabilea și „tarifele pentru transportul călătorilor”, deoarece — cum a remarcat C.C. Giurescu — „poșta la noi a fost și precursora diligenței”⁷⁸.

O altă reformă importantă care îl așează pe Alexandru Ipsilanti printre promotorii de frunte din istoria dreptului românesc, a fost cea privitoare la reorganizarea justiției. Izvorită din necesități legitime și obiective, reorganizarea justiției trebuia să răspundă exigențelor impuse de apariția și dezvoltarea noului mod de producție capitalist și să contribuie la înlăturarea vechilor practici și abuzuri feudale. Ea s-a integrat, în mod firesc, curentului de legiferare și codificare ce avea loc pe plan european, în spiritul principiilor luminate și raționaliste din secolul al XVIII-lea⁷⁹. În hrisovul prin care Alexandru Ipsilanti își anunța publicarea *Pravilnicei condici* din 1780, el arăta că în viața statului pravilele sînt la fel de necesare ca și lumina pentru un călător „ce umblă întru întunearec”, deoarece ele ajută „spre chipzuirea dreptății și adevărului”. Reorganizarea justiției pe principii noi, moderne, trebuia să ducă spre acel ideal, în

care — după opinia sa — „toți cei năpăstuiți să-și afle dreptatea lor la limanul bunelor pravili și la toți supușii noștri să se arate biruitoare dreptatea”. Dându-și perfect seama că principiile și normele cuprinse în *Pravilniceasca condică* ar fi ineficiente și fără nici o valoare practică în cazul unor abuzuri, Alexandru Ipsilanti s-a simțit dator să precizeze că dacă vre-un judecător „va strica dreptatea pentru luare de mită sau va trece cu vederea dreptatea pentru pizmă”, acela „nici într-un chip nu va putea scăpa de grea pedeapsă a domniei mele”⁸⁰.

Pravilniceasca condică a fost tipărită în anul 1780 în tipografia Mitropoliei, în grecește și românește. Aceasta rezultă din hrisovul din 1775, privitor la „rînduiala departamenturilor de judecăți”, deci cu cinci ani înainte de publicare. Cu acest prilej, Alexandru Ipsilanti mărturisea că „am făcut o pravilă, carea și după ce vom arăta-o la toți, tîlmăcindu-se și pe limba românească vom tipări-o”⁸¹ (s.n.). După opinia unor cercetători este posibil ca *Pravila*, destinată poporului român, să fi fost elaborată, mai întîi, în românește. Spre o asemenea încheiere ar pleda și faptul că hrisovul „departamenturilor” din 1775 a fost redactat numai în românește⁸². Prin întregul ei conținut, *Pravilniceasca condică* reflecta, din punct de vedere al suprastructurii juridice, o etapă de profunde schimbări în evoluția societății românești, marcînd faza de trecere de la concepțiile justiției vechi, feudale, spre principiile noi, moderne, caracteristice orînduirii burgheze, aflată într-un proces continuu de ascensiune⁸³. Pe bună dreptate, C.C. Giurescu sublinia în lucrarea destinată *Studiului originilor și dezvoltării burgheziei românești pînă la 1848*, că „garantarea libertății individuale și inviolabilitatea domiciliului ... înscrise în *Condica pravilnicească a voievodului Alexandru Ipsilanti, din 1780*”, constituiau „două revendicări burgheze în esență, chiar dacă ele erau cerute și de către boierime”⁸⁴. Aceleași considerente stau și la baza unei aprecieri mai vechi a lui A.D. Xenopol care scrie că dacă am avea în vedere numai *Pravilniceasca condică* a lui Ipsilanti și „ar fi îndestulătoare spre a-i asigura un loc între acei domni, care au contribuit la propășirea neamului românesc”⁸⁵.

Avînd o înclinație permanentă spre renovarea sectoarelor fundamentale ale vieții și statului feudal și stăpînit de ideea — cum spunea el — că niciodată „curgerea anilor nu încotenește de a schimba și a preface pururea pricinile vieții ceale întîmplătoare”⁸⁶, Alexandru Ipsilanti s-a dovedit și în domeniul învățămîntului a fi un reformator de seamă. Așa, de pildă, în hrisovul din ianuarie 1776, referitor la reorganizarea școlilor din Țara Românească, întîlnim idei și principii care anticipează unele reforme din prima jumătate a secolului al XIX-lea. În acest act, ce-i poartă semnătura, principele Alexandru Ipsilanti „exprimîndu-se poeticeste”, ajunge să desprindă cele două elemente componente care influențează viața și personalitatea omului. După opinia sa „toate bunurile materiale”, oricît „ar veni cu îmbelșugare în viața omului . . ., nu pot să facă pe cel ce le posedă, fericit, pe cît timp lipsește învățătura”⁸⁷. De aici convingerea că numai școala „învață pe om a trăi după rațiune și a lucra raționabil”, deprinzîndu-l „să cunoască ce este adevărat și bine prin legi foarte exacte”⁸⁸. Cu alte cuvinte, orice progres material al locuitorilor trebuie dublat de unul spiritual, acesta din urmă realizîndu-se numai prin „înființarea și îmbunătățirea școalelor și internatelor din țară”. Așadar, Alexandru Ipsilanti și-a dat seama — cum remarcă N. Iorga — că este nevoie să înfiin-

țeze „școli de influență apuseană, cu un program de studiu progresiv și cu introducerea științelor și a limbilor moderne”⁸⁹. De altfel, reorganizarea largă pe care a cunoscut-o învățămîntul muntean în anul 1776, a fost precedată de unele dispoziții date în anul precedent. Încă de la 1 februarie 1775, deci cu două zile înainte ca Alexandru Ipsilanti să-și facă intrarea oficială în București, el a însărcinat pe mitropolitul țării să „afle” starea școlilor din Țara Românească⁹⁰. Rezultatele desprinse din „ancheta” mitropolitului, l-au îndemnat să ia și alte măsuri. Astfel, în decembrie 1775 decide să se formeze o „epitropie obștească” din opt boieri, al cărei scop principal era să vegheze la construirea noului local al Academiei domnești din București, terminat în anul 1779.

Alexandru Ipsilanti era atît de convins de eficacitatea reformei școlare, încît — zicea el — „*sîntem dispuși, ca să combatem, prin orice mod, pe acei care se opun celor zise de noi*”⁹¹ (s.n.). Aflînd că la Academia domnească de la Sf. Sava existau unele „catedre vacante”, iar școala era „lipsită de mijloace, ca să poată să întrețină mai mulți decît doi profesori”, Ipsilanti s-a angajat să „o ridice la o stare mai bună”. În acest scop, el „a orînduit și îmbunătățit tot ce a fost în neregulă și tot ce i s-a părut că e puțin”, aducînd-o „prin mijloacele cuvenite, pînă la punctul acela, ca, acei care s-au adăpat din ea, să nu aibă setea de a căuta un alt izvor”. Prin aceeași hotărîre a fost organizată, în București, „școala cea vechiă de dialect slavon, fiind trebuincioasă și aceasta, pentru cetirea hrisoavelor vechi domnești, care s-au scris în acea limbă”⁹² (s.n.), reorganizare anunțată încă de la 3 august 1775⁹³. De altminteri, în anul 1780, domnitorul va lua măsura, cu caracter mai general, de a înființa școli românești într-un număr de 18 orașe din Țara Românească⁹⁴.

Reforma școlară inițiată de Alexandru Ipsilanti, prin vastul hrisov din ianuarie 1776, a avut urmări importante pentru evoluția ulterioară a învățămîntului românesc din ultimul pătrar al veacului al XVIII-lea. Ea a contribuit, întîi de toate, la introducerea spiritului luminist în școala și cultura românească, spirit concretizat, între altele, prin aplicarea unei programe școlare bazate pe principii pedagogice moderne.

Astfel, la Academia domnească din București, elevilor li se punea condiția „să nu fie mai mici ca de 7 ani în vîrstă, nici pre de altă parte prea înaintați, sau niște leneși și greoi, încît să abată bunăvoința celorlalți”⁹⁵. Din punct de vedere social, la școală aveau acces feciorii negustorilor și boierilor „căzuți în sărăcie”, unii „străini scăpătați”, precum și „mojiți și țărani, cărora li este dată agricultura și păstoria și se disting în privința lucrării pămîntului sau creșterea vitelor”⁹⁶ (s.n.).

Pentru a veni în ajutorul celor sărmani, documentul stabilește măsuri concrete pentru „școlarii lipsiți de mijloace” și dornici „să caute numai de carte”. Alexandru Ipsilanti fixează și un număr de „ipistați” (intendenți) însărcinați cu îndeplinirea tuturor dispozițiilor domnești. Lectura atentă a întregului hrisov, de reorganizare a învățămîntului muntean, ne duce spre constatarea că lui Alexandru Ipsilanti nu îi erau străine unele principii de educație și instrucție, întîlnite numai în concepția marelui pedagog elvețian Johann Heinrich Pestalozzi (1746—1827). Aceasta explică, cel puțin parțial, grija domnitorului și a colaboratorilor săi, ca alături de „ipistații” și dascălii propriu-zisi, să fie desemnați pentru fiecare din cele cinci clase și cîte „un efor sau pedagog, bărbat cu vază și bună purtare”.

Una din atribuțiile principale ale „eforilor” era „să supravegheze pe băieți în toate mișcările și umbletele lor, încît nici unul din școlari să nu se poarte rău și să nu fie leneș”. Pedagogii erau, așadar, făcuți răspunzători de „ordinea, traiul și buna purtare a elevilor”⁹⁷.

Programa școlară din sistemul preconizat în hrisovul lui Alexandru Ipsilanti, pune un accent deosebit pe trăsăturile și predispozițiile native ale copiilor, tinzînd spre dezvoltarea lor armonioasă din punct de vedere intelectual, moral și fizic. Așa cum s-a spus, prin ideile și principiile pe care le cuprinde, hrisovul „face elogiul rațiunii în termeni dragi filozofilor și conține un admirabil îndreptar pedagogic, străbătut de ideea, vrednică de Rousseau și Pestalozzi, că individualitatea elevilor nu trebuie strivită sub o disciplină cazonă și un potop de reguli scolastice”⁹⁸.

Anticipînd cu mult vremea cînd a fost elaborat, hrisovul lui Alexandru Ipsilanti conține și unele recomandări privitoare la înscrierea elevilor bursieri în școală. Admiterea acestora nu trebuia să se facă „*prin favoruri, nici prin mijlocirea altora, nici prin alt mod de părtinire, ci după aprobarea profesorilor*”. Dascălii erau dator să primească „*numai pe acei care merită și au înclinare naturală către carte*” (s.n.). În sfîrșit, elevii admiși, urmau să încheie un fel de contract cu școala, să dea „o promisiune în scris, că nu vor pleca de la școală pînă la fine, ci că vor asculta toate cursurile”⁹⁹. Oprindu-ne la aceste exemple, considerăm că avea mare dreptate N. Iorga să aprecieze reorganizarea învățămîntului de către Alexandru Ipsilanti (domnul „filosof” și „reformator inveterat”)¹⁰⁰, drept „un act de cea mai mare importanță, care face onoare concepției școlare în țările noastre la această dată”. Printre alte merite, N. Iorga nota și faptul că prin această reformă „greceasca tradițională face loc larg limbilor de aceeași origine cu a noastră, care deschid calea către învățătura laică și către noua cugețare modernă, permițînd lecturi în vastul domeniu al „filosofiei” secolului al XVIII-lea”¹⁰¹.

★

Alexandru Ipsilanti a fost și „un sincer admirator al literațiilor timpului, dacă nu și a unui mecenat al artelor sau științelor”¹⁰². Limba vorbită la curtea domnească a fost, desigur, cea grecească, precum și limba franceză și italiană. Însă mulți boieri și reprezentanți ai clerului nu foloseau în rostirea curentă decît limba română și în fruntea acestora se situau un Ienăchiță Văcărescu, Chesarie de la Rîmnic și alții. Oricum, Alexandru Ipsilanti n-a impus nici un fel de restricții menite să frîneze dezvoltarea limbii române. O dovadă grăitoare în această privință constă și în faptul că unele din hotărîrile sale fundamentale, spre exemplu reforma justiției, a avut caracter bilingv, fiind tipărită atît în românește cît și în grecește, ori numai în românește. Pe de altă parte, trebuie să subliniem că multe din cărțile scrise sau traduse în timpul domniei sale, religioase și laice, au fost tipărite în limba română. Astfel, într-o însemnare aflată pe un manuscris, se face precizarea că un „letopiseț . . . care are întru sine multe feluri de istorii . . . s-au tălmăcit după cel grecesc *pre limba noastră rumânească* (s.n.), aicea în orașu București, la anul de la Hristos 1778, de către dumnealui Neculce sin Mihalache cluceru, la întîia domnie a preainălțatului domn, Ion Alexandru Ipsilanti voevod”¹⁰³. Adăugăm și faptul că

încă din anii 1774 și 1775 au apărut la București, în limba română, unele cărți religioase, un *Apostol*, o *Evanghelie* și *Psaltire*, în prefețele cărora se aduc elogii lui Alexandru Ipsilanti „carele pentru a sa bunătate și multă vrednicie, fu ales de sus și pus la această domnie”¹⁰⁴. În 1780 se tipărea, de asemenea, pentru a „treia oară” o *Psaltire* „pre limba noastră românească, și tot în stihuri pentru mai lesnele cititorului și înțelegerea cea deplină”¹⁰⁵ (s.n.).

În răstimpul primei sale domnii au fost tipărite și cele douăsprezece „Minee” ale lui Chesarie de la Rîmnic (octombrie 1776 — septembrie 1780), care, prin ideile cuprinse în prefețele ce le însoțesc, au contribuit în mod simțitor la dezvoltarea limbii literare românești și a ideii unității de neam ce tindea să se transforme în conștiință națională. Sprijinul acordat de domnitor tipăririi cărților îl îndeamnă pe Chesarie de la Rîmnic să scrie, în ianuarie 1779, că „în anii lui Alexandru Ypsilantu Dachia se înnoiaște” și că în acest proces de primenire un rol important l-a avut „tipăriul acestor cărți, care în vremea lui s-au început”¹⁰⁶ (s.n.). Chesarie este entuziasmat că lui i-a revenit misiunea de a duce mai departe „tălmăcirea cărților duple slovenie pre limba românească” și de a „da în tipariu” cărți care să fie înțelese de „compatrioții săi”¹⁰⁷.

Alexandru Ipsilanti a fost, de asemenea, un promotor de seamă în domeniul construcțiilor edilitare din București și din alte centre urbane ale țării. Atenția pe care el a acordat-o orașului de reședință, îl situează — scrie C.C. Giurescu — „printre ctitorii Bucureștilor”¹⁰⁸. Din timpul lui Ipsilanti avem știri certe care pun în evidență preocuparea sa pentru treburile edilitare ale Capitalei, înființând în acest scop, în decembrie 1775, *Epitropia obștească*. Cei însărcinați cu salubritatea publică erau grupați în *Epistășia podurilor*, a cărei menire era să vegheze la întreținerea străzilor principale sau a „pavelelor” de lemn. El a trecut și la construirea unor cișmele și a unui sistem cu totul nou, de alimentare a Bucureștilor cu apă potabilă, adusă pe conducte. În hrisovul emis la 1 octombrie 1779, privitor la amenajarea cișmelelor, Alexandru Ipsilanti mărturisește că a fost indemnăt de rivna „spre buna petrecere a norodului”. „Am pus domnia mea — continuă el — de s-au construit aici în orașul București două fântini, ... însă cu apă din izvoare adusă din depărtare cu mare cheltuială, spre a se adăpa obștea cu apă curată și limpede (s.n.), mai ales în vremi zloতো, cînd girla Dîmboviței trecătoare printr-acest oraș, curge turbure și cu multe necurățenii”¹⁰⁹.

Pe linia aceluiași preocupări edilitare, Alexandru Ipsilanti, beneficiind de concursul tehnic al elvețianului Franz Joseph Sulzer, a poruncit executarea unei lucrări hidraulice neobișnuite, prin săparea „canalului” sau „șanțului” Dîmboviței. Scopul declarat al lucrării era de a devia o parte din apele acestui rîu în albia Argeșului pentru a feri orașul București de inundații atunci cînd apele Dîmboviței se revărsau peste maluri. Oricum, traseul acestui canal, în linie dreaptă, figurează și în harta lui Rigas Veletinlis (vestitul poet al Renașterii elene), apărută la Viena, în anul 1797¹¹⁰.

Spirit întreprinzător și filantropic în același timp, Alexandru Ipsilanti a hotărît chiar înființarea unei *orfanotrofii*, un fel de azil pentru copiii orfani, așezămînt pus sub îngrijirea Mitropoliei și a unui „Consiliu” de opt boieri. Încă din decembrie 1775, în așa-numitul hrisov „testament”, domnitorul era informat că în țară „sînt mulți săraci și nevoiași, lipsiți de cele

neapărate pentru viețuire, și copii orfani și văduve sărace fără să aibă nici un ajutoriu”. Pentru buna întreținere a orfelinatului, Ipsilanti se angaja „ca să dea de la domnia noastră câte 6000 lei pe an în arătatele ajutoare”¹¹¹. După datele furnizate de un alt hrisov, de la 1 martie 1781, copiii urmau să fie crescuți „din pruncie pînă la șase-șapte ani”¹¹² (s.n.). În aceeași ordine de idei, demne de subliniat sînt și măsurile de organizare sanitară pe care Alexandru Ipsilanti le ia în prima și a doua sa domnie, în Țara Românească. Ele merg așa de departe încît vizează chiar sectorul așa-numitelor „spîșerii” sau farmacia din București, cerîndu-se respectarea prețului medicamentelor, stabilit de *Epitropia obștirilor*, în temeiul pita-cului domnesc din 5 ianuarie 1780¹¹³. Dar, încă din prima sa guvernare munteană, prin hrisovul din 20 noiembrie 1780, Alexandru Ipsilanti recomanda „doftorilor” spitalelor din București să nu pretindă nici un fel de plată de la săracii din oraș și în cazurile grave să acorde asistență chiar și celor „îndestulați”. În hrisovul mai sus-menționat, domnitorul poruncește arhiiatruului [șeful] „doftorilor” următoarele: „Dumneata arhiiatre . . . îți poruncim să chemi pe toți acești doftori, cîți se află, să le zici și să-le arăți că este porunca . . . să caute pe fieștecare de obște cu silință . . . și cei cu stare proastă, care sînt scăpătați, săraci și știuți că nu au, plată să nu ceară nimic, fiindcă pentru una ca aceasta își au fieștecare leafa orînduită pe luni”¹¹⁴ (s.n.).

În sfîrșit, lui Alexandru Ipsilanti îi aparține și inițiativa construirii primelor case de odihnă în orașul de scaun, așa-numitele „chioșcuri”. Unul era amenajat pe malul lacului Herăstrău, iar altul la Cotroceni, ambele fiind înconjurate de grădini naturale și avînd apă de izvor sau de cișmea¹¹⁵.

Prima domnie munteană a lui Alexandru Ipsilanti s-a încheiat, pe neașteptate, la 4 ianuarie 1782, ca urmare a fugii în Transilvania și apoi în Austria (la Viena) a celor doi fii ai voievodului, Constantin și Dimitrie, dornici să vadă țările Europei și să se elibereze pentru o clipă de tutela cam aspră a părintelui lor. Profitînd de această fugă, adversarii lui Ipsilanti au lansat zvonul, la Constantinopol, că însuși tatăl și-ar fi îndemnat feciorii să treacă în Austria, cu care el întreține relații secrete. Pentru a nu se compromite în ochii turcilor, Alexandru Ipsilanti și-a cerut singur demiterea din scaunul domnesc, aprobată de sultan la 26 ianuarie 1782¹¹⁶.

După aproape 4 ani de ședere la Istanbul și de surghiun în insula Rhodos, la 15 ianuarie 1787, sprijinit de Austria, Alexandru Ipsilanti ajunge în scaunul domnesc al Moldovei, înscăunare care a coincis cu agravarea contradicțiilor dintre Imperiul otoman și Rusia țaristă. Încordarea a dus, în cele din urmă, la declanșarea războiului ruso-austro-turc dintre anii 1787—1792. În contextul acestor confruntări militare, domnia lui Alexandru Ipsilanti în Moldova va dura foarte puțin, un an și aproape trei luni de zile. În acest răstimp, el a fost însă adeptul politicii de coalizare fățișă cu Austria, cum rezultă dintr-un raport al consulului austriac din Iași, din 24 august 1787¹¹⁷.

De altfel, în momentul intrării trupelor austriece în Iași, la 8 aprilie 1788, el a trecut împreună cu întreaga sa curte de partea acestora. Croni-carul bănățean Nicolae Stoica de Hațeg notează că „First Ipsilanti vodă . . . fugi la prinț Coburg și la Beci [Viena]”¹¹⁸. Întîlnirea dintre Ipsilanti

și prințul Coburg, comandantul armatelor imperiale, a vut loc la Cernăuți. O altă întâlnire între Ipsilanti și Coburg s-a produs la Pressburg [Bratislava] și a fost consemnată în ziarul sibian de limbă germană *Der Kriegsbote*, în numerele sale din 4 și 11 noiembrie 1791¹¹⁹.

Părăsind Moldova, Alexandru Ipsilanti a rămas patru ani pribeag în Austria, pînă în anul 1792, timp în care familia i-a fost sechestrată la Constantinopol. În această perioadă el a peregrinat „în cuprinsul imperiului habsburgic (Brünn, Viena etc.), devenind una din figurile populare pentru austrieicii neobișnuiți cu costumele orientale și cu ciubucele turcești”¹²⁰. În orașul Brünn, deasupra porții de intrare a casei unde a locuit domnitorul există și astăzi un bust de piatră, avînd încrustată (cu data 1788) inscripția :*Ypsilanti Fürst V. Moldau*¹²¹.

În anul 1792, la intervenția împăratului Iosif al II-lea. Alexandru Ipsilanti a revenit la Constantinopol, după ce a primit asigurarea sultanului Selim al III-lea (1789—1807) că va putea trăi în liniște, fără a fi învinuit de trădare. La Istanbul, el a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a reveni în domnia Țării Românești, reușind, după patru ani de așteptare, să fie investit în august 1796, scaun pe care-l va deține pînă în noiembrie 1797. Voievodul, care acum era — serie Dionisie Eclesiarhul — om „bătrîn albu ca oăa”¹²², își schimbase mult și caracterul, lăsînd în această ultimă guvernare o amintire grea țării, prin exploatarea la care a supus norodul. Într-adevăr, fiind obligat „să-și plătească datoriile ce făcuse pentru ca să capete domnia, a trebuit să înmulțească și dările”¹²³. În urma situației create în țară, la care trebuiesc adăugate intrigile dragomanului Constantin Hangerli (succesorul său în domnie), precum și datorită atmosferei declanșate de răscoala lui Pasvan-Oglu (pașa de Vidin), toate acestea au constituit motive pentru sultanul Selim al III-lea ca să-l destituie pe Alexandru Ipsilanti.

Domnitorul a mai trăit la Constantinopol pînă în anul 1807, fiind stăpînit mereu de grijile pe care i le provoca fiul său cel mare, Constantin Ipsilanti, ajuns domn, mai întîi, în Moldova (1799—1801), apoi în Țara Românească (1802—1806 și 1806—1807). În contextul războiului ruso-turc din 1806—1812, acesta s-a refugiat în Rusia. Minia sultanului s-a abătut atunci asupra tatălui său, aflat la Istanbul. Fiind învinuit de Poarta otomană — scrie Eclesiarhul — „cum că el au dat scire și învățătură fiului său Constantin Ipsilanti vodă, ca să fugă la muscali, și cum fugînd la muscali au scociorit [scormonit] răzmerița asupra Porții”, sultanul a poruncit întemnițarea lui Alexandru Ipsilanti, la 22 decembrie 1806, în vestita „Edikule”. Aruncat în temniță „cu lanțul de gît, și la picioare cătușe și obezi de fier”, după treizeci și patru de zile de torturi, în urma căroră i s-a luat „toată avuția ce au găsit în casele lui”, bătrînul domn, de peste 70 de ani, a fost cmcrit, în chinui groaznice, la 25 ianuarie 1807¹²⁴. Gealații turci — notează Eclesiarhul — „au început a-l tăia din toate încheieturile, adică de la degetele mîinilor pînă la umere, ... și la picioare iar de la degete pînă la încheieturile armurilor la trup, ... și rămînîndu-i numai trupul tăvălîndu-se în sînge i-au tăiat pe urmă capul”¹²⁵. În acest chip dramatic, a fost curmată viața domnitorului Alexandru Ipsilanti.

Într-un curs ținut în fața studenților, N. Iorga sublinia faptul că „s,întem totdeauna înduioșați cînd este vorba de pieirea lui Constantin

Brincoveanu, dar trece cu totul neobservat sfârșitul acesta crud al unuia dintre oamenii cei mai buni care au domnit vreodată la noi, reformînd școala, mănăstirile, organizînd industriei, alcătuiind legi nouă”¹²⁶. În sfârșit, aceleași considerente îi îndemnau pe Constantin și Dinu Giurescu să afirme în sinteza privitoare la *Istoria românilor* (1971) că principele Alexandru Ipsilanti a fost „unul din bunii stăpînitari pe care i-au avut țările noastre și o remarcabilă excepție printre domnii fanarioți”¹²⁷.

N O T E

¹ N. Iorga, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, Edit. Minerva, București, 1977, p. 161.

² Cf. valoroasa lucrare a lui Veniamin Ciobanu, *La granița a trei imperii*, Edit. Junimea, Iași, 1985.

³ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 29.

⁴ Cf. Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1984; Vezi și Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Edit. Facla, Timișoara, 1986.

⁵ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. Adrian Angheliescu, Edit. Eminescu, București, MCMLXXXI, p. 351.

⁶ D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Edit. științifică, București, 1967, p. 306.

⁷ N. Iorga, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, p. 172.

⁸ N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, ed. Radu Constantinescu, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1985, p. 316.

⁹ Alexandru D. Xenopol, *Epoca fanarioșilor (1711—1821)*, Iași, 1892, p. 254.

¹⁰ N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, vol. II, ed. Barbu Theodorescu, Edit. didactică și pedagogică, București, 1969, p. 18.

¹¹ Vezi Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, Edit. militară, București, 1985; Matei D. Vlad, *Locul lui Constantin Mavrocordat în istoria românilor din secolul al XVIII-lea*, în „Revista de istorie”, nr. 3, t. XXXVII (1984), p. 241—258; idem, *Politica internă și externă a domnilorului Grigore al II-lea Ghica*, în „Revista de istorie”, nr. 10, t. XXXVIII (1985), p. 987—1003.

¹² Chesarie Daponte, *Catalogo istoric al oamenilor însemnași din secolul XVIII, dintre carii marja majoritate au trăit în Țările Române, Valahia și Moldova*, în Constantin Erbiceanu, *Croniciarii greci care au scris despre români în epoca fanarioșă*, București, 1888, p. 188.

¹³ Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei, sau a Transilvaniei, Țării Muntenesci și a Moldovei*, traducere George Sion, tom. II, București, 1859, p. 171.

¹⁴ Apud G. I. Ionescu-Gion, *Din istoria fanarioșilor. Studii și cercetări*, București, 1891 p. 52.

¹⁵ *Ibidem*, p. 53.

¹⁶ Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, București, 1955, p. 349.

¹⁷ *Ibidem*, p. 321.

¹⁸ *Ibidem*, p. 275.

¹⁹ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, p. 376.

²⁰ Ilie Corfuz, *Însemnări de demult*, Edit. Junimea, Iași, 1975, p. 13.

²¹ N. Iorga, *Documente grecești privitoare la istoria românilor*, în colecția Eudoxiu Hurmuzaki, vol. XIV, partea II-a (1716—1777), București, 1917, p. 1217; idem, *Istoria românilor*, vol. VII, București, 1938, p. 325.

²² N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, p. 374.

²³ *Ibidem*, p. 376.

²⁴ Alexandru D. Xenopol, *Epoca fanarioșilor*, p. 239.

²⁵ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, p. 376.

²⁶ Chesarie Daponte, *op. cit.*, p. 188.

²⁷ Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 172.

²⁸ Cf. Theodor Rădulescu, *Sfatul domnesc și alți mari dregători ai Țării Românești din secolul al XVIII-lea*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1972, p. 296 și 299.

²⁹ Ienăchiță Văcărescu, *Istoria preaputernicilor împărași otomani*, în A. Papiu Ilarianu, *Tesauru de monumente Istorice pentru România*, tom. II, Iași, 1863, p. 287.

³⁰ Ioan Bianu și Nerva Hodoș *Bibliografia românească veche*, tom. II (1716—1808), București, 1910, p. 227.

³¹ Dionisie Eclesiarhul, *Chronograful Țării Românești de la 1764 pînă la 1815*, în A. Papiu Harianu, *Tesauru de monumente istorice pentru România*, tom. II, Iași, 1863, p. 166; Însuși sultanul Abdul Hamid I recunoaște într-un firman din 21—30 ianuarie 1787 că Alexandru Ipsilanti „a săvîrșit fapte demne de laudă”. (Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, vol. II (1774—1791), Edit. Academiei, București, 1983, p. 99.

³² Ienăchișă Văcărescu, *op. cit.*, p. 287. Printre preceptorii beizadelor lui Alexandru Ipsilanti, amintim pe Stephan Reiecvich (ajuns apoi consulul Austriei la București) și profesorul delimbă franceză Linchou (Dan A. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, vol. I (1716—1789), p. 184 și 232 (nota 6).

³³ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, p. 383.

³⁴ G. I. Ionescu-Gion, *op. cit.*, p. 67.

³⁵ N. Iorga, *Știri despre veacul al XVIII-lea în țările noastre după corespondențe diplomatice străine*, vol. II (1750—1812), în „An. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.,” Seria II-a, tom. XXXII (1909—1910), București, 1910, p. 601.

³⁶ *Ibidem*, p. 600.

³⁷ N. Iorga, *Documente grecești...*, vol. XIV, partea II-a (1716—1777), p. 1218.

³⁸ Dionisie Eclesiarhul, *op. cit.*, p. 165.

³⁹ Biv. vel stolnic Dumitrache, *Istoria evenimentelor din Orient, cu referință la Principatele Moldova și Valahia, din anii 1769—1774*, ed. V.A. Urechiă, București, 1889, p. 114.

⁴⁰ N. Iorga, *Documente grecești...*, vol. XIV, partea II-a (1716—1777), p. 1220.

⁴¹ Eudoxiu Ilurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. VII (1750—1818), București, 1876, p. 107; Cf. și A. D. Xenopol, *Epoca fanarioșilor*, p. 242.

⁴² N. Iorga, *Știri despre veacul al XVIII-lea...*, p. 601.

⁴³ V. A. Urechiă, *Memoriu asupra perioadei din istoria românilor de la 1774—1786*, București, 1893, p. 29.

⁴⁴ Cf. Theodora Rădulescu, *op. cit.*, p. 296.

⁴⁵ Matei D. Vlad, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (secolele XV—XVIII)*, Edit. Academiei, București, 1973, p. 83—85; Cf. și Mustafa A. Mehmet, *op. cit.*, p. 8—9.

⁴⁶ Dionisie Fotino, *op. cit.*, tom. II, p. 326.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 323—324.

⁴⁸ V.A. Urechiă, *op. cit.*, p. 56.

⁴⁹ Dionisie Fotino, *op. cit.*, tom. III, p. 323—324.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 327.

⁵¹ Damaschin Mioc, *Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Românească pînă la 1632*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. II, 1957, p. 49—112.

⁵² V. A. Urechiă, *Istoria românilor*, tom. I, București, 1891, p. 40.

⁵³ Ilie Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Edit. Academiei, București, 1969, p. 13.

⁵⁴ *Acele judecări din Țara Românească (1775—1781)*, ed. Gh. Cronț, A. Constantinescu, A. Popescu, Th. Rădulescu și C. Tegăncanu, Edit. Academiei, București, 1973, p. 91.

⁵⁵ Alexandre d'Hauterive, *Memoriu asupra vechei și actualei stări a Moldovei prezentat lui Alexandru vodă Ipsilanti domnul Moldovei la 1787*, București, 1902, p. 127; vezi și Dan A. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 284—295.

⁵⁶ V. A. Urechiă, *Memoriu...*, p. 111.

⁵⁷ Dionisie Eclesiarhul, *op. cit.*, p. 166.

⁵⁸ N. Iorga, *Documente grecești...*, partea III-a (1560—1820), București, 1936, p. 204.

⁵⁹ Dionisie Fotino, *op. cit.*, tom. III, p. 324—325.

⁶⁰ V. A. Urechiă, *Istoria românilor*, tom. I, p. 95.

⁶¹ Florin Constantiniu, *Cauzele revoluției de emancipare națională și socială din 1821*, în „Studii și articole de istorie”, vol. XLIII—XLIV, București, 1987, p. 19.

⁶² Cf. Ștefan Lemny, *Originea și cristalizarea ideii de patrie în cultura română*, Edit. Minerva, București, 1986, p. 74.

⁶³ V. A. Urechiă, *Istoria românilor*, tom. I, p. 95.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 96.

⁶⁵ N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, p. 323.

⁶⁶ Dionisie Fotino, *op. cit.*, tom. III, p. 324.

⁶⁷ V. A. Urechiă, *Memoriu...*, p. 736.

⁶⁸ V. A. Urechiă, *Istoria românilor*, tom. I, p. 99.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 101—120.

- ⁷⁰ Dionisie Eclesiarhul, *op. cit.*, p. 166; Într-o relatare din luna martie 1776 se precizează, de asemenea, că Ipsilanti „a orinduit... prețul fiecăreia din mărfuri și a oprit astfel vătămarea și paguba săracilor” (N. Iorga, *Documente grecești*..., vol. XIV, partea II-a (1716—1777), p. 1232); Cf. și Dionisie Fotino, *op. cit.*, tom. II, p. 172; Vezi și Dan A. Lăzărescu, *op. cit.*, vol. II (1789—1821), București, 1986, p. 271
- ⁷¹ V. A. Urechia, *Memoriu*..., p. 121.
- ⁷² *Ibidem*, p. 761.
- ⁷³ *Ibidem*, p. 762.
- ⁷⁴ *Ibidem*, p. 763.
- ⁷⁵ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom. I, p. 104.
- ⁷⁶ *Ibidem*, p. 105.
- ⁷⁷ *Ibidem*, p. 104.
- ⁷⁸ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea II-a, București, 1946, p. 616.
- ⁷⁹ Cf. Dan A. Lăzărescu, care, analizând aprecierile lui Thomas Thornton, precizează că „măsura luată de Alexandru Ipsilanti se poate înscrie în seria inițiativelor curente în penultimele decenii ale secolului Luminilor, în favoarea indulgirii excesivei severității a legilor penale în întreaga Europă” (*op. cit.*, vol. II (1789—1821), p. 61 și 99 (nota 81).
- ⁸⁰ *Pravilniceasca condică (1780)*, Edit. Academiei, București, 1957, p. 42—46.
- ⁸¹ *Ibidem*, p. 165.
- ⁸² *Ibidem*, p. 14.
- ⁸³ După opinia lui Raicevich, Alexandru Ipsilanti era „dornic să facă fericirea românilor” și în acest scop „a desființat pedeapsa cu moarlea” (Apud Dan A. Lăzărescu, *op. cit.*, vol. I, p. 196 și 215 (nota 81).
- ⁸⁴ Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, Edit. științifică, București, 1972, p. 9.
- ⁸⁵ A. D. Xenopol, *Epoca fanarioșilor*, p. 255.
- ⁸⁶ *Pravilniceasca condică (1780)*, p. 41.
- ⁸⁷ V. A. Urechia, *Memoriu*..., p. 83.
- ⁸⁸ N. Iorga, *Documente grecești*..., vol. XIV, partea II-a (1716—1777), p. 1271.
- ⁸⁹ N. Iorga, *Bizanț după Bizanț*, Edit. enciclopedică română, București, 1972, p. 238.
- ⁹⁰ N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, ed. Ilie Popescu-Teiușan, Edit. didactică și pedagogică, București, 1971, p. 51.
- ⁹¹ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom. I, p. 84.
- ⁹² *Ibidem*.
- ⁹³ N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, p. 51.
- ⁹⁴ Mihai Bordeianu și Petru Vladcovschi, *Învățămîntul românesc în date*, Edit. Junimea, Iași, 1979, p. 53; Cf. și Gh. Pârnuță, *Istoria învățămîntului și gîndirea pedagogică din Țara Românească (sec. XVII—XIX)*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1971, p. 152; idem, *Începuturile culturii și învățămîntului în județul Dimbovița, Tîrgoviște*, 1972, p. 109; Vezi și *Istoria învățămîntului din România*, vol. I (de la origini pînă la 1821), Edit. didactică și pedagogică, București, 1983, p. 233—235.
- ⁹⁵ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom. I, p. 85.
- ⁹⁶ *Ibidem*, p. 86.
- ⁹⁷ *Ibidem*, p. 87.
- ⁹⁸ Paul Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780—1840*, Edit. Minerva, București, 1972, p. 52.
- ⁹⁹ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom. I, p. 87.
- ¹⁰⁰ N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, p. 346 și 350.
- ¹⁰¹ N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, p. 54; Vezi, pe larg, Matei D. Vlad, *Politica domnitorului Alexandru Ipsilanti de încurajare a învățămîntului*, în „Studii și articole de istorie”, vol. XLV—XLVI, București, 1982, p. 231—244.
- ¹⁰² Al. Alexianu, *Acest cv mediu românesc*, Edit. Meridiane, București, 1973, p. 321.
- ¹⁰³ Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 231—232.
- ¹⁰⁴ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *op. cit.*, p. 213.
- ¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 269.
- ¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 233.
- ¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 227.
- ¹⁰⁸ Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor. Din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*, Edit. pentru literatură, București, 1966, p. 103, col. II-a.
- ¹⁰⁹ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom. I, p. 120.

- ¹¹⁰ Marin Popescu-Spineni, *România în izvoare geografice și cartografice. Din antichitate pînă în pragul veacului nostru*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 201 : cf. și L. Vranoussis, *Rigas, un patriot grec din Principate*, Edit. Eminescu, București, 1980, p. 135.
- ¹¹¹ Dionisie Fotino, *op. cit.*, tom, III, p. 325.
- ¹¹² Apud Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor* . . . , p. 105, col. I-a.
- ¹¹³ V. A. Urechiă, *Istoria românilor*, tom. VII (1796—1800), București, 1894, p. 139—140.
- ¹¹⁴ Apud G. Barbu, *Arta vindecării în București de odinioară*, Edit. științifică, București 1967, p. 202.
- ¹¹⁵ C.C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor* . . . , p. 389, col. II-a.
- ¹¹⁶ A. D. Xenopol, *Epoca fanarioșilor*, p. 244—245 ; Cf. și Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești* . . . , vol. II, p. 246—247.
- ¹¹⁷ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea I-a, București, 1942, p. 311.
- ¹¹⁸ Nicolae Stoica de Ilașeg, *Cronica Banatului*, ed. Damaschin Mioc, Edit. Academiei. București, 1969, p. 240 și 289.
- ¹¹⁹ Iosif Pervain, Ana Ciurdariu și Aurel Sasu, *România în periodicele germane din Transilvania (1778—1840)*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, p. 73.
- ¹²⁰ Al. Alexianu, *op. cit.*, p. 322—323.
- ¹²¹ *Ibidem*, p. 322 : cf. și C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea I-a. p. 313.
- ¹²² Dionisie Eclesiarhul, *op. cit.*, p. 184.
- ¹²³ Dionisie Fotino, *op. cit.*, tom. II, p. 183.
- ¹²⁴ C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea I-a, p. 324.
- ¹²⁵ Dionisie Eclesiarhul, *op. cit.*, p. 223.
- ¹²⁶ N. Iorga, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, Edit. Minerva, București, 1977, p. 162, nota 1.
- ¹²⁷ Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Edit. Albatros, București, 1971, p. 457 ; C. C. Giurescu, *Un remarquable prince phanariote : Alexandre Ypsilanti, prince de Valachie et de Moldavie*, în *Symposium sur l'époque phanariote*, Thessaloniki, 1974, p. 61—69 ; Aprecieri similare, de „domn cu totul excepțional”, de „clrmuirea lui înțeleaptă”, vezi și la Dan A. Lăzărescu, *op. cit.*, vol. I (1716—1789), p. 195.

LUMIÈRES ET MODERNISME DANS LA POLITIQUE RÉFORMATRICE DU PRINCE ALEXANDRE YPSILANTI

Résumé

Les trois règnes d'Alexandre Ypsilanti (deux en Valachie : 1774—1782 et 1796—1797 est un en Moldavie : 1786—1788) totalisent neuf ans et dix mois. Mais ils couvrent presque l'ensemble du dernier quart du XVIIIe siècle, période connaissant de profondes mutations économiques et sociales où les pays roumains sont venus toujours plus intensivement en contact avec les idées réformatrices des Lumières et du modernisme européen. Certes, ces idées étaient réceptionnées par les Roumains seulement dans la mesure où elles répondaient aux nécessités de notre vie intérieure, au processus nécessaire et objectif qui avait lieu dans la structure économique et sociale des Principautés Roumaines, comme suite de l'apparition et du développement des nouvelles relations de production capitaliste.

Le mérite d'Alexandre Ypsilanti et de ses proches collaborateurs, pour la plupart autochtones, consiste dans le fait d'avoir saisi le sens de ce

développement et d'avoir agi à cet égard. Il s'est rendu compte, donc, de la nécessité de la réorganisation des anciennes institutions dans un cadre nouveau, les formes féodales qui comportaient des éléments orientaux étant beaucoup trop étroites pour la société roumaine de la fin de XVIIIe siècle. De là aussi son effort évident surtout pendant le premier gouvernement en Valachie de mettre en application son ample programme de réformes, destiné à transformer les secteurs fondamentaux de la vie économique, sociale et culturelle du pays, motifs suffisants pour nos grands historiens de considérer Alexandre Ypsilanti comme un „réformateur invétéré” (N. Iorga) et en même temps „une remarquable exception parmi les princes phanariotes” (C. C. Giurescu).

RECEPTAREA MARII REVOLUȚII SOCIALISTE DIN OCTOMBRIE ÎN MIȘCAREA MUNCITOREASCĂ DIN ROMÂNIA (1917–1921)

DAMIAN IUREZEANU

1. Forță a lumii moderne cu un autentic spirit universal, mișcarea muncitorească înscrie în inșiși condițiile sale de viață și în datele acțiunii sale reacția și solidaritatea cu fenomenele de aceeași esență cu propria practică socială, petrecute în alte state și în alte zone ale lumii. Istoria mișcării socialiste din România relevă, în această privință, o deosebită sensibilitate la evoluțiile care aveau loc pe scena mișcării socialiste internaționale, un simț participativ al solidarității — puternic și viu

Așa cum a arătat literatura de specialitate din țara noastră, nici unul dintre evenimentele internaționale de pînă atunci nu a produs o mai profundă rezonanță în mișcarea muncitorească din România ca Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. Este vorba nu numai de o elocventă pagină de solidaritate proletară, de un focar luminos al legăturilor revoluționare româno-ruse, ci și de raporturile bogate în care se găsește această temă cu conținutul unor probleme esențiale ale activității mișcării muncitorești din România, în perioada amintită. Într-adevăr, studierea ei permite nu numai relevarea momentelor de solidaritate și a formelor sub care s-au manifestat ecoul și poziția mișcării muncitorești din România față de evenimentele Marelui Octombrie, dar ea oferă o perspectivă favorabilă și indicii semnificativi pentru a descifra caracteristicile gândirii și acțiunii socialismului român, în acea perioadă. „Făurirea primului stat al muncitorilor și țăranilor, sub conducerea Partidului Comunist Bolșevic, în frunte cu V.I. Lenin — se subliniează în *Programul Partidului Comunist Român* — a dat un puternic imbold luptelor revoluționare de pretutindeni, a ascuțit și mai mult contradicțiile de clasă, contradicțiile între țările imperialiste și țările dominate, a stimulat întreaga luptă de eliberare națională și socială”¹.

2. Caracterul istoric mondial al evenimentului dă, în mod evident, în primul rînd, măsura impactului și a rezonanței lui. „Victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie — subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu — a deschis calea înfăptuirii năzuințelor popoarelor de dreptate și libertate socială și națională”².

La receptarea deosebită a evenimentelor revoluționare din 1917 în cîmpul mișcării muncitorești din România au concurat, însă, cu aportul lor specific, o serie de factori pe care îi putem numai enumera în spațiul textului de față :

a) în ordine istorică este cunoscută vechimea relațiilor revoluționare ruso-române, raporturile apropiate de colaborare și întrajutorare internaționalistă, buna cunoaștere a fenomenului revoluționar rus în cadrul miș-

cării muncitorești din România (unde au activat emigranți veniți din Rusia : N. Zubeu-Codreanu, Dobrogeanu-Gherea etc.) interesul pe care socialismul român l-a manifestat față de dezvoltarea mișcării de eliberare în Rusia (mai ales în timpul primei revoluții ruse — 1905—1907 — și al revoluției din februarie 1917).

b) vecinătatea României cu teatrul grandioaselor evenimente revoluționare din Rusia și contactele nemijlocite cu aceste evenimente în împrejurările războiului ;

c) radicalizarea stării de spirit a maselor în anii războiului și crearea unei ambianțe specifice social-economice și politice, favorabile pătrunderii ecoului revoluționar și mesajului eliberator al Marelui Octombrie.

3. Prima reacție este, cum e și firesc, un strigăt de admirație față de eveniment. Revoluția e întâmpinată cu o izbucnire de entuziasm care capătă uncori accente mesianice : „Strigați și cîntați de bucurie ! sună un manifest lansat în decembrie 1917 de către un grup de socialiști români . . . Energia, cîntea și convingerea muncitorimii ruse, socialismul revoluționar a salvat omenirea de prăpastie.

De azi începe o nouă eră în istoria lumii ! . . .

Revoluția rusă a făcut primul pas, nimicind cu avînt titanice tot ce i-a stat în cale. De acum soarta lumii e legată de victoria proletariatului !”³.

În termeni similari se vestește revoluția într-un articol apărut în ziarul „Adevărul”, organul mișcării socialiste din Transilvania, în noiembrie 1917. „Slavă și mărire vouă, muncitori ruși ! Alduit (slăvit) fie numele vostru, tovarăși ruși, care prin hotărîrea voastră eroică, prin singele vostru vărsat în luptele cu dușmanii poporului, ne-ați întărit credința în puterea socialismului . . .”⁴.

În noaptea apăsătoare a războiului, fulgerul revoluției din Octombrie a luminat calea istoriei — acesta este sensul atribuit evenimentului. Mișcarea muncitorească și reprezentanții săi de frunte au avut conștiința dimensiunii celor petrecute în Rusia. Importantă în sine, prin proporția scenei istorice pe care s-a petrecut, Revoluția din Octombrie era socotită nu mai puțin importantă și revelatoare prin valoarea de simbol pe care a căpătat-o.

Revoluția era asociată cu izbînda socialismului, cu transformarea lui dintr-o teorie și o luptă revoluționară într-o realitate. Despre socialism și căile înfăptuirii lui nu se mai putea discuta în afara exemplului oferit de evenimentele ruse. Acest exemplu acoperea, parcă, întreaga experiență dobîndită de mișcarea muncitorească internațională ; de aci și un anumit exclusivism în considerarea și aprecierea lui. Nu mai era vorba de o anumită revoluție, în datele și evenimentele ei concrete, ci de revoluția însăși ca ideal și ca expresie a năzuințelor celor asupriți.

Prin aceasta nu înseamnă că exponenții mișcării muncitorești din țara noastră nu aveau conștiința condițiilor specifice în care izbucnise Revoluția din Octombrie. Dimpotrivă. Ei erau conștienți și de situația istorică aparte, generată de evenimentele primului război mondial, și de împrejurările proprii realității rusești, caracterizate prin relativa înapoiere a dezvoltării social-economice, față de alte țări europene, prin apăsătoarea dominație politică a țarismului și prin crearea unui autentic spirit revoluționar⁵. În cauză era însă esența problemei, faptul că evenimentele revoluționare ruse defineau o mișcare cu conținut socialist.

Cu toate greutățile posibilității de manifestare și cu toate obstacolele aflate în fața mișcării muncitorești din România în anul 1917 și în prima jumătate a anului 1918, aceasta a inițiat o serie de acțiuni pătrunse de spirit revoluționar care au arătat că relansarea mișcării nu mai putea fi oprită, oricâte măsuri ar fi luat cercurile dominante împotriva ei, și că procesul început va ridica pe o nouă treaptă dezvoltarea mișcării muncitorești.

După terminarea războiului, mișcarea irupe în șuvoiul avântului revoluționar marcat de activitatea fără precedent a luptelor muncitorești, de creșterea vertiginoasă a organizațiilor politice și profesionale ale proletariatului, și de un amplu proces de clarificare ideologică, dominat de elaborarea unei strategii de stînga și de situarea problemei revoluției în termeni de acțiune. În aprecierile lui Vladimir Ilici Lenin despre condițiile mișcării revoluționare după război, evenimentele petrecute în România apar printre zonele intense ale acesteia. „Pirjolul insurecției proletare a cuprins Finlanda — scria Lenin în articolul *O lecție dureroasă dar necesară. Flăcările ei s-au extins și asupra României*”⁶. Iar în octombrie 1918 se precizează într-un text leninist: „Mișcarea revoluționară a maselor proletare și a țărănimii împotriva războiului imperialist a înregistrat în ultimul timp foarte mari succese în toate țările și în special în Balcani, în Austria și în Germania”⁷.

4. Intensificarea mișcării revoluționare, curentul profund de reînnoire care o străbate au creat un climat favorabil creșterii interesului pentru Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. au imprunat o acuitate deosebită forței de reacție la cele petrecute în Rusia. *Totalitatea acțiunilor din mișcarea muncitorească din România legate de Marele Octombrie reprezintă ele însele o formă de manifestare a avântului revoluționar și o parte componentă a acestuia.*

Problematica Marelui Octombrie este principala temă cu caracter internațional prezentă în publicațiile socialiste din anii avântului revoluționar. Se impune atenției frecvența dezbaterii experienței evenimentelor din octombrie în coloanele ziarului „Socialismul”, cea mai importantă publicație a mișcării muncitorești în epocă.

În afară de comentariile proprii din articolele consacrate experienței Revoluției din Octombrie, în coloanele presei socialiste și muncitorești au apărut articole aparținînd figurilor conducătoare ale Revoluției, o deosebită importanță avînd textele leniniste. Au fost, de asemenea, publicate studii, note de călătorie și comentarii ale unor reprezentanți ai mișcării muncitorești internaționale privind evenimentele din Rusia, știri și informații despre construcția economică și de stat a tinerei puteri sovietice despre politica educativă și culturală a acesteia, despre raporturile dintre forțele politice și mai ales date privind evoluția operațiilor militare pe fronturile războiului civil. Presa socialistă din România reflectă unele aspecte interesante ale întrepătrunderii dintre procesele mișcării muncitorești internaționale (Ungaria, Germania, Italia, Franța etc.) cu fenomenul revoluționar rus.

Un capitol substanțial îl constituie articolele polemice împotriva campaniei ostile a presei burgheze la adresa noii orînduirii sociale.

Foarte insistent s-a discutat în documentele vremii și în coloanele presei socialiste despre impactul revoluției asupra războiului și apropierii perspectivelor de încheiere a păcii. *Decretul asupra păcii* era văzut ca ex-

presie a năzuinței noii lumi care se năștea de a pune capăt războaielor, de a inaugura o eră a păcii și înțelegerii între popoare. „Noul guvern revoluționar rus — sublinia un document editat de *Un grup de socialiști maximaliști* — în numele poporului muncitor și al milioanele de soldați din tranșee, a început tratativele de pace.

Trăiască pacea, care lasă să coboare peste sufletele noastre, peste mizeria noastră, peste ruinele nesfârșite, razele unei lumi noi, speranței noi !”⁸.

Dezbaterea problemelor Marii Revoluții Socialiste din Octombrie a avut o tentă pasională participativă cu totul deosebită. Evenimentul ca atare, prin grandoarea și semnificația sa, impunea o astfel de atitudine. Era un nucleu fierbinte al istoriei în care clocotea acțiunea umană. Despre el nu se putea scrie decât la cea mai înaltă tensiune a gândului și a sentimentelor. Sau predispunea, trecînd la descifrarea semnificației sale, la o meditație filosofică vizînd sensurile dezvoltării omenirii și rolul acestor „tăieturi” (turnante) în istoria umanității. Caracterul aprins al dezbaterei era dat și de faptul că ea nu viza doar evenimentul în sine; aspectele pe care le ridica erau discutate în strînsă legătură cu problemele proprii ale mișcării muncitorești din țara noastră, pornind de la ele, căutînd răspunsuri la aceste probleme.

Elementele revoluționare din mișcarea muncitorească din România au avut foarte viu sentimentul că orice meditație asupra dezvoltării procesului revoluționar mondial are în centrul ei realitatea și exemplul revoluției ruse.

5. Discuțiile se polarizează în jurul unor probleme centrale, caută să pătrundă sensurile adînci ale revoluției. Într-o perioadă cînd adversarii acesteia nu osteneau să-i prezică iminenta cădere, militanții mișcării socialiste arătau trînicia revoluției, capacitatea ei de a rezista la atacurile forțelor ostile. Revoluția era privită ca o treaptă consolidată a istoriei. „Cine e naivul să mai gîndească, în glumă măcar, — sublinia ziarul «Nădejdea» — căderea revoluției ruse? Izvorită din cauze politice, economice, și sociale adînci, sprijinită de soldații, muncitorii și țărani ruși, cimentată apoi cu sîngele vărsat de aceștia pe străzile Moscovei, Petrogradului, Rusiei întregi [...] revoluția țărănilor și muncitorilor ruși, care n-a pierit pînă acum, nu va putea pieri de acum încolo”⁹.

La numai doi ani de la izbînda revoluției, cînd noua putere își cucerea prin luptă dreptul la existență împotriva unor puternice adversități interne și externe, socialiștii români, atașați crezului revoluționar, priveau cu încredere opera făurită în largul cuprins al Rusiei. „Statul socialist din Rusia nu mai poate fi distrus — se sublinia în articol. El are de acum înainte tot aparatul de stat necesar pentru existența, apărarea și consolidarea lui”¹⁰. În ciuda greutăților prin care trecea statul sovietic, militanții de stînga din mișcarea muncitorească din România țineau să sublinieze opera constructivă pe care acesta a înfăptuit-o. „Nu e nevoie ca cineva să fie bolșevic — se arată în articolul *Aniversarea revoluției ruse* — pentru a recunoaște această strădanie a bolșevicilor de a organiza statul rus pe baza principiilor socialiste, de a da poporului o completă emancipare de sub jugul dominației capitaliste. În toiul luptelor, cînd atențiunea condu-

„cătorilor noului regim este mereu atrasă de situația de pe fronturi, bolșevicii au creat totuși opere durabile atât pe tărîmul organizării economice a industriei, cît și pe variile terenuri ale vieții sociale”¹¹.

Izbucnirea Revoluției din Octombrie, susțin reprezentanții cu orientare de stînga din mișcarea socialistă, a fost favorizată de situația specifică din timpul războiului, dar evenimentul are un caracter logic, decurgînd din ansamblul contradicțiilor societății capitaliste. „Înfrîngerea militară interesată la vechile forme — citim într-un articol consacrat acestui aspect — poate da *prilejul* revoluției, dar ea nu provoacă însăși revoluția ... Ne-am putea avînta mai departe și am putea afirma că nici nu este nevoie de o înfrîngere propriu-zisă (militară — n.n.) pentru ca revoluția să izbucnească”¹².

Orientarea de centru din mișcarea muncitorească își punea întrebarea dacă Rusia întrunea condițiile materiale pentru o răsturnare revoluționară, dar forța probatorie a faptelor făcea inutile încercările de a rezista pe aceste poziții. Exemplul cel mai elocvent îl constituie însuși Dobrogeanu-Gherea, care, deși mai dă necesității istorice o accepție dominată de viziunea transformării graduale, sub imperiul premiselor materiale obiective, admite, într-un celebru interviu acordat ziarului „Socialismul”, că perspectiva judecării sale asupra realității ruse ar putea fi refondată.

„Revoluția rusă — arată el — a avut și are, desigur, o înrîurire imensă asupra vieții sociale din lumea întreagă. Experimentul bolșevist e, desigur, plin de cele mai profunde și rodnice învățăminte”. Cu toate că în raport cu ideile sale privind prezența condițiilor obiective maturizate, evenimentele revoluționare din Rusia îi trezeau un anumit scepticism, Gherea recunoaște: Se poate ca noi să fim „acea care n-am văzut și n-am știut să deslușim toate aceste condiții”¹³.

Sub aspectul pregătirii forțelor revoluționare, a stării lor de spirit și a năzuințelor de care erau animate, Dobrogeanu-Gherea considera epoca de după primul război mondial ca o epocă a revoluției sociale.

6. *Ceea ce se impunea în primul rînd mișcării muncitorești din România, ca întregii mișcări muncitorești internaționale atunci cînd analiza fenomenul revoluționar rus, era valoarea acțiunii în istorie, rolul hotărîrii de a acționa ca factor constitutiv al creației istorice.* Există numeroase referiri la acest moment cu o semnificație deosebită pentru că el se corelează cu linia de dezvoltare a strategiei revoluționare în lăuntrul mișcării, cu lupta pentru triumful curentului revoluționar, cu confruntările între principalele orientări existente în cadrul socialismului român, în această perioadă.

„Dacă revoluția socialistă în Rusia a reușit — se sublinia în cuvîntul unui participant la o importantă ședință a Secției din București a Partidului Socialist (februarie 1919) — aceasta se datorește și factorului subiectiv”¹⁴.

În lumina experienței revoluției ruse se impunea a fi regîndit raportul dintre factorul obiectiv și cel subiectiv în istorie, dintre necesitate și acțiune. Nu în sensul răsturnării termenilor, ci în acela al sesizării juste a capacității transformatoare a acțiunii. „Noi nu considerăm factorul subiectiv decît subordonat celui social — scria un militant revoluționar al mișcării — dăr în condiții economice egale, factorul subiectiv este precumpănitorul, deoarece el este determinantul principal al pornirii la acțiune

[...] Cauza fundamentală a izbucnirii celei dintii revoluții sociale (în sens de socialiste — D.H.), în Rusia trebuie căutat în această conștiință individuală și de masă...”¹⁵.

Același aspect se reliefa în articolul *Datoria momentului* din ziarul „Socialismul”, urmărind să se formuleze concluzii pentru propria mișcare: „Da, am intrat în epoca revoluției sociale — citim în acest articol. De acest lucru trebuie să se pătrundă orice socialist, căci această convingere implică o anumită atitudine teoretică și practică. Mai ales nouă, socialiștilor români, conștiința acestui fapt ne impune datorii mari. Să nu pierdem o clipă din vedere că de *gradul pregătirii* noastre depinde într-o bună măsură modul și calitatea societății ce vom înfăptui”¹⁶.

În afară de dimensiunea ontologică a acțiunii ca factor constitutiv al istoriei ea are și o încărcătură moral-etică pe care socialiștii români țineau s-o sublinieze cu deosebire în cazul marilor evenimente din timpul Revoluției din Octombrie. Fiindcă eforturile eroice ale luptătorilor revoluției în edificarea unei lumi noi, înfruntând adversități nebanuite, sînt pătrunse de noblețea năzuinței spre mai bine, spre mai înalt, de frumusețea morală a spiritului de sacrificiu. „Puterea determinativă a adevărului moral”¹⁷ — cum se exprima un socialist român în articolul *Revoluția rusă* a fost probată în prima linie de proletariat.

Ideea de revoluție socialistă s-a asociat statornic în imaginea mișcării muncitorești internaționale cu acțiunea proletariatului ca purtător al acesteia. Subliniind caracterul proletar al revoluției, nu numai după conținutul ei obiectiv, ci și după forța socială precumpănitoare, participantă la evenimente, mișcarea socialistă din România a scos în evidență calitățile de luptă ale proletariatului rus. Prețuirea operii istorice a proletariatului rus este turnată în forme de o mare expresivitate în publicistica socialistă a vremii.

Dar elementul polarizator al discuțiilor îl alcătuea problema bolșevismului, văzut mai ales ca metodă de acțiune și ca forță politică conducătoare a revoluției. Înțelegerea structurii gândirii și acțiunii bolșevismului, a raporturilor sale cu socialismul, ca doctrină teoretică și ca mișcare politică, reflectă caracteristicile cele mai profunde ale orientărilor prezente în mișcarea socialistă din România, modalitățile lor de a se raporta la realitatea românească, la căile de dezvoltare ale mișcării muncitorești. Discuția în jurul bolșevismului viza în fond modul de a concepe rolul și sarcinile mișcării revoluționare a proletariatului.

Recunoscînd caracterul fundamental al prefacerilor săvîrșite în Rusia, centriștii, care aveau, mai ales în 1919, o pondere însemnată în conducerea mișcării socialiste, dezaprobau, totuși, mijloacele revoluționare de luptă, ca tactică a propriei mișcări. Esența poziției lor nu este totdeauna vizibilă. Ea se retransează de obicei înapoia unor teze privind raportul dintre dictatură și democrație, pregătirea maselor pentru conducere, „prin mijloace potrivite cu caracterul de masă al mișcării socialiste”, sau vizînd sfera de aplicabilitate a experienței ruse etc. De fapt principiul adecvării politicii și tacticii mișcării la condițiile concrete, just în sine și în conformitate cu caracterul creator al marxismului, era folosit, în cazul dat, pentru respingerea mijloacelor revoluționare de acțiune. Căci aceste mijloace erau în fond considerate inaderente la realitatea românească. Iar dacă la aceasta adăugăm faptul că exponenți ai centrismului nu făceau de loc economie

de mijloace în a proclama atașamentul lor la cauza transformărilor sociale radicale, așa cum procedau, de pildă, Șerban Voinea sau Leon Gheller¹⁸, și se declarau chiar pentru ideea dictaturii proletariatului, dar într-un ansamblu de măsuri care o făcea inoperantă, așa cum a susținut la Conferința partidului din aprilie 1920 secretarul acestuia, Ilie Moscovici¹⁹, nedăm seama de complexitatea situației.

Nu mai vorbim de exponenții unor tendințe mai moderate care țineau să se delimiteze și mai categoric de mijloacele și metodele revoluționare de acțiune asimilate nu o dată cu bolșevismul²⁰.

7. Dar fenomenul cel mai caracteristic, care domină perioada avântului revoluționar, este dezvoltarea curentului revoluționar în mișcarea socialistă din România, ca și pe plan internațional. Acest curent înțelege că împrejurările istorice favorizează și impun nu o simplă readaptare a metodelor tradiționale ale social-democrației, nu o redresare doctrinară sau politică, ci o totală transformare care să aibă drept moment esențial ruptura definitivă cu practica și teoria oportunist-reformatoare, indiferent ce forme ar îmbrăca.

Curentul revoluționar era puternic prin sprijinul pe care îl avea în masele proletariatului, prin faptul că exprima starea de spirit a acestora și exigențele noii etape istorice²¹.

Reprezentanții acestui curent au înțeles că evenimentele Marii Revoluții Socialiste din Octombrie schimbau termenii dezvoltării mișcării muncitorești internaționale, după cum, pe plan mai larg, ea a însemnat punctul unei noi dezvoltări a istoriei mondiale. Orice demers revoluționar, orice perspectivă de dezvoltare a luptei proletariatului trebuia să țină seama de această uriașă experiență istorică în care se plămădea o lume nouă. „Găsirea căii prin care proletariatul va ajunge la realizarea idealului său, calea apucată de proletariatul rus, se scria într-un articol aniversativ publicat în 1919, a provocat o puternică schimbare în felul de a înțelege viitorul, realizarea socialismului, la muncitorimea din restul Europei”²². Reprezentanții stângii în mișcare susțin cu toată ardoarea și integral revoluția și experiența ei istorică. Ei conferă bolșevismului semnificația sa istorică esențială, respingînd acele reprezentări, de centru sau de dreapta, care făceau din el o categorie distinctă de socialism și arătînd că el întru-nește, în fond, caracteristicile socialismului autentic revoluționar. Dacă bolșevismul purta o caracteristică aparte — se menționa într-un articol scris la puțină vreme de la izbucnirea revoluției — aceasta este hotărîrea sa în acțiune, sint „mijloacele de care s-au servit și se servesc (bolșevicii — n.n.s.) în realizarea programului lor socialist”²³. Erau mijloace impuse de împrejurările istorice, dar aveau determinări în însăși condiția socialismului mișcare revoluționară transformatoare a societății. Abordarea „apropiată de înțelesul adevărat” al bolșevismului era văzută în „tendința de revoluționare față de vechiul sistem politic, evident în special în țările mai puțin liberale”²⁴. Bolșevicii își asumau, în fond, o sarcină istorică spre care năzuia proletariatul, sarcină care corespundea intereselor sale fundamentale: „Cine poate contesta — seria unul dintre militanții de frunte ai mișcării socialiste, în perioada avântului revoluționar — noblețea sforțărilor acelora care vor să introducă în imensitatea Rusiei [...] un nou regim de egali-

tate economică, politică și culturală? [...] Sforțările bolșevicilor ruși, care este sforțarea proletariatului rus de a scăpa din exploatarea capitalismului pentru a introduce societatea socialistă, nu pot fi privite decât cu simpatie [...] Scopul urmărit de bolșevici este acel al socialismului, al proletariatului internațional și din acest punct de vedere noi sîntem solidari cu proletariatul din întreaga lume”²⁵.

În legătură cu tactica și strategia bolșevică în timpul evenimentelor revoluționare s-au purtat unele discuții privind raportul dintre dictatură și democrație. Este caracteristic faptul că și atunci cînd analiza teoretică a problemei nu era suficient de adîncită, militanții socialiști erau încredințați că dictatura proletariatului nu trebuie contrapusă democrației, nu înseamnă renunțarea la valorile deja cîștigate ale acesteia²⁶. Uneori se găseau accente interesante și sugestive în acest sens. „Excluderea tuturor revendicărilor de natură democratică din programul nostru (e vorba de *Declarația de principii* adoptată în decembrie 1918 — n.ns.) — se preciza în articolul intitulat *Programul maximal și democrația* a făcut pe unii să creadă că ne-am depărtat de democrație ... Țelul nostru final, emanciparea omenirii prin dezrobirea proletariatului, nu putem să-l atingem decât prin socializarea mijloacelor de producere care, la rîndul ei, nu se poate înfăptui decât pe calea celei mai largi democrații”²⁷.

8. Cu o remarcabilă acuitate a dimensiunilor istorice este receptată, în perioada considerată, personalitatea lui Lenin ca a unui mare conducător revoluționar²⁸.

Figura lui Lenin este des evocată în paginile presei socialiste, textele leniniste sînt traduse în românește. Unele dintre ele, de mare însemnătate principială, cum ar fi *Democrația burgheză și dictatura proletariatului, Statul și revoluția* sînt folosite în dezbaterile care vizează însăși căile dezvoltării mișcării muncitorești din România²⁹.

Conducătorii Internaționalei a II-a, susținea un militant de stînga din mișcare, „n-au făcut altceva decât (...) să anihileze suflul revoluționar al operelor lui Marx și Engels. Cum l-au denaturat și-l denaturează, rog pe tovarășii cărora li s-au aprins călcîiele după Internaționala a II-a să cerceteze scrierea lui Lenin *Statul și revoluția*”. În marea mișcare istorică de după primul război mondial, Lenin devine un simbol și o chemare; un simbol al lumii noi și o chemare la acțiunea de transformare a celei vechi. *El intruchipează linia revoluționară de dezvoltare a mișcării muncitorești — iată ideea pe care caută s-o pună în valoare militanții de stînga ai proletariatului român*³⁰. Discuțiile purtate de aceștia devin tot mai pătrunzătoare, mai bogate în substanță, mai precis orientate spre miezul problemelor vizînd teoria și practica mișcării muncitorești, pe măsură ce se dezvoltă procesul de clarificare ideologică, se conturează pozițiile existente în mișcare și se profilează perspectiva mării opțiuni pentru crearea Partidului Comunist Român.

9. Convingerea în faptul că raportîndu-se la fenomenele revoluției și la datele experienței ei se ajunge mai ușor spre înțelegerea esenței propriilor probleme, spre surprinderea caracteristicilor lor fundamentale, această convingere prezidează activitatea reprezentanților stîngii revoluționare din mișcarea muncitorească din România. *Experiența istorică a*

Marelui Octombrie pătrunde în procesul de asimilare a problemelor mișcării muncitorești de către militanții revoluționari; prin aceasta iradierea ei activă se conectează la creația istorică a mișcării muncitorești din România dominată de genza Partidului Comunist Român. Figurat vorbind, Marea Revoluție din Octombrie este prisma care refractă pozițiile existente în mișcarea muncitorească internațională, ca și cele din România, descompunând proprietățile fiecăreia, întărind și dând o putere de afirmare deschisă celor revoluționare.

NOTE

¹ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 38.

² „Scinteia”, anul LVII, nr. 13 993 din 18 august 1987.

³ *Marea Revoluția Socialistă din Octombrie și mișcarea revoluționară și democratică din România. Documente și amintiri*, Edit. politică, București, 1967, p. 15.

⁴ *Ibidem*, p. 7.

⁵ *Suflet nou*, în „Socialismul”, nr. 20 din 2 februarie 1920.

⁶ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 35, Edit. politică, București, 1965, p. 407.

⁷ *Ibid.*, vol. 37, p. 129, vezi și p. 209; vol. 36, p. 10.

⁸ *Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și mișcarea revoluționară și democratică din România. Documente și amintiri*, Edit. politică, București, 1967, p. 15.

⁹ „Nădejdea”, an I, nr. 18 din 19 mai 1920.

¹⁰ „Socialismul”, an XIV, nr. 245 din 9 noiembrie 1919.

¹¹ *Ibidem*, nr. 244 din 8 noiembrie 1919. Ținând seama de acuitatea problemei agrare în țara noastră militanții socialiști au prezentat pe larg transformările din domeniul economiei agrare în Rusia. „Spre deosebire de Apus — menționa un articol — în Rusia problema agrară a fost o constantă a gândirii sociale și a curentelor și mișcărilor înaintate” („Socialismul”, an XIII, nr. 57 din 5 decembrie 1918).

¹² *Ibidem*, an XIII, nr. 9 din 26 noiembrie 1918.

¹³ „Socialismul” anul XIV, nr. 37 din 23 februarie 1920; vz. și Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 5, Edit. Politică, București, 1978, p. 306.

¹⁴ „Socialismul”, an XIV, nr. 40 din 28 februarie 1919.

¹⁵ „Socialismul”, nr. 20 din 2 februarie 1920.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 75 din 1 mai 1919.

¹⁷ *Ibidem*, an XIII, nr. 21 din 30 noiembrie 1918.

¹⁸ Vezi „Socialismul”, an IX, nr. 53 din 22 martie 1919; nr. 204 din 26 septembrie 1919; nr. 32 din 18 februarie 1920; nr. 61, din 25 martie 1920.

¹⁹ „Socialismul”, an XIV, nr. 8 din 16 aprilie 1920.

²⁰ Este concludentă în acest sens poziția lui Ion Sion din articolul *Scopul și mijloacele noastre de luptă*. El scria că: „transformarea socială nu poate fi rezultatul unei acțiuni conspirative (înțelegând prin aceasta revoluționare — n.n.)... ci încoronarea unei efortări metodice, îndelungate și pașnice, duse pentru educarea și organizarea în Partid Socialist a clasei muncitoare” („Socialismul”, IX, nr. 37 din 2 martie 1919).

²¹ Descriind atmosfera specifică unei ședințe a Secției din București a Partidului Socialist, un martor ocular nota: „Impresia ce se degajă este că spiritul internaționalist și intransigent, care a format întotdeauna puterea morală și unitatea mișcării socialiste din România stăpânește aproape unanimitatea tovarășilor din Capitală”, („Socialismul”, an IX, nr. 40, din 28 februarie 1919).

²² „Socialismul” din 8 noiembrie 1919.

²³ „Socialismul”, an XIII, nr. 10 din 27 noiembrie 1918.

²⁴ *Ibidem*, an XIV, nr. 69 din 23 mai 1920.

²⁵ *Ibidem*, an XIII, nr. 10 din 25 octombrie 1919.

²⁶ Vezi articolul lui G. Alexe (Alexandru Dobrogeanu-Gherea) *Regimul dictaturii proletare. Stabilitatea lui*, „Socialismul” nr. 81 din 10 mai 1919; vezi și nr. 3 din 18 noiembrie 1918.

²⁷ „Socialismul”, nr. 53 din 22 martie 1919.

²⁸ Literatura de specialitate din România, ca și cea din Uniunea Sovietică, a prezentat pe larg diversele ipostaze sub care apare figura lui Lenin în mișcarea muncitorească și în presa socialistă din țara noastră. Vezi Augustin Deac, Ion Ilincioiu, *Lenin și România*, Editura militară, București, 1970; *Forța creatoare a ideilor leniniste*, Edit. politică, București, 1970; E. I. Spivakovski, *Voprosi istorii Rumîniei konța XIX — naciála XX v trudah V. I. Lenina*, în culegerea *Istoria i istoriki. Istoriceskaia konșepția V. I. Lenina. Metodologhia. Laboratoria. Istoriograficeskii eșegodnik (Istoria și istoricii. Concepția istorică a lui V. I. Lenin. Metodologia. Anuar istoriografic*, 1970, Edit. „Știința”, Moscova, 1972, p. 499—528).

²⁹ „Socialismul”, an XIV, nr. 43, din 1 martie 1920.

³⁰ „Facla revoluției care își imprăștie lumina asupra lumii întregi — scria gazeta «Nădejdea» — o poartă cu o mină hotărâtă Vladimir Ulianov Lenin. [...] Lenin personifică libertatea muncii pentru toate popoarele, pentru toți oamenii” (*op. cit.*, an I, nr. 35, din 6 iunie 1920).

LA RÉCEPTION DE LA GRANDE RÉVOLUTION SOCIALISTE D'OCTOBRE DANS LE MOUVEMENT OUVRIER DE ROUMANIE (1917 — 1921)

Résumé

L'auteur du présent article se propose d'examiner deux aspects du thème formulé dans le titre : a) l'écho des événements de la Grande Révolution Socialiste d'Octobre dans le mouvement socialiste de Roumanie, la propagation de ses messages, la présentation des faits et idées directrices de la révolution ; b) le débat des implications qui découlent du phénomène de la révolution pour la propre activité, la réaction aux événements de Russie par rapport aux tâches de développement du propre mouvement révolutionnaire. Dans cette perspective, l'article examine les conditions intérieures et ses effets sur le plan extérieur qui ont favorisé l'affirmation du courant révolutionnaire dans le mouvement socialiste de Roumanie durant l'intervalle 1917—1921.

Synthétisant l'expérience du développement du mouvement ouvrier de Roumanie et les exigences historiques présentes à l'époque, le courant révolutionnaire du mouvement contribuera à la création du Parti Communiste Roumain (1921). Dans le sens figuratif — conclut l'article — la Grande Révolution d'Octobre constitue le prisme à travers lequel se reflètent les positions existant dans le mouvement ouvrier international, ainsi que celles de Roumanie, en décomposant les propriétés de chacun, en consolidant et en conférant force d'affirmation ouverte à celles révolutionnaires.

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

ALEXANDRU CANDIANO-POPESCU—MARTOR ȘI CRONICAR AL TIMPULUI SĂU (III)

Înceiem în acest număr publicarea capitolului I — *Războiul de independență* — al volumului al III-lea din memoriile lui Al. Candiano-Popescu, *Amintiri din viața-mi*. În paginile ce urmează ne sînt descrise călătoriile lui Candiano la Petersburg și Tiflis, în misiune diplomatică, greutățile întâmpinate de delegații români la Congresul de pace de la Berlin, din 1878, și felul în care autorul acestor memorii a ajuns aghiotant regal.

Domn de semnalat sînt portretele citorva oameni politici (I. Brătianu, M. Kogălniceanu, C. A. Rosetti etc.), cărora Candiano, cu verva-i și pasiunea-i recunoscute, pe lângă marile merite, nu se sfiește, deși-i crau amici politici, să le etaleze și defectele — unele destul de mari! — ceea ce dovedește, cum am mai subliniat, o mare doză de obiectivitate.

Dacă numeroase argumentații ale lui Candiano pe marginea politicii promovate de România în acei ani nu-și mai dovedesc astăzi valabilitatea, totuși, provenind dintr-o sursă directă, merită consemnate, chiar și numai pentru a cunoaște părerile tuturor contemporanilor cu privire la un eveniment atît de însemnat ca obținerea independenței de stat a României.

Precizăm că la transcrierea textului am păstrat forma originală, făcînd numai mici intervenții privind normele ortografice actuale, în așa fel încît farmecul scriiturii autorului să nu fie lezat în nici un fel.

Radu-Dan Vlad

Ion Brătianu, fiind ministru de război ad-interim, venea des la Plevna ca să vadă trupele românești. Într-o zi, după ce luase dejunul la Verbița, cartierul general al generalului Cernat, plecă la Poradim, la A.S. domnilor. Mă ia și pe mine. Pe drum, aducîndu-mi aminte de raportul colonelului Anghelescu, prin care cerea să fiu înaintat, zisei d-lui Brătianu, cu mirare și mîhnire:

— D-le Brătianu, știu că ești scribit de toate intrigile ce se petrec în armată în fața dușmanului, dar nu credeam că și D-ta să-ți fi micșorat sufletul, aflîndu-te în contact cu atîtea suflete mici.

— Nu pricep nimic din ce îmi vorbești, îmi răspunse d-nul Brătianu, țintind la mine ochii săi cei fermecători și cu privirea de oțel.

— Cum nu pricepi nimic, cînd de mai bine de o lună comandantul diviziei a IV-a a adresat un raport generalului Cernat, cerînd să fiu înaintat la gradul de locotenent-colonel în miliție pentru purlarea mea la Grivița și d-ta nu ai dat nici o urmă a celui raport? Sîntem în timp de război, răsplata trebuie făcută repede. Moartea ne poate răpi în orice minut și să se lase o lună și jumătate un raport fără deslegare în asemenea împrejurări?

— Acum aud pentru prima oară, vorbindu-mi-se de așa ceva. Informează-te la cartierul general, la Cernat, să nu fie pe acolo raportul, cocoloșit pe undeva.

Întorcîndu-mă de la Poradim mă dusei la cartierul general, căutai prin cancelarie și găsi raportul pus la dosar de generalul Cernat. Luai numărul raportului și o copie, mă dusei la Turnu-Măgurele, unde se afla d-l Brătianu și îi arătai ceea ce descoperisem.

Revolta lui Brătianu nu și-o poate nimeni închipui, văzînd o așa îndrăzneală lăgădure de dreptate din partea comandantului armatei române, pe care îl amenință cu destituirea de-l va mai prinde cu astfel de abateri.

Ordonă imediat generalului Cernat să-i trimetă raportul și îndată mijloci ca domnitorul să mă înainteze.

De aci rezultă că raportul comandantului diviziei pentru înaintarea mea, poartă data de 2 septembrie 1877, iar decretul domnesc cea de 14 octombrie 1877. Aceste date vorbesc de sine.

Și cu toate acestea generalul Cernat nu era un om rău, ci se găsea strivit sub poziția neașteptată ce i se crease. Nedreptățind pe Candiano, el căuta să facă plăcere unci clici ce-l înconjură, neținând socotcală de abuzul ce-l săvârșea. Nu îmbrățișase cariera armelor fiindcă avea vocație, ci pentru că avea nevoie de o slujbă. Fiecare epocă cu moravurile sale. De unde era croit să rămâie sublocotenent sub caimacania lui Vogoridi, s-a pomenit șeful armatei române la Plevna.

Evenimentele din 1877 au surprins România și din punctul de vedere al tăriei puterii noastre militare și din punctul de vedere al instrucției și educației șefilor.

Ion Brătianu a pus toată puterea sa fizică și intelectuală ca războiul să izbutească.

Prin niște licăriri aruncate peste viața sa, se poate judeca focul ce încălzea și lumina puternicul său suflet.

L-am văzut cu ochii mei, pe el, cel slab de sănătate, în noroi până la genunchi, lângă Nicopoli, îmbărbătind pe țărani ce duceau cu carele provizii armatei la Plevna.

Un car se înămolise. Împingea tot convoiul la dinsul. Puse umărul și Ion Brătianu. Veneam călare de la Grivița la Turnu-Măgurele, când am văzut acest sublim și plin de învâtaminte spectacol.

Primul ministru al țării muncea cu geniul său de om de stat și muncea și ca un hamal.

Și nimeni nu știa cine este, atît era de naturală și de patriotică simplitatea lui.

— Cine o fi logofătul ăsta de se ține după noi, ziceau țărani? Trebuie să aibă vre-un copil la Plevna, de își rupe hainele de pe dinsul împingînd la car cu noi.

Da, Ion Brătianu avea copii la Plevna : armata română.

Un alt fapt.

Pe la sfîrșitul luni septembrie 1877 mă găseam la Turnu-Măgurele. Ploua fără întrerupere de trei săptămîni. Podul peste Dunăre se rupse. Un frig neobișnuit se întîlise.

Lipseau ostașii și mîncarea și îmbrăcămintea. Ne surprinse o adevărată calamitate. Răspunderea și grija lui Ion Brătianu trebuiau să fie mari.

Eram poftit la masă la dinsul, unde se aflau și doamne. La masă n-a stat decît de glume. Mă miram și mă intristam. Cui? Acest om cu atîta răspundere, să aibă atîta nepăsare? După masă am intrat cu toții într-un salon și ne-am așezat pe vorbă. Stam lângă fereastră. Ușa și fereastra salonului erau deschise. Ușa da pe un balcon.

Ion Brătianu, furișîndu-se de lume, se apropie de ușă și pe cînd vorbea scoase mîna, afară. Tot ploua. Deodată ese în balcon și cu glasul înăbușit de durere, uitîndu-se către cer, zise cu exasperare :

— Te-ai turcit și tu, Doamne.

Aste cuvinte s-au întîpărit în azul meu, căci era un țipăt de deznădăjde scos din pieptul unui uriaș al voinței.

Credea că nimeni nu-l auzise, că nimeni nu-i descoperise descurajarea.

Numai eu îl auzisem fiindcă eram lângă fereastră.

Apoi puternicul ministru reintră în salon, reluîndu-și conversația și glumele. Cîtă liniște la suprafață și cîtă stăpînire de sine avea acest om. numai atunci le-am măsurat.

Nu era un parvenit al întîmplării acest bărbat. Minte adîncă și sănătoasă, hotărîre, discreție, stăpînire de sine, iată însușirile lui cardinale. Prin aceste daruri el exercita o dictatură morală de zecimi (sic!) de ani peste întreaga țară.

Țara, prin reprezentanții săi, ce daseră un vot foarte evaziv în 1877, constînd în aceea că România să se apere, dacă va fi atacată, fuse, împreună cu domnitorul, trîtită în luptă de voință, de prestigiul, de autoritatea acestui eminent cetățean, aflat în capul afacerilor publice.

Dacă nu isbutea, toată răspunderea, cu drept cuvînt, trebuia să fie a d-lui Brătianu, dar pentru că a isbutit. Întregul merit, cu drept, i se cuvine tot d-lui Ion Brătianu.

★

28 octombrie este sărbătoare mare pentru ruși. Este ziua marei Împărătesă Caterina și totdeodată praznicul ordinului Sfîntului Gheorghe, creat de nemuritoarea împărăteasă. În acea zi țarul, domnitorul, marele duce Nicolae și toți cavalerii ordinului Sfîntului Gheorghe au fost poștiți să ia parte la un serviciu divin. Generalul Mihail Skobeleff al 2-lea, generalul Cernat și eu ne aflam asemenea la ceremonie. După terminarea slujbei, Skobeleff se adresează Suveranului nostru, rugîndu-l să mă atașeze pe lângă dinsul pînă la sfîrșitul campaniei. Principele consinți imediat.

La praznic se băuse și multă șampanie. Generalul Cernat era cam chircilit. Văzînd că am fost numit pe lângă Skobeleff, se apropie de mine și cu limba înpleticită îmi șopti :

— Doară din asta nu vei mai scăpa.

În vino veritas.

La 28 noiembrie cade Plevna. Skobelev a fost numit comandantul ei pentru că se ilustrase mai mult decât toți generalii la asta impresurare. Fiind atașat pe lângă dînsul, Osman Pașa mie îmi fu încredințat a-l îngriji ca prizonier, cîteva ore, ce le-a petrecut lângă noi.

Nu Osman, ci Tefik-Bey, șeful său de stat major. părea a fi fost nervul afacerii Plevnii. Osman Pașa era om energic, însă puțin cult. Tefik era energic, inteligent și cu instrucție militară.

Purtarea lui Osman Pașa, rănit și prizonier, fuse foarte demnă. Privea împrejururi cu resemnare și tăcere.

Skobelev era o frumoasă figură și un frumos caracter. Cît am stat cu dînsul în Plevna, am avut prilejul să-l cunosc. Vorbeam mult politică amîndoi.

— Dacă voi trăi, Alexandre Dimitrovici (așa mă chema dînsul) ai să auzi vorbind de mine, zise într-o zi.

Într-altă zi, țarul trebuia să vie să inspecteze Plevna. Skobelev se sculase de dimineață și pusese să măture dinaintea cortului său, ca să fie curat, căci Alexandru al II-lea se putea opri și aci.

— Nu e act de curtezan sau de slugarnic ce-l fac, îmi zise el cu mîndrie, ci act de atenție al unui ostaș către superiorul său și către un monarh slăvit și iubit.

Dacă trăia Skobelev, război între Germania și Rusia s-ar fi întimplat. Dînsul visa dictatura militară.

Cînd a sosit știrea morții lui Skobelev, ducele de Nassau, actualul mare duce de Luxemburg, care este rudă de aproape cu familia împărătească rusă, se găsea la Sinaia. Regele consternat li dă trista veste.

— Bine că a murit, răspunse ducele, căci era o nenorocire și pentru Rusia și pentru împărat. Au scăpat amîndoi de o mare primejdie.

Pare că ducele de Nassau cunoștea ceva din visurile tînărului erou.

Căpitanul Kuropatkin, care era șeful său de stat major în campania din Bulgaria, avea o ținută mult mai rezervată față de mine. Pare că nici nu-i plăcea că eroul Plevnii mă luase pe lângă el. Se vedea însă că acest tînăr căpitan își implinea misia cu conștiință și precizie. Șeful său mi-l lăuda cu entuziasm și îi prezicea un însemnat viitor, ce s-a și realizat. Kuropatkin este astăzi ministru de război.

Greutăți mari am întîmpinat pînă ce s-au căpătuit răniții turci, care n-aveau nici de unele, și răniții ruși, cărora le lipseau multe.

Skobelev era foarte milos. Soarta răniților turci, ce se ridicau la 4000, îl neliniștea foarte. Bisericile și ulițele Plevnii erau înțesate.

Înnoptase. Luam ceaiul cu generalul. Afară azeam un muget. Socoteam că e furtună. Es afară ca să văd ce vreme este. Mă înșelaseam. Zgomotul ce-l azeam din casă nu era suflarea vîntului, ci geamătul răniților. Fieroașă noapte și fieroașă privesc.

Să începi războiul fără să fi pregătit cu toate cele trebuincioase : hrană, muniție, ambulanțe, doctori, este o crimă. Mai mult decât oricînd viitoarele izbînzii le vor cîștiga armatele care vor avea o destoinică și prevăzătoare administrație.

Răniții, care umpleau cu vaele lor văzduhul Plevnii, erau eroii care acoperiseră cu slavă numele osmanliului și numele lui Osman Pașa. Tabăra întărită capitulase, după o luptă rămasă celebră în anele istoriei militare. Și cu toate acestea, starea acestei trupe însufla milă și groază.

În fața acestui trist rezultat, am jurat însumi, decît să îndur umilința și mizeriile unei capitulări, mai bine să mor. Noapte da, capitulare nu. Nu este logică hotărîrea mea, căci regele Francisc I al Franței, nici Seydlitz, pe cînd era sublocotenent, nu trebuiau să se dea prizonieri, ceea ce i-ar fi împiedicat să străbată glorioasele lor cariere. Cu toate acestea, stăpînirea impresiei a rămas asupra-mii mai covârșitoare decît a reicii rațiuni, și astăzi, după 21 de ani de la căderea Plevnii, impresia îmi stăpînește încă rațiunea.

Skobelev cel tînăr locuia cu tatăl său. Pe amîndoi îi chema Mihail, amîndoi erau generali de divizie și amîndoi cavaleri ai lui Sfîntul Gheorghe. Skobelev tatăl adora pe fiul său. De cîte ori plecam cu Skobelev al 2-lea în recunoaștere sau în altă parte, îmi recomanda cu o dragoste duioasă să am grijă să nu se întimplă ceva generalului. Îi răspundeam regulat :

— Excelență, n-ai grije. Fiul vostru a trecut prin multe și celui plouat cu ploaia de foc, nu îi e frică de șclente.

Cît am stat la Plevna, am trăit în belșug și luxos. Generalul avea un bucătar de la Broft și șampania curgea șiroaie. Spre rușinea mea, pe Șerban îl cam uitasem. Într-o zi mă pomenește cu dînsul, pe cînd ședeam cu Skobelev, cu niște fin în mînă și începe să mă admonesteze cu ochii plîni de lacrimi :

— Apoi așa a fost tocmeala? Cînd am plecat de la Calafat mi-ai făgăduit să mă faci primarul Plevnii și acum, cînd s-a luat Plevna, bei și mîntuici și pe mine m-ai uitat. Adi-

neauri mă ajunsese o foame de lup. Fac semne spre gură unui cazac să-mi dea ceva de mâncare și cazacul mi-a adus o mână de fin ca la un bou. Ce credeam să ajung și ce am ajuns, d-le.

— Șerbane, nu te mihni, li răspunsei. Cazacul a crezut că ceri mâncare pentru cal, nu pentru tine, și de aceea ți-a dat mîna de fin.

Skobeieff sta de față la acest mucalit dialog. Îi explica cine este Șerban, ce ambiții are și ce s-a întîmplat cu mîna de fin. Eminentul om de război începu să ridă cu hohote și oferi el singur un pahar de șampanie lui Șerban pentru a-l lîmpăca cu vitrega restriște.

Bietul Șerban, îl prigonise primarul și îl păcălisem și eu!

Skobeieff ar fi dorit să-l însoțese peste Balcani. N-ai crezut de cuvință să-l ascult deoarece relațiile începuseră a se înăspri între ruși și noi.

Căzînd Plevna, rușii nu mai aveau trebuință de concursul nostru. Ei clutau și de rîndul acesta eternul cîntec al interesului. Trebuînd să mă despart de ilustru general, el avu bunăvoința de a scrie alăturata scrisoare d-lui ministru de război, trecută și în istoricul batalionului 2 de vițători:

„Domnului Ministru,

Încep această scrisoare prin a mulțumi Excelenței Voastre de grațioasa atenție ce a avut pentru mine, cînd după a Excelenței Voastre mijlocire, Alteța Sa Principele Carol a binevoit să ataceze pe lîngă persoana mea pe locotenent-colonelul Alexandru Candiano — Popescu.

Plevna căzută, funcțiunile locotenent-colonel Candiano-Popescu au încetat prin forța lucrurilor.

Profit însă de această circumstanță. Domnule Ministru, spre a vă repeta mulțumirile mele și a vă mărturisii stîna ce acest ofițer a știut să cîștige în rîndurile noastre. cu ocazia teribilei zile de la 30 august cînd a luptat cu trupa sa alătura de regimentul Arhanghel Gorod, precum și în urmă.

Eu însumi am găsit în acest ofițer un soldat franc și disciplinat.

Primiți. Domnule Ministru. asigurarea perfectei și respectuoasei mele considerațiuni, cu care am onoarea a fi al D-voastre devotat

General locotenent Mihai Skobeieff II”

Peste citeva zile trupele generalului Skobeieff porniră spre Balcani. iar eu plecai în țară. Românii porniră spre Smîrdan, Belogradic și Vidin.

Prizămeriile turci sînt porniți spre capitală. Mulți din ei mor pe drum de frig. Chiar Osman Pașa este adus în București, unde stă cîțva timp pînă a fi trînis în Rusia.

Mort frumos ca turcul nu este pe pămînt. Murînd credința lui îi rămîne zugrăvită pe față. Seamănă cu un om care doarme sau se roagă.

Un creștin ce moare e urît ca un cadavru, căci li lipsește din suflet și nu i se răsfîrînge pe ehip credința adîncă a musulmanului.

O, capriciu al lucrurilor omenești! Și vremea și oamenii și evenimentele și soarta, toate se schimbă.

Mulțumesc cerului că m-am născut în epoca pe care am trăit-o.

Am fost față la ceamai grozavă unîlire și în cea mai strălucită înălțare a neamului meu. Eu, în 1857, fiind elev în școala militară, văzui pe Kiamil-Bey citînd în dealul mitropoliei firmanul de investitură a lui Vodă Ghica în căimăcămia țării și poporul Bucureștilor descoperit și umilit ascultînd respectuos pe trimisul Porții și tot eu, douăzeci de ani după aceea, am văzut pe Osman-Pașa prizonier de război al nostru și pe 10.000 turci, tot prizonieri de război, tîind, ca niște hamali, lemne populației bucureștene.

Am văzut Valahia și Moldova, două principate sărace și disprețuite și tot eu am văzut România puternică și glorioasă, ridicată la stare de regat, și regele purtînd coroana de oțel, făcută dintr-un tun, eucerit prin vitejia românească pe cîmpul de război.

Mulțumeseu-ți, Doamne, cu recunoștință că mi-ai dat zile să văd toate acestea.

Complexă și delicată chestiune și aceea a retrocedării Basarabiei. Mai unanimitatea bărbăților din clasele noastre dirigente erau *atunci* contra retrocedării, cu toate că *acum* osîndese pe Brătianu.

Cogălniceanu era pentru negociere și între pușinii, ce împărtășeau această idee, mă numărăm și eu. Rosetti era cu furie și cu orbire contra. Discutând cu dînsul și invocînd exemplul lui Cavour, care fusese nevoit să cedeze lui Napoleon al III-lea Savoia, leagănul dinastiei lui Victor Emmanuel, și Nissa, leagănul lui Garibaldi, amîndoi eroi ai războiului din 1859, Rosetti se năpustește, fără veste, asupra-mi, mă ia de piept și ține să-mi strige în casa lui :

— Iudo, vrei să vinzi singele fraților tăi?

D-na Rosetti, speriată, intervine, zicîndu-i :

Ros, se poate să ajungi cu violența la asemenea extremități?

Rosetti se desmeticește, își vine în fire și îmi cere scuze și cu toate că d-na Rosetti protesta contra violențelor bărbatului ei, dînsa era pricina că dînsul se ridicase cu paroxismul la un așa diapazon. Ne explicăm.

Geniul rău al României, în această chestiune, a fost ministrul Engliterii, White. White, un polonez de origine, un bastard al principelui Czartoriski, cu temperament nu de diplomat, ci de om politic, activ, prietenos. Îndată se sosi în țară începî să lingusească pe d-na Rosetti și isbuti să și-o atragă, atrăgînd astfel și pe Rosetti

White puse chestiunea Basarabiei pe tărîmul sentimentalismului, tărîm ce convenea și naturii lui Rosetti. crescut la școala lui Michelet și Quinet.

White urmărea într-aceasta un plan diabolic. Engliterii nu-i venea la socotelă ca noi, în război, să ieșim înfrățiți cu Rusia, căci aceasta cărăpăna influența engleză în Orient. Prin urmare, acest fiu al perfidiei (sic!) Albion căuta prin nenorocita de Basarabia, să bage atîta ură între ruși și români, încît cu greu să se mai poată stabili pe viitor o apropiere între aceste două popoare

Intrigînd și pe la guvern și pe lângă Irunțașii țării, dînsul asigura că, pe cînd armatele rusești sînt la San Stefano, între Austria și Englitera se asociază o alianță aprobată pe sub mînă și de Germania. Că războiul se va declara negreșit, că armata austro-engleză are să intervină în Bulgaria, că linia de operație a armatelor țarului va fi tăiată, că se va provoca un dezastru, că Rusia va fi nimicită și că atunci nu vom avea numai o bucată, ci Basarabia întreagă.

— Prin urmare, rezistați, ne sfătuiă dînsul, rezistați și iar rezistați. Această rezistență va fi acoperită cu succes.

Iată lucrarea lui White în România, atît asupra guvernului, cit și asupra deosebitelor partide politice.

Dacă portretul lui Napoleon al III-lea se cuvine să fie în orice casă de român, ca în toate zilele să-l vedem și să-i cîntim memoria, portretul lui White ar trebui să fie asemenea în orice casă de român, ca necontenit să ne aducem aminte de acest geniu rău și să-l blestemăm.

Situația fiind gravă și plină de primejdie. Brătianu se duce să viziteze deosebitele cabinete. Merse la Viena și contele Andrassy îl povățui să nu cedeze în chestiunea Basarabiei arătîndu-i probabilitatea unui război. Merse la Londra și lordul Beaconsfield îi ținu același limbajiu. Merse la Berlin, unde principele de Bismark avu cavalerismul să-i vorbească lămurit și să-l sfătuiască a se pune în relații bune cu Rusia și a intra în negocieri, în ceea ce privește Basarabia.

D-l Brătianu, întorcîndu-se de la Berlin, mi-a spus că următoarea convorbire a avut loc între principele de Bismarck și dînsul.

Principele de Bismarck : D-le Brătianu. Basarabia este un capriciu al împăratului Rusiei și capriciile în amor, ca și în politică, se plătesc scump. Orice compensații ai cerc. Rusia îți le va da. Nu-i place țarului ca o chestiune așa de spinoasă și delicată să se discute la masa verde a congresului, unde Rusia nu are numai prieteni.

D-l Brătianu : Altele! Serenismă n-am încredere în făgăduiele rușilor. Am mai încheiat cu dînsii convenția de la 4 aprilie prin care garantau integritatea României, și astăzi cer să retrocedăm Basarabia. Prin urmare, cum are Rusia să-și lîină făgăduielile, cînd nu-și respectă actele internaționale scrise și subscrise de ea?

Principele de Bismarck : Încă o dată îți declar : cere oricît pămînt vrei și oricîți bani, și Rusia îți le va da. Principele de Bismarck este chezaș că această poliță va fi plătită la timp. Și contele Andrassy și lordul Beaconsfield au să-ți dea asigurări la ureche că vor susține pe România și că retrocedarea nu se va face, iar în ziua dezbaterii oficiale a congresului, toți te vor părăsi și te vei găsi în fața unui crud fapt îndeplinit.

Eu zisei atunci :

— Cum, domnule Brătianu, cu asemenea făgăduieli de la principele de Bismarck și ai stai la îndoială dacă trebuie să intri cu Rusia în tratări asupra Basarabiei? Folosește-te de un prilej ce-veacuri pot să tracă fără a țî-l mai înfățișa. Omul de stat trebuie să facă ceea ce rațiunea de stat îl obligă, iar nu ceea ce îi cîntă lira sentimentalismului.

Candiano, sînt cuvinte de cuvintele d-tale, dar sînt cuvinte nepractice. Omul de stat trebuie să chibzuiască izbutirea unei combinații. Eu vroesc să negociez Basarabia. Dar Rosetti este contra în chip furios și Rosetti este ROMÂNUL, și ROMÂNUL este opinia publică. ROMÂNUL are azi mai multă însemnătate decît voi toți. Mîine puteți face voi mai mult decît dînsul. Sînt silit, prin urmare, să pierd prilejul, căci n-am putere destulă ca să desleg această chesiune singur. Cogălniceanu nu-mi este de nici un folos, căci n-are autoritate morală. Domnitorul nu este om pe ale cărui hotărîri să te poți rezima. Deci n-am elemente de izbutire și voi fi silit să țin socoteală de opinie publică rătăcită și de o opoziție lipsită de simț politic

Păreră mea este că Brătianu putea să deslege singur chestiunea Basarabiei, cum a făcut singur atîtea fapte mari. Avînd însă atîtea elemente contra-i, nu s-a găsit în stare să treacă peste ele. Principala picdică a fost Rosetti. O viață întreagă lucraseră împreună. N-a avut curajul să se despartă de el în 1878, cum s-a despărțit în 1884. Și la 1884, cred că era mai practic să se despartă mai bine de putere decît de Rosetti, deoarece revenea peste puțin la guvern mult mai tare decît îl părăsise.

Brătianu putea să deslege chestiunea Basarabiei, căci exercita la acea epocă o dictatură morală nețărmurită. Nu ascultă, încercatul om de stat, în asemenea momente rare în istorie nici declarațiile lui Gușă Vernescu că își punc moșiile ipotecă ca să dea armatei cele trebuincioase pentru a lupta contra rușilor, nici pe conservatori, care este un partid lipsit de patriotism adevărat și fără rădăcini în simpatia nației.

Dacă ar fi negociat Basarabia, am fi luat linia Siliștra-Varna. Bulgaria de azi n-am fi creat-o noi înșine. Viitorul nostru în Peninsula Balcanică n-ar fi fost astupat, nu ne-am fi pus între o Bulgarie tare și o Rusie puternică, cum ne aflăm acum și n-am fi fost în tripla Alianță numai cu numele și de fapt înfudați Austrici. un stat muribund, stăpînit de unguri, vrăjmașii noștri seculari. Relațiile noastre cu imperiul țarilor ar fi fost cordiale și Germania știindu-ne protejați de Rusia s-ar fi silit să ne dea un sprijin și mai serios pentru a ne avenge, iar nu ne-ar fi lăsat Austriei spre exploatare, pentru a o păstra în Tripla Alianță, combinație politică genială întocmită de principele de Bismarck nu spre folosul României, ci ca să înlesnească Germaniei timpul să mistuiască în liniște ceca ce a înghițit în războaiele victorioase din 1866 și 1870.

Iată care ar fi fost situația României, dacă am fi negociat Basarabia în 1878. Astăzi se pare că ne căim de neprevăderea noastră și drumul regelui la Petersburg * scamănă a fi drumul Damascului al politicii române față de cea rusească.

Vorbînd cu domnitorul asupra Basarabiei, dînsul era de părere să stăm de vorbă cu Rusia. Îmi spusese că Rosetti este contra. O știa. Îl sfătuii să înlocuiască ministerul cu un altul care să trateze cu Rusia. Îmi răspunse că numai Brătianu ar avea tăria să poarte pe umerii săi o asemenea dificultate, fiindcă dînsul nu lua răspunderea unei asemenea soluții. Domnul se puse la adăpostul maximei sale favorite: *laissez faire, laissez passer*. Adică lasă să facă pe White, pe Rosetti și pe opoziție și lasă să treacă minutul istoric spre a asigura țării noastre un viitor în Peninsula Balcanică și în lume.

★

Către sfîrșitul lui ianuarie 1878 am fost pornit din București la Petersburg în calitate de curier secret de cabinet. Generalul Ignatieff făcuse propuneri guvernului pentru retrogradarea Basarabiei. Domnitorul trimitea prin mine, un cavaler al lui Sfîntu Gheorghe, o scrisoare țarului, protestînd contra acestui act de spoliere.

În aceeași vreme aveam înscărinarea ca de la Petersburg să merg la Tiflis pentru a înmîna narelui duce Mihail Nicolavici** comandantul trupelor rusești din Asia, cordonul Stelei României și medalia Virtutii Militare.

Călătoria mea fusese oficială. Mă îmbrăcai cu uniforma de călăraș milițian și îmi pusei și crucea Sfîntului Gheorghe la piept.

Întrai prin Ungheii în Rusia și mă îndreptai către Razdelnia. Aci e o gară principală de bifurcație. Trenul se oprește mai mult timp. Mă coborîi în gară și cerui un pahar cu lapte, apoi socoteala.

— Nu este nici o socoteală mi se răspunde.

— Pentru ce, întrebai eu?

— Pentru că ai pe Sfîntul Gheorghe al nostru

De la Ungheii la Peterburg, în cinci zile de călătorie, nu am putut să plătesc un ceai într-un restaurant, Sfîntul Gheorghe, ce-l purtam pe piept, plătea pentru mine în Rusia.

* Prin 1895

** Fratele țarului

Minunea mă cuprinsese când văzui cu ce respect și venerație înconjurau rușii această decorație. Oamenii din popor își sărutau tunica, fiindcă aveam pe Sfântul Gheorghe. Tot soldatul merită pe Sfântul Gheorghe, dar sînt puțini care au norocul să-l poarte, zice un proverb rusesc. Nu mă puteam mira îndestul cum într-o monarhie autocrată să se poată păstra atîta prestigiu acestei decorațiuni, când atîtea persoane influente aspiră la dînsa și cînd controlul lipsește.

Negreșit că instinctul de conservare al tronului țarilor, ce este răzînat pe armată, le-a impus datoria să fie neînduplecați în acordarea acestei răsplate, zicîndu-și: dacă onorez pe Sfântul Gheorghe, onorez armata și întăresc tronul.

Ministrul nostru de la Petersburg era Prințul Ghica, supranumit Zero. Mă primi destul de prost. Nu-l băgai în seamă. Sînt sigur că mi-a făcut intrigi să nu pot pătrunde la împărat. Scrisoarea fusesse nevoită să i-o încredințez lui ca să ajungă la înalta-i destinație.

Acești ciocii smeriți și lingăi față de Brătianu erau necuviincioși cu noi. Brătianu îi tolera, pentru că avea slăbiciune de boieri, fiind crescut în casa lui Iordache Filipescu și pentru că, dacă n-aveau os de ros în străinătate, mîrliau în țară.

Cît am stat la Petersburg am pășit din surprindere în surprindere plăcută. Mergeam pe stradă. Un ofițer mi se prezintă:

— Sînt generalul prinț Trubetzkoi, adiutant al împăratului. Vă rog, d-le locotenent-colonel, să-mi spuneți cu ce prilej ați luat această decorație ce o purtați pe piept și care pentru noi e sfîntă.

— La Grivița, d-le general, îi răspundeam și apoi îi spuneam cum mă numesc.

— Miine, d-le locotenent-colonel, replică generalul, eu și principesa, soția mea, cum și întreaga mea familie, am fi fericiți dacă ne-ai face onoarea să prinzești cu noi. Locuiesc strada ... palatul ...

Negreșit că primeam și îi mulțumeam. A doua zi mă duceam.

Ce primire, ce prînz, ce societate. Era o adevărată sărbătoare. Zilele se urmau și invitațiile se asemănau. Încît întorcîndu-mă în țară, cu drept cuvînt, putui să spuî principelui: — Așa decorație înțeleg: îți dă glorie, onoare și mîncare, fără să plătești. Mă dusei la teatru. Bătrîna principesă Golitzine, ce suferea de picioare, mă chemă în loja sa și mă pofti la prînz, nu pe mine, ci pe Sfântul Gheorghe.

Cunoscui la Petersburg doi străluciți ofițeri de marină, căpitanul Dubasoff, cel care a făcut să explodeze monitorul turc în fața Brăilei, și căpitanul Barranov, comandantul Vestei, cel care a capturat un monitor turcesc pe Marea Neagră, amîndoi decorați cu crucea Sfîntului Gheorghe în războiul ruso-romano-turc. Acești marinari organizează un banchet în onoarea mea, unde n-au luat parte decît cavaleri de ai Sfîntului Gheorghe.

Viața-mi în capitala Rusiei fuse o lungă ovație.

Cu cît ministrul țării noastre mă primi de rece, cu atît lumea rusească mă îmbrățișă cu căldură.

Ministrul fuse și consecințe. Dînsul, la Plevna (căci era atașat pe lingă țar), susținea înaintea marelui duce Nicolae că a mi se da mie crucea Sfîntului Gheorghe este în a insulta pe principele Carol, în fruntea armatei sale. Prințul Zero era cumnat cu Blarenberg, cel care intrigase împreună cu alții pe lingă domnitor la Poiana să nu mi se dea comanda unui batalion de dorobanți. Turc să fi fost și tot ar fi avut mai multă inimă de român.

Ce lanț de caractere și de simțăminte patriotice!

Petersburgul este un oraș care arată puterea colosală a rusului și bogățiile imperiului. Cugetătorului serios acest oraș îi dovedește că nici clima înfricoșată, nici zmircurile n-au putut împiedica pe statul rusesc de a zidi trainic și mare. Petersburgul este colizeul gigantic al imperiului moscovit. Imperiul roman și-a avut operele sale, imperiul țarilor își are opiniile sale. Drumul de fier trans-siberian este valul lui Traian pe pămînt acoperit cu șine de fier, nu plecînd din Roma și ajungînd la Dunăre, ci plecînd din Odessa, trecînd prin Irkusk și ajungînd la Port Arthur în China, adică de patru ori mai lung.

Din Petersburg venii la Moscova unde asistai la un bal al Crucii Roșii, dat în onoarea lui Skobelev. Cînd se află că eu am fost adiutantul său, manifestații entuziaste mi se făcură.

De aci porni prin Harkov la Wladikaukas și de acolo la Tiflis.

Harkov este Găeștii noastre, dar Găeștii de douăzeci de ori mai mare și mai bogat. E vestit pentru tutunurile sale.

În călătoria-mi în Rusia eram însoțit de un soldat de artilerie de fel din Botoșani, anume Ion Năstărugă. Luase parte la atacul Griviții, unde fusese contuzionat de o ghiulea. A rămas fără cunoștință mai multe zile. A fost transportat tot în această stare la Botoșani și numai acolo s-a deșteptat și s-a vindecat.

De la Wladikaukas la Tiflis a trebuit să trecem tunele de zăpadă, făcute de caravane prin avalanșele căzute din munții Caucaz. Trecind prin aceste tunele, destul de primejdioase, căci desghețul începuse, Năstărugă murmură cu grijă :

— Am scăpat eu de ghiuleaua de la Grivița, dar bolta asta de zăpadă de o cădea peste mine, nu se mai întlnește Năstărugă cu Boloșanii.

De la Wladikaukas la Tiflis, pe vremea aceea nu era drum de fier. Am străbătut aceeași distanță, deștul de mare, într-o trăsură lungă, desvelită, așezată pe patru roate.

Pe mările duce nu l-am prevenit de sosirea mea. A fost destul de contrariat că n-a știut să ordone a mi se trimite o trăsură confortabilă ca să vin de la Wladikaukas. Primirea oficială fu solemnă și cordială. Mulțumi domnitorului în chipul cel mai călduros pentru Steaua României și Virtutea Militară, iar mie îmi adresă cuvinte foarte măgulitoare.

Crucea lui Sfântul Gheorghe și aci făcu minuni.

Marea ducesă Olga Alexandrovna, vara domnitorului și soția marelui duce, se deosebă prin grație, gentilețe și amabilitate. Era o femeie cultivată și foarte simpatice. Ceasuri întregi stam cu dinsa, vorbind literatură.

Marele duce avu bunătața să mă oprască în Tiflis trei săptămîni.

Familia sa număra șase băieți și o fată. marca ducesă Anastasia cea mai frumoasă georgiană din localitate. Între altele, Alteța Sa Imperială îmi oferī un prinz, unde figurau numai două persoane: colonelul Fred . . ., unul din cei șapte capi de coloană de la asaltul Garsului, care singur scăpase cu viață, și eu, care eram considerat cap de coloană la asaltul Griviței.

Ajutorul marelui duce în guvernămîntul Caucazului era principele Saviatopoli Mirsky, un om de o înțelegență rară și de un tact perfect. Fiica sa era măritată cu maiorul principe Bariatsky, fiul principelui Bariatsky, euceritorul Caucazului.

Ofițerii trupelor din Tiflis îmi dederă un hanchet și o magnifică sabie, zicîndu-mi :

— Îți dăm această sabie cu speranța de a nu o trage niciodată contra noastră.

Vorbam adesea politică generală cu marele duce. Era foarte îngrijorat de atitudinea Englierii și a Austriei. Se temea de un război. În Austria, afirma dînsul, pentru noi n-avem decît arhiducele Albrecht. Principele Saviatopoli Mirsky îmi vorbea despre chestia Basarabiei, criticînd cu destulă libertate guvernul rusesc. Eu păstrai în desbatere o desăvîrșită rezervă. Marele duce mă pofți la o vinătoare de porci mistreți într-un domeniu al său dintr-un ținut mahometan. Au căzut în două zile șazece de mistreți și găseau că este o vinătoare mizerabilă. Cunoșcui aici și pe generalul Winspear, un irlandez, în serviciul Alteței Sale Imperiale și persoană bine văzută la curte. În convorbirile ce la aveam cu marca ducesă intervenea adesea și marel duce, întreprindînd-ne glumind :

Olga, după plecarea colonelului Candiano, te rog să nu te aștepți că am să-ți țin și eu limbajul acesta ce se ținea la curtea lui Ludovic al XIV-lea. Eu sînt un simplu soldat. Principele Carol constat că mi-a trimis nu numai un cavaler al Sfîntului Gheorghe, dar și un curtean foarte iscusit.

Săptămîna cea dintîi a postului Paștelui am petredut-o la Tiflis. M-am grijit cu familia Alteței Sale Imperiale. Societatea era foarte alcasă, între care se distingea o contesă de Osten-Sacken. Toate doamnele se plîngeau, în chip discret, în contra ofițerului rus, impundu-i că este prea mult amicul plăcerilor și că nu are nici cult, nici respect pentru femei.

Orașul Tiflis este așezat pe riul Kur ce îl desparte în două : pe un mal orașul mahometan, murdar, cu ulițe strîmte, cu o populație apatică și indolentă, cu bazare, cu cafeenele, într-un cuvînt, o viață orientală, pe alt mal, boulevard, palate, hoteluri, lux, viață europeană.

Făcui cunoștință aci și cu consulul general al Persiei. Independența Persiei nu este decît nominală. Rusia exercează un fel de protectorat asupra ei, cum exercita și asupra Principatelor la 1854. Din felul de a se exprima al consulului Persiei înțelegi situația politică a țării sale față de imperiul moscovit.

Îmi vorbi marele duce și de oamenii noștri politici. Cunoștea pe Cogălniceanu și pe Brătianu.

— Cel dintîi este capabil, zise augustul meu interlocutor, dar are un cusur : este sac fără fund. Brătianu este serios și patriot. Are și el însă un cusur : mi se pare că este contra Rusiei.

La plecare, fratele împăratului mi-a oferit portretul său și al familiei sale.

Nicolae Crețulescu, fiind ministru al țării la Petersburg, îmi spuse că marele duce Mihail își aducea încă aminte de mine și că vorbește în termeni simpatice despre felul cum mi-am îndeplinit misiunea la Tiflis.

Întorcîndu-mă în țară, îmi făcui raportul călătoriei către domn arătîndu-i între altele cît prețuiește crucea Sfîntului Gheorghe în Rusia.

— Are preț, căci este rară, îmi zise suveranul.

— Păcat că virtutea Militară n-am împărțit-o și noi cu zgîrcenie.

Prințul Inghiți replica-mi și lăcu.

Lui Cogălniceanu, care era ministru de externe, drept raport i-am adus covoare și arme vechi din Tiflis, ceea ce îl convinsese că am isbutit pe deplin în misiunea mea.

Ceca ce însă mă convinsese și pe mine că am isbutit în misiunea ce îmi fusese încredințată este cind citii, peste douăzeci de ani, în memoriile regelui Carol I, publicată următoarea scrisoare, ce i-o adresă marele duce Mihail, la acea epocă. Iată cum glăsuiesc aceste memorii:

21 martie. Situația generală a Europei devine tot mai gravă. Se pare tot mai mult că Anglia vrea război cu adevărat. Rusia nu cedează și caută a ciștiga în partea sa pe Turcia.

Prințul Carol primește pe colonelul Iolban, care s-a întors din Italia, aducînd o scrisoare a regelui Umberto. Primește apoi pe locotenent-colonel Candiano-Popescu care s-a întors de la Tiflis cu o scrisoare de mulțumire a marelui duce Mihail, ce are următorul cuprins:

Tiflis, 11 martie 1878

Am primit insemnele Steii Românică și medalia Virtutea Militară pe care A.V.S. a binevoit să mi le confere, precum și amabila scrisoare de care erau însoțite, și mă grăbesc a reînnoi A.V.S. expresiunea viei mele mulțumiri pentru această dovadă a bunici voastre voințe în privința mea.

Titlul de confraternitate de arme pe care îl evocați cu această ocazie, face de două ori mai mare pentru mine prețul acestei înalte distincții și sînt mîndru de a împărți cu atîta viteji onoarea de a purta această medalie ce-mi va aminti epoca memorabilă cînd glorioasele noastre armate au luptat împreună pentru sfînta cauză al cărei august protector s-a făcut M.S. Împăratul.

Marea ducasă a fost foarte mult miscată de amabila voastră amintire și mă însărcinează a vă transmite complimentele sale afectuoase.

Rugîndu-vă, Monseniore, să credeți în sentimentele mele sincere de atașament și de afecțiune pentru voi, rămin al A.V.S. foarte devotat văr și amic.

Mihail.

La 1 mai 1877. reîntrind în oaste în calitate de comisar princiar pe lină consiliu de revizie, cerui îndată să fiu pus în disponibilitate.

Din glumă am cerut să fiu înaintat la gradul de locotenent-colonel în miliție și gradul dobîndit m-a înbrîncit în oaste. O glumă deveni o catastrofă. Jucîndu-ne cu armă de foc se împlîplă uncori să ne rînim de moarte. Ma explic.

Înrolîndu-mă pentru a face războiul, eram căpitan. Nu m-a înaintat maior în miliție decît după ce am dat examen. Blaremberg și Bărcănescu, demisionați căpitani, dar mai noi decît mine. În timpul războiului erau colonci. căci îi înaintase guvernul conservator, fără nici o regulă și fără nici un examen, pentru că erau de ai dumnealor.

Mă găseam în Craiova, cu eu rangul de maior, iar fratele meu Serghie, mai mic de vîrstă, cu acela de locotenent-colonel. Cucoanele din capitala Oltenici, mirate de această anomalie, întrebînd pe fratele meu pricina, dînsul le răspunde cu o prefăcută nedumerire:

— De, cocunițelor, știu și eu? Trebuie să aibă stăpînirca vre un cuvînt bine întemeiat și fratele meu cusururi multe și netăgăduite de s-a oprit la maior.

Și de aici ține-te haz de cucoane pe socoteala mea.

După atacul Griviței, cînd colonelul Anghelescu mă întrebă ce răsplată vroiam, eu care nu mă gîndeam la nici o răsplată și mai puțin decît orice la reîntrirea în armată, îi răspunsi în glumă:

— Să mă faci ca fratele meu Serghie.

— Nu înțeleg, îmi ripostă Anghelescu.

— Să mă faci locotenent-colonel în miliție.

— Glumești?

— Nu glumesc de loc. Vroi să-mi răzbun pe Serghie că a ris de maioria mea cu cucoanele din Craiova.

Iată dar în ce împrejurări și ce ambiție mă stăpînea, cînd m-am înaintat locotenent-colonel în zeflema.

Peste puțin, văzînd pe Serghie Băicoianu, care era șef de stat major la divizia a 4-a unde mă găseam și eu, căci Serghie Voinescu fusese mutat, îmi spuse că legea puterii armate, la articolul 41, îmi dă dreptul sa reîntru în oaste cu gradul de locotenent-colonel, și îmi citi chiar textul legii.

Întîlnind pe Brătianu, vorbindu-i de multe, și glume și serioase. între glume îi arătai și puțința de a reîntra cu desăvîrșire în armată, în virtutea art. 41 din legea puterii militare, votată sub ministerul d-sale, la 1868.

— Aceasta nu este glumă, îmi răspunse dînsul, este o idee foarte nemerită și serioasă. Eu sînt de părere să reintri în armată.

Am reintrat dar în armată, împins de următoarele imbolduri: 1) Stăruința lui Brătianu. 2) Stăruința domnitorului, care susținea că sînt dator să rămîn în oaste, deoarece Sfîntul Gheorghe, Virtutea Militară și Grivița mă leagă de cariera militară. 3) Încredințarea ce îmi da Brătianu că, dacă războiul* mă va găsi în cadrele armatei permanente, invidioșii n-aveau de ce să mai cîrtească și că aveam să fac o splendidă carieră militară. 4) White, geniul nefast al României, fusese și geniul meu cel niai rău, căci și dînsul mă îndeamnă să reîmbrățîșez cariera armelor, asigurîndu-mă că războiul este iminent. 5) Cel din urmă și mai covârșitor argument fusese că avînd totdeauna slăbiciunea de armată, înrolîndu-mă pentru război, această patimă mi se rededeptase mai vie și mai imperioasă decît oricînd, mai cu seamă în urma isbindei de la Grivița și a ispitei ce mi-o crea art. 41 din legea puterii armate, care suna cam astfel: milițianul ce a săvîrșit un fapt strălucit pe cîmpul de război pentru care a fost citat cu ordin de zi pe armată, poate intra în cadrele permanente ale oastei cu gradul cel mai mare dobîndind pe cîmpul de război.

Așadar, slăbiciunea de cariera armelor, ațîțată de împrejurările războiului și hrănită cu măiestrie de cei ce aveau interes să-mi înjunghie cariera politică, au contribuit mult să redevin soldat. Principalul autor al acestei aventuri am fost eu și scump am plătit lipsa-mi de chibzuială.

Mai întîi, ce căutam în oaste? Slavă? Slava o dobîndisem pe cînd eram civil, căci la Grivița mersesem fiind deputat și avocat. Al doilea, nu știam oare că timpul de pace este lung, că viața de militar este grea și steapă de farmec pe picior de pace și că am să dau prilej invidiei, nedreptății și tuturilor patimilor netrebnice să se coalizeze împotriva-mi? Aceasta pentru că avusesem neprevăderea să mă disting în război și să nu mor.

Am săvîrșit o neertată greșeală reintrînd în oaste, căci nici Brătianu, nici regele, care m-au îndemnat să fac un asemenea pas, nu mi-au dat legitimul concurs la care eram în drept să mă aștept. Cu o ușurință vinovată, desființam strălucita-mi carieră politică, popularitatea-mi, însoțită de respectul multîmii, îmi îngropam calitățile de om politic, mă despărteam de un mare viitor politic ce mă aștepta.

După moartea lui Ion Brătianu, cu cine nu te-ai gîndit te-ai pomenit șef și oameni demni a patra au ajuns de mîna întîia. Dar eu, care participasem la revoluție de la 11 februarie, fundasem două ziare liberale, PERSEVERENȚA și DEMOCRAȚIA, luptasem cu statornicie, făcusem revoluția de la 8 august 1870, fusesem închis de trei ori în temniță pentru că apărasem cu îndrăsucială credințele mele liberale, fusesem închis în Transilvania în 1868, stînd șase săptămîni la secret, acuzat fiind de agitator daco-român, eu care aveam darul de a vorbi și de a scrie, care eram cel dintîi tribun în țara mea și care ca deputat, cerînd să merg la război, mă pusesem în fruntea unui batalion, mă suisem pe redută Grivița și batalionul meu cucerise un steag de la vrăjmaș și se deosebise la asaltul redutei, eu la ce situație nu aveam dreptul să aspir în România?

Am lăsat însă drumul cel mare al carierei civile. Dacă nu aș fi avut pe Sfîntul Gheorghe și nu închinam domnitorului un steag cucerit de la vrăjmaș de trupa ce comandam, m-aș fi făcut general, nu după 12 ani de colonelic, ci după 5 ani ca alții, căci n-aș fi deșteptat invidia.

De sigur că dacă aș fi rămas civil, cum interesul mă povățuia, atît crucea Sfîntului Gheorghe, cît și purtarea din război n-ar mai fi fost motive de hulă ca în armată, ci plînghie de ridicare pentru mine.

Dar greșeala o săvîrșisem. Căzusem în cursa ce mi se întinsese. Nu-mi mai rămînea acum decît să sufăr și să tac.

Folosita-i lui Brătianu greșeala reintrării mele în oaste? Nu. Am convingerea că dacă aș fi rămas în cariera parlamentară, aș fi spus tot adevărul în atotputernicia sa și de la multe măsuri, fie neoportune, fie nechibzuite, l-aș fi oprit, fiindcă știa și iubirea ce îi păstrează și desinteresarea ce o am.

Eu nu intram și eșeam din cabinet, cum se lăudau că făceau alții, pentru a-și dovedi supunerea către primul ministru. Eu mă duceam la Brătianu cînd datoria mi-o impunea și îi spuneam adevărul verde, oricît l-ar fi usturat, căci nu-l slujeam pe pricopseală, ci dintr-o adîncă convingere.

Recunosc că Brătianu și partidul liberal aveau față de mine o delicată situație: le făcusem prea numeroase servicii, ceea ce îi obliga să-mi fie datori. Nu le ceream însă nimic. Deci eram o lecție de moralitate, totdeauna vie și înțepătoare, înainte-le. Aceasta și jena. Și unde e jenă nu sînt relații cordiale, nici sinceritate.

* Cel care va veni.

Clăpanii și cei care știu să ceară sînt copiii răsfățați ai tuturilor regimurilor.

Evenimentele desfășurîndu-se, ceasul deschiderii congresului de la Berlin sună. Soarta României se desbătea în acest areopag. Deși luasem parte în război, Rusia mijlocise ca să nu fim primiți cu vot deliberant.

Puterile o ascultară. Brătianu și Cogălniceanu avură însărcinarea să aperc țara în chestiunea Basarabiei și a ovreilor înaintea congresului.

În chestia Basarabiei vorbiră trimășii României, dar nimeni nu-i ascultă. Păgăduielile date de Austria și Englitera s-au spart ca bășici de săpun. Principele de Bismarck avusese dar dreptate în poveștele ce le dase președintelui consiliului al principelui Carol. După ce vorbiseră, pe cînd se retrăgeau din congres reprezentanții noștri, marele cancelar chemă pe Brătianu lîngă dînsul și îi zise :

— Nu ți-am spus că astfel are să se întîmple.

Ion Brătianu mi-a spus aceasta. Este datoric de conștiință pentru mine de a o comemna aci.

În chestiunea evreilor, iarăși pledară delegații români. Cogălniceanu nu avea această grea chemare. În ziua hotărîții însă de a se desbata spionoasa și însemnata chestiune înaintea congresului, Brătianu rămase dureros surprins auzînd pe Cogălniceanu că, în loc să vorbească în contra evreilor, vorbi pentru dînsii. Brătianu văzînd aceasta, rugă pe principele de Bismarck să amîne desbaterea pe de a doua zi.

— Bine, cucoane Mihalache, obiectă Brătianu lui Cogălniceanu, pare că am venit aici să susținem interesele țării și d-ta astăzi, în loc să ne aperi de evrei, ai apărut mai mult pe evrei, căci limbajul ți-a fost în doi peri.

— Nu puteam să vorbesc decît astfel. Evreii mi-au dat 50.000 lei.

— Apoi eu îți dau mai mult, cucoane Mihalache.

I-a dat 60.000 lei acestei otrepe dantelă de dantelă de Bruxelles.

Cogălniceanu este creerul cel mai puternic, cel mai bine organizat pînă astăzi în România, da. Este însă o mizerabilă c . . . , școală de corupție. Mulți sînt ucenicii vrednici ai acestui vrednic învățător

Dimitrie Sturza îmi mărturisea odată, cînd Cogălniceanu făcea opoziție guvernului Brătianu, că chiar în Comitetul Unirii l-au prins cu potlogării.

Intrasem în 1868 în parlament. Cogălniceanu vorbea într-o chestiune de legalitate, ca ministru, el care plămădisese pe 2 Mai. Eu îl intrerup. El îmi ripostează, plîngîndu-se că nu-i respect bătrînețele. Atunci îi răspunsei :

— Să mă ferească Dumnezeu ca tinerețele mele să începă cum sfîrșesc bătrînețele d-tale.

Acest răspuns îl va da necontentit viața mea păcătoasei vieți a lui Cogălniceanu.

Într-o zi, vorbind cu regele despre Cogălniceanu îi zisei :

— Sire, nu sînt om rău, dar cînd va muri Cogălniceanu și d-na Otetelișanu voi face iluminatie în sufletul meu, căci va fi o binefacere pentru țară. Două izvoare, unul de imoralitate și altul de lipsă de patriotism vor seca în zilele acelea. Într-adevăr, ce viață, a d-nei Otetelișanu ! Ai casă deschisă în România și să trăiești ca să-ți bați joc de tot ce este simțire națională, de tot ce este idee națională. Tot ce e românesc să-l plîngărești, tot ce este străin să-l găsești sistematicește bun. Să te duci iarna pe geruri cumplite, la gară, fiindcă pleacă un ministru străin, și să nu mergi să întîmpini odată pe suveranul țării tale sub pretext că ești delicată. Să fii zîna slăvită a tuturilor invaziilor și cobe a oricărei serbări românești. Să ai inima cernită și la 10 Mai și la căderea Plevnii și la împărțirea premiilor studenților români și la isbîntirea unei piese românești, pentru că se bucură neamul și nația ta și să fii îmbrăcată în haine de sârbătoare de cite ori o umilintă se întîmplă țării, o asemenea viață trăită de d-na Otetelișanu merită că fie privită ca un flagel, ca viața ciumii. Ciuma și salonul d-nei Otetelișanu aveau asemănare : amîndouă răspîndeau miasme otrăvitoare. Iată de ce am să-mi fac luminatie în suflet cînd va muri d-na Otetelișanu. Cu dînsa va dispăre o școală, un sistem, o epocă.

Dar mă întorc la congresul de la Berlin. Acesta, tot prin indemnul Rusiei, hotărî ca nici neatîrnarea, nici noua stare de lucruri rezultînd din neatîrnare să nu fie recunoscute pînă ce nu vom regula chestiunea evreiască pe cale legislativă.

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

A XXI-A SESIUNE ANUALĂ DE RAPOARTE ARHEOLOGICE — CAMPANIA 1986

În zilele de 24—25 aprilie 1987 au avut loc la Timișoara lucrările celei de a XXI-a sesiuni anuale de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din campania anului 1986, manifestare organizată sub egida Consiliului Culturii și Educației Socialiste și Academiei de Științe Sociale și Politice a R. S. România, cu sprijinul organelor locale: Comitetul județean de partid Timiș, Comitetul de cultură și educație socialistă și Complexul muzeal județean Timiș.

Dedicată împlinirii a 1900 de ani de la urcarea lui Decebal pe tronul Daciei, sesiunea din acest an a scos în evidență din nou importanța cercetării arheologice în reconstituirea istoriei țării noastre și rolul acesteia în furnizarea de dovezi elocvente menite să infirmе tezele false care contestă originea daco-romană a românilor. A fost relevat și faptul că investigațiile arheologice constituie o sursă inepuizabilă de noi valori de patrimoniu cultural național.

Rapoartele prezentate de specialiștii din cadrul institutelor de cercetare, muzee, oficii de patrimoniu cultural național și din instituțiile de învățămînt superior, bilanț al cercetărilor arheologice din campania anului 1986, au furnizat noi argumente în demonstrarea caracterului unitar și de continuitate al culturii materiale și spirituale de-a lungul mileniilor în bazinul carpato-danubiano-pontic și au pus în valoare contribuția adusă de poporul român la storia și civilizația universală.

Secția I-a a fost dedicată arheologiei *comunei primitive*, respectiv premiselor civilizației tracice cuprinzînd epocile paleolitică, neolitică și pe cea a bronzului. Cele peste 40 rapoarte prezentate au evidențiat principalele direcții de cercetare prevăzute în planul unitar de săpături arheologice și anume: procesul de antropogeneză în spațiul carpato-danubiano-pontic, Mitoc—Malul Galben, jud. Botoșani, Peștera Cioarei-Boroșteni, jud. Gorj; dezvoltarea și raporturile dintre diferitele culturi neolitice oglindite în investigațiile de la Parța, jud. Timiș, Piatra-Olt, jud. Olt (așezările de tip Boian și Vădastra), Hlrșova, jud. Constanța (așezările de tip Hamangia), Cernavodă și Giulești; evoluția, cronologia și difuziunea culturii Cucuteni în Moldova, urmărite în așezările de la Drăgușeni, jud. Botoșani și Scinteia, jud. Iași, apariția și dezvoltarea metalurgiei bronzului, oglindite în descoperirile de la Năeni, jud. Buzău — atelierul de turnare a obiectelor de bronz din arealul culturii Monteoru, jud. Buzău, Coslogeni, jud. Călărași — complex metalurgic format din peste 100 gropi-cuptoare de redus minereu; cunoașterea ritului și practicilor funerare specifice tracilor timpurii, prin cercetarea necropolelor de la Bistreț, jud. Dolj (cultura Grla Mare), Sibîeni, jud. Sibiu (cultura Witenberg) și Coroteni, jud. Vrancea (cultura Monteoru).

Totodată, s-au depus eforturi susținute pentru cercetarea obiectivelor arheologice situate în zonele unde se efectuează ample lucrări de hidroameliorare, desecări de terenuri, sistematizări de centre urbane și rurale, reușindu-se să se salveze un important și valoros patrimoniu arheologic. Menționăm șantierelor: Bazinul Văii Gemului — Cimpia Covurlui, jud. Galați — 3 necropole tumulare din perioada bronzului timpuriu și mijlociu; Vlădiceasa — Valea Mostiștei, jud. Călărași — tell neolitic, culturile Boian și Gumelnița; Liubcova-Tiglarie, jud. Caraș Severin, în perimetrul inundabil al Dunării — necropolă de incinerare din epoca bronzului — cultura Grla Mare — și din prima epocă a fierului (peste 78 de morminte cercetate); Someș-Crasna, jud. Satu-Mare, punctele Cămin și Căpleni — necropolă de înhumare din perioada eneolitică și fortificație de pămînt din epoca bronzului; Valea Ilfovătului, Mihăilești — Pod, zona agricolă Ilfov — așezări neolitice și din epoca bronzului. Printre piesele de valoare excepțională de scoperte cu ocazia săpăturilor de salvare efectuate în campania anului 1986 amintim pandantivul din foiță de aur din necropola din punctul Cămin, jud. Satu Mare, fibula cu arc (unicat) și tiparul bival din piatră pentru turnat harpoane și celturi de la Coslogeni, jud. Călărași și depozitul de bronzuri compus din 43 piese din necropola de la Liubcova-Tiglarie, jud. Caraș Severin.

Ca și în anii trecuți, în cercetarea complexă a unor așezări neolitice, dintre care amintim : Drăgușeni, jud. Neamț, Piatra, jud. Timiș, și Iclod, jud. Cluj, s-a utilizat studierea interdisciplinară a materialului arheologic (analize paleofaunistice, folosirea calculatorului pentru delimitarea principalelor tipuri ceramice și motive decorative), obținându-se o imagine completă asupra evoluției și dezvoltării unei comunități neolitice din cadrul culturii Cucuteni (Drăgușeni) și o clasificare rapidă a repertoriului ceramicii neolitice (Parța și Iclod).

Din discuțiile purtate pe marginea rapoartelor prezentate, a rezultat necesitatea concentrării eforturilor în direcția cercetării exhaustive a unor așezări neolitice și din epoca bronzului, deja identificate, ca și în direcția eliminării petelor albe de pe harta arheologică a țării noastre, prin completarea informațiilor privind procesul de neolitizare și evoluție a comunităților neolitice din zona de nord-vest a țării, în special din zona Sighetului, și din Dobrogea. S-a remarcat cu acest prilej necesitatea specializării unor cadre din rîndul absolvenților facultăților de profil în problemele legate de studierea epocii paleolitice.

Secția a II-a a fost rezervată uneia din problemele prioritare de cercetare și anume *civilizației traco-geto-dacice*. Cele 30 comunicări, dintre care una cu caracter general legată de împlinirea, în acest an, a 1900 de ani de la urcarea lui Decebal pe tronul Daciei, au relevat principalele direcții și rezultate ale cercetării istoriei și culturii geto-dacilor de la origini și pînă la cucerirea romană. Unele dintre primele rapoarte s-au referit la cercetările arheologice efectuate în stațiuni din prima vîrstă a fierului (2 așezări fortificate, o așezare deschisă și 3 necropole). Alte 21 rapoarte privesc cea de a doua epocă a fierului, respectiv momentele principale de afirmare a lumii geto-dacice (16 fortificații, 3 așezări civile, 2 necropole, 2 săpături cu caracter de salvare).

Pentru prima epocă a fierului (Hallstatt), cercetările efectuate în fortificațiile de la Subcetate, jud. Hunedoara și Teleac, jud. Alba, în așezările de la Remetea Mare, jud. Timiș și Babadaș, jud. Tulcea precum și cele din necropolele de la Suceveni, jud. Galați, Alimindra, jud. Botoșani și Telești-Drăgoești, jud. Gorj, au adus noi elemente privitoare la viața comunităților nord-tracice, la existența unor meșteșugari specializați (olari) în așezarea fortificată de la Teleac și la legăturile intercomunitare, relevîndu-se unitatea în ansamblu a civilizației nord-tracice pe teritoriul carpato-danubiano-pontic.

Pentru cea de a doua vîrstă a fierului, corespunzătoare civilizației geto-dacice, se constată investigarea, cu prioritate, a așezărilor fortificate, prin continuarea săpăturilor într-o serie de stațiuni cercetate și în anii precedenți, cum sînt cele de la Costești-Cetățuie, Blidaru și Tapac, jud. Hunedoara, Brad și Răcățiu, jud. Bacău, Săvrșin, jud. Arad, Racoș, jud. Brașov; prin depistarea și cercetarea unor obiective noi ca: Celei, jud. Olt, Divici, jud. Caraș-Severin, Merești, jud. Harghita, Stoiana-Pășani, jud. Gorj, precum și prin redeschiderea unor șantiere cercetate în urmă cu cîteva decenii, cum sînt cele de la Poiana, jud. Galați și Miercurea Ciuc, jud. Harghita. Rapoartele prezentate au relevat faptul că majoritatea așezărilor întărite și a cetăților propriu-zise s-au dovedit a fi nu numai fortificații ridicate de o putere politică în plină ascensiune, dar și mari centre de producție și comerciale, capabile să reflecte, prin bogăția de materiale și prin monumentalitatea construcțiilor descoperite în cadrul lor, evoluția în ritm susținut a civilizației dacice și nivelul înalt de dezvoltare la care ajunsese societatea geto-dacă în ajunul confruntărilor decisive cu Roma imperială. Contactul și legăturile civilizației geto-dacice cu lumea greco-romană, ilustrate și prin numeroasele produse de import cît și prin reproducerea executate de meșterii autohtoni, descoperite în așezările geto-dacice, demonstrează atît posibilitățile de asimilare cît și capacitatea creatoare și originalitatea acesteia.

Prezentarea rezultatelor obținute de pe urma săpăturilor întreprinse în marile așezări și fortificații geto-dacice au evidențiat, pe de o parte necesitatea cercetării integrale a obiectivelor respective, iar pe de alta, nevoia investigării de noi obiective în zone mai puțin cercetate pînă în prezent. Menționăm în această privință zona Olteniei, unde în ultimii ani au fost descoperite o serie de așezări întărite, cum sînt cele de la Coțofenii din Dos și Bizdina, jud. Dolj, Stoiana-Pășani, jud. Gorj, Celei, jud. Olt, prin care se relevă laturi noi ale civilizației geto-dacice, în special în privința tipului de fortificație.

Descoperirea recentă a cetății de la Divici, jud. Caraș Severin, amplasată pe malul Dunării, datată în sec. I e.n., fortificație ce a funcționat cel puțin pînă în perioada conflictelor din timpul lui Domitian, infirmă unele teze de ordin istoric mai vechi, privind o prețioasă cucerire a malului bănățean al Dunării înainte de războaiele din vremea lui Decebal și Traian.

Printre rezultatele de excepție ale campaniei de săpături arheologice din anul 1986 menționăm și identificarea certă a anticului Tapae, prin descoperirea unei fortificații de primînt în regiunea Porților de Fier ale Transilvaniei. Unele din caracteristicile așezărilor sam-

ple, precum și anumite elemente ale vieții materiale și spirituale geto-dacice au putut fi observate prin continuarea cercetărilor în stațiunile arheologice: Grădiștea, jud. Brăila, Lazuri, jud. Satu Mare și Celik-Dere, jud. Tulcea.

Pe viitor, planul unitar de cercetări arheologice prevede o intensificare a săpăturilor în așezările din sec. IV—III î.e.n. din Transilvania, unde se remarcă anumite lacune, cercetări care vor insista pe cunoașterea unor perioade din Laténul geto-dacic mai puțin studiate până în prezent, ca de exemplu, perioada de sfârșitul secolului III î.e.n. și prima jumătate a secolului II e.n., și pe cunoașterea diverselor aspecte privind riturile și ritualurile funerare din perioada clasică.

La secția a III-a privind arheologia clasică greco-romană și procesul simbiozei daco-romane au fost prezentate 20 rapoarte, care au dus informații suplimentare cu privire la procesul de romanizare, la continuitatea de locuire dacică în timpul stăpînirii romane în cuprinsul celor două provincii, la caracterul așezărilor rurale din Dacia romană, la sistemul defensiv roman și la topografia internă a castrului și a cetăților romano-bizantine.

Fenomenul urban în general, viața economică-socială, riturile și ritualurile de înmormântare din Dacia și Moesia Inferior au fost reliefate prin descoperirile de la Ulpia Traiana Sarmisegetusa (edificiul cu plan basilical), Tibiscum, jud. Caraș-Severin (atelier de prelucrare a metalelor în vederea confecționării de podoabe), Romula, jud. Olt (villa suburbană), Napoca, jud. Cluj (construcțiile monumentale dezvelite cu ocazia săpăturilor de salvare), prin cercetările din orașul antic Tropaeum Traiani (zona necropolelor din sec. II—IV e.n.), din anticul Tomis (unde au fost depistate 5 necropole romane) și din așezarea rurală de la Micăsasa, jud. Sibiu (atelier ceramic de produs *terra sigillata*).

Date noi privind sistemele de fortificații romane și topografia internă a castrului au oferit rapoartele asupra cercetărilor de la Potaissa, jud. Cluj (cel dintîi comandament de castru principia de legiune săpată integral), Urlueni, jud. Argeș, Micia, jud. Hunedoara, Ilișua, jud. Bistrița-Năsăud, Brincovenesti, jud. Mures, Nălăiești, jud. Prahova ca și cele referitoare la fortificațiile romane tirzii, de pe malul Dunării, din zona hidrocentralei de la Porțile de Fier I și II și mai ales descoperirile de la Murighiol (Independența), jud. Tulcea, unde a fost pusă în evidență o continuitate aproape neîntreruptă de locuire din secolul IV î.e.n. și pînă în secolul VII e.n.

În cadrul aceluiași cercetări s-a urmărit culegerea de noi date privind orașele grecești vest-pontice, Histria, Tomis, Callatis și Argamum, și așezările de la Nuntași și Cogeașca, jud. Constanța. Printre rezultatele de execuție înregistrate în cursul campaniei din anul 1986, pentru această epocă, se remarcă descoperirea și dezvelirea turnurilor porții de sud ale castrului de la Apulum, jud. Alba, depistarea complexului thermal de la Geoagiu (anticul Germisara), jud. Hunedoara și a bazilicii de la Histria.

În concluzie, se poate afirma că cercetările arheologice afectate epocii romane, cu componențele sale — continuitatea și romanizarea, au fost corect și științific orientate. Prin rezultatele obținute, ele au răspuns imperativelor istorice actuale, oferind noi dovezi certe care vin să infirme și cu acest prilej tezele false care contestă procesul simbiozei daco-romane. Semnificative în acest sens se dovedesc: viața urbană, raporturile dintre autohtoni și coloniști imbinarea celor două civilizații dace și romane, însușirea limbii latine de către geto-daci, fenomene constatate atît în Dacia cît și în Moesia Inferior.

La secția a IV-a rezervată importantei perioade de la daco-romani la români, s-au trecut în revistă și evidențiat rezultatele obținute în cercetările efectuate într-o serie de așezări și necropole, toate legate de diferitele etape ale etnogenezei românilor. O bună parte de rapoarte s-au referit la evoluția populației daco-romane în sec. II—V e.n., demonstrînd, pe baza materialelor descoperite, continuitatea de viață în întreg spațiul dacic, infirmînd o dată mai mult, „teoria” cezurii demografice cauzată de evenimentele din anii 274 (retragerea aureliană) și 376 (invazia hunică). În acest sens, se evidențiază săpăturile de la Mihălășeni, jud. Botoșani, Poenești și Valea Scacă, jud. Vaslui, Sirna, jud. Prahova, Sighișoara, jud. Sibiu, Jabăr și Timișoara-Freidorf, jud. Timiș, care atestă neîndoios permanența de locuire daco-romană pe întreg parcursul secolelor I—VI e.n.

Menținerea raporturilor comunităților daco-romană cu romanitatea sud-dunăreană a fost scoasă în evidență prin descoperirile din stațiunile de la Vlădiceni, jud. Neamț, Lechința de Mureș, jud. Mureș, Țichindeal, jud. Sibiu, reprezentate de produsele ceramice de import din lumea romană (inscripțiile de pe amfore cu toponime latine, cu litere grecești), de descoperirea tezaurilor monetare de denari romani de la Oarța de Sus, jud. Maramureș și de la Homniceni, jud. Neamț, aceste descoperiri constituindu-se, la rîndul lor, în mărturie ale continuității. O serie de alte comunicări au furnizat date privind perioada secolelor VI—IX e.n., etapă de timp în care romanitatea nord-dunăreană se structurează și se consolidează lingvistic

și cultural, reușind să reziste valurilor de migratori și să capete o nouă calitate, ridicându-se, începând cu sec. VIII e.n., pe o nouă treaptă, aceea de *popor român*.

Într-o serie de așezări din secolele VI—IX, cum sînt cele de la Lozna-Străteni, jud. Botoșani, Stefan cel Mare, jud. Bacău, Banca, jud. Vaslui, Radovanu, jud. Călărași, Sirna, jud. Prahova și Sighișoara, jud. Mureș au fost descoperite numeroase dovezi ce demonstrează caracterul static, sedentar și tradițional al locuitorilor acestor așezări (practicarea agriculturii, extragerea și prelucrarea minereurilor, etc.) reflectate în urmele unor ateliere de fierărie, fragmentele de la cuptoare de redus minereul de fier, uneltele agricole și meșteșugărești. Totodată, unele cercetări, ca cele de la Sighișoara, jud. Mureș și Sirna, jud. Prahova, au surprins, pentru secolele VI—VII e.n., apariția unor grupuri alogene (slave) care s-au infiltrat, pe măsura procesului de coabitare, în comunitățile autohtone, sfîrșind prin a fi total asimilate. În secolul al VIII-lea e.n. urmele culturii materiale specifice acestora dispar total, impunându-se o cultură materială unitară de factură daco-romană, definită ca *civilizație veche românească*.

Discuțiile purtate pe marginea rapoartelor, care au avut în vedere importanța deosebită a cercetării acestei perioade, au relevat necesitatea intensificării și extinderii investigației lor în toate obiectivele arheologice din sec. IV—X pentru a se obține un număr cit mai mare și mai însemnat de dovezi în favoarea originii daco-romane a românilor, un accent deosebit punindu-se pe stațiunile din Transilvania și Dobrogea. În același cadru s-a scos în evidență și necesitatea pregătirii de cadre tinere de cercetători în problemele specifice perioadei de formare a poporului român. De asemenea, se simte nevoia și unei mai ferme angajări în cercetarea interdisciplinară, printr-o mai strînsă colaborare cu specialiștii din discipline ca arheologia socială (sociologia istoriei), antropologia, etnografia, lingvistica și altele, al căror aport ar contribui la întărirea argumentelor continuității noastre istorice.

La secția a V -a privind *civilizația medievală românească* au fost prezentate 37 rapoarte, o parte privind sec. X—XIV, iar cealaltă parte perioada mai tîrzie a sec. XV—XVII. Comunicările au adus informații noi, interesante și de conținut pentru progresul cercetării istorice medievale românești. Cîteva referate s-au remarcat prin tematica abordată ca și prin rezultatele deosebite pe care le-au înfățișat. În acest sens, am menționa în primul rînd săpăturile de la Tirgoviște, jud. Dîmbovița, săpături cu caracter de salvare, unde s-a surprins o fază mai veche a curții domnești, corectîndu-se astfel cronologia general acceptată pînă în prezent și s-au făcut noi observații în legătură cu sistemele de apărare ale complexului arheologic respectiv. Rezultate interesante s-au obținut și în săpăturile de la : Hațeg — Sintămăria — Orlea, jud. Hunedoara, așezare, fortificată din sec. XI—XII ; la Cluj-Napoca, săpătură de salvare în zona str. Plugarilor, necropolă din sec. X, a cărei cercetare a permis stabilirea mai exactă a raporturilor dintre români și migratorii maghiari, aceștia din urmă prezenți în o fază mai veche a curții domnești, corectîndu-se astfel cronologia general acceptată pînă în grupe foarte reduse numeric ; Brăila, săpătură de salvare ce a permis cunoașterea începuturilor urbane ale acestei așezări de la Dunărea de Jos ; Suceava, săpături de salvare în perimetrul curții domnești (sfîrșitul secolului XIV) ; București — canalul Argeș, șantier de salvare important prin amploarea săpăturilor ; Dudașul Schelei, jud. Mehedinți, săpături de salvare în zona unde a fost descoperit un valoros tezaur datînd de la sfîrșitul secolului XIV ; Giurgiu, fortificație de la Dunărea de Jos, unde s-au înregistrat progrese în cunoașterea celor două faze ale cetății, fortificația romano-bizantină și cetatea medievală ridicată de Mircea cel Mare.

În finalul lucrărilor acestei secțiuni a rezultat că prioritățile majore ale cercetării evului mediu românesc trebuie dirijate în direcția finalizării săpăturilor din unele centre care durează de mult timp și a executării săpăturilor cu caracter de salvare în zonele supuse unor modificări de ordin social-economic și edilitar. Totodată o atenție specială trebuie acordată intensificării cercetării și chiar deschiderea de noi șantiere pentru perioada secolelor XI—XIII în vederea studierii legăturilor teritoriale și culturale dintre orizontul culturii Dridu (sec. VIII—X) și cele ale orizontului secolului al XIV-lea, momentul întemeierii statelor feudale românești de sine stătătoare. Se impune, de asemenea, ca în zonele mai puțin cercetate, cum este cazul părților de sud ale Moldovei, zona de est a Țării Românești, Oltenia, sud-estul Transilvaniei, să se treacă la o investigație mai susținută care să ne ofere o imagine completă a întregii vieți medievale românești.

Din comunicările și intervențiile la a XXI-a reuniune a arheologilor români, unde s-au înfățișat rezultatele preliminare ale cercetărilor întreprinse în campania anului 1986, se desprind cîteva concluzii de ordin general, în măsură să pună în evidență valoarea deosebită a noilor documente materiale descoperite pentru cunoașterea istoriei naționale și să indice totodată căi noi în activitatea de viitor. După cum a reieșit din discuțiile purtate în cadrul fiecărei secții, săpăturile întreprinse în campania anului trecut, incluse în planul unitar de cer-

cetări arheologice pe plan național, au urmărit să răspundă deopotrivă, după necesități și priorități, tuturor problemelor legate de istoria veche și medievală a României și să acopere, pe cât posibil, în mod egal, toate regiunile țării. Deși și de data aceasta s-a pus un accent deosebit pe cercetarea istoriei și civilizației tracilor și a geto-dacilor, domeniul în care aportul arheologic al anului 1986 se dovedește a fi în continuare demn de subliniat, totuși se simte nevoia imperioasă de a se acorda o atenție sporită investigației obiectivelor din aceste perioade prin intensificarea și extinderea săpăturilor arheologice. O atenție deosebită se cuvine a fi acordată cercetării mileniului I e.n., respectiv procesului de formare a poporului român, cu cele două laturi esențiale ale sale, continuitatea și romanizarea. Scăderea îngrijorătoare a numărului specialiștilor pentru această latură esențială a istoriei României se resimte în ultima vreme și pe planul cercetărilor arheologice. O creștere a numărului specialiștilor, însoțită de un sprijin substanțial și special ce trebuie acordat cercetărilor istoriei și civilizației mileniului I e.n. se impun în prezent mai mult decât altă dată cu precădere pentru Transilvania și Dobrogea.

S-au relevat și cu acest prilej eforturile făcute în direcția publicării rezultatelor săpăturilor sub formă de rapoarte, studii, monografii și sinteze. Cu toate acestea, se impun în continuare crearea de condiții necesare publicării unora din rezultatele de o deosebită importanță obținute în ultima vreme, rezultate care vor servi ca argumente noi în dovedirea originii daco-romane și a perenității românilor. În această privință se impune și o mai grabnică publicare a primelor rezultate ale săpăturilor arheologice anuale, prin aducerea la zi a seriei de „Materiale și cercetări arheologice” și editarea unor lucrări de amploare, cu caracter de sinteză, în limbi de circulație internațională.

Pe lângă sarcinile ce decurg din planul unitar și prioritar de cercetare, arheologilor le revine importanța îndatorire suplimentară de a efectua săpături de salvare prilejuite de lucrările de hidroameliorații și cele ale unor mari șantiere de construcție. Asemenea sarcini se află cuprinse în planul de cercetări pe anul 1987, plan definitivat de către Comisia arheologică a Academiei de Științe Sociale și Politice și a Consiliului Culturii și Educației Socialiste, reunite în acest scop la Timișoara, în preția începerii lucrărilor sesiunii. În același cadru s-a subliniat și de data aceasta nevoia consolidării și protejării monumentelor arheologice descoperite, evitând astfel degradarea rapidă a acestora.

De pe urma aceluiași bilanț al săpăturilor a rezultat că arheologia se dovedește a fi numai o sursă permanentă a istoriei, ci și furnizor constant de îmbogățire a patrimoniului cultural național. Expoziția organizată în sălile complexului muzeal din Timișoara, cuprinzând cele mai semnificative descoperiri ale ultimilor ani, ca și datele preliminare înfățișate de rapoartele de săpături au relevat în mod direct și această însemnată latură a cercetării arheologice românești.

Lucrările celei de-a XXI-a reuniuni arheologice de la Timișoara, desfășurată în condiții dintre cele mai bune asigurate de forurile locale de partid și de stat, au demonstrat și de data aceasta că cercetările arheologice, care cunosc de la an la an o mai bună organizare și orientare tematică, reprezintă principala cale de reconstituire și cunoaștere a adevărului istoric. Numai pe baza dovezilor arheologice, care vor trebui substanțial îmbogățite, se vor putea da răspunsuri ferme celor care denigreză trecutul nostru istoric și se va ajunge la sporirea permanentă a argumentelor privind originea daco-romană a românilor și formarea poporului român în vechiul spațiu locuit de geto-daci.

Constantin Preda,
Cornelia Stoica

CONFERINȚA INTERNAȚIONALĂ „BERLIN 750 ANI”

Între 6 și 10 aprilie a.c. s-au desfășurat la Garzau (R.D. Germană) lucrările Conferinței Internaționale consacrate aniversării a 750 ani de la prima atestare documentară a orașului Berlin, conferință organizată de Academia de Științe a R. D. Germane.

Tema Conferinței s-a intitulat : *Voraussetzungen und Grundlagen der Stadtentwicklung in Mitteleuropa und die Anfänge europäischer Hauptstädte* (Premisele și baza dezvoltării orașelor în Europa centrală și începuturile principalelor orașe europene.)

La lucrări au participat invitați, specialiști în problema continuității urbane din antichitate la evul mediu, din următoarele țări europene : U.R.S.S., R.P. Polonă, R.S. Cehoslo-

vacia, R.P. Bulgaria, R.S. România, R.D. Germană, Franța, Belgia, Olanda, Elveția, Austria, R.F. Germania, Berlinul de Vest, Norvegia, Suedia, Finlanda, Danemarca, Anglia, Irlanda

Din țara noastră a participat Ștefan Olteanu de la Institutul de Arheologie al Academiei de Științe Sociale și Politice, care a prezentat comunicarea intitulată : „Geneza orașelor medievale românești, continuitate și discontinuitate de la antichitatea romană la evul mediu”.

Lucrările Conferinței au fost deschise de vicepreședintele Academiei de Științe a R.D.G., W. Kalweit, membru „des Berlin Komitees” a R.D.G., care a subliniat în cuvîntul său importanța deosebită a manifestării științifice internaționale.

Toate cele 36 comunicări s-au ținut în plină și au fost urmate de numeroase discuții, care s-au purtat după fiecare comunicare.

Comunicările au fost grupate în trei mari zone geografice, zone în care procesul trecerii de la antichitatea urbană la cea medievală s-a comportat diferit.

O primă grupă a cuprins teritoriile care au făcut parte din Imperiul roman sau din imediața lui apropiere, supuse unui puternic curent de romanizare, printre acestea figurînd și teritoriul țării noastre. Al doilea grup de comunicări s-a referit la zona geografică dominată de lumea slavă, influențată, mai mult sau mai puțin (în funcție de apropierea sau depărtarea față de frontierele romane), de civilizația romană. Cel de-al treilea grup de comunicări a privit zona țărilor nordice, lumea vikingă și normandă.

Comunicările din primul grup au evidențiat, în cea mai mare parte, continuitatea directă a vieții urbane de la antichitatea clasică romană la evul mediu ; au fost remarcate, totodată, unele discontinuități ale acestui proces, precum în cazul așezărilor urbane de la Huy Tournai, Paris, discontinuități din secolele V—VI în cazul primelor două orașe și VI—VIII în cazul Parisului (vezi comunicările : *Die frühmittelalterliche Stadt in Belgien*, de F. Verhaeghe ; *Zur Entstehung der mittelalterlichen Städte in der Niederlanden (8—13. Jh.) — Ergebnisse der Stadtkernforschung*, de H. Sarfatij ; *Entstehung und frühe Entwicklung der Stadt Paris (1. Jh. v.u.z — 9. Jh.u.z.)*, de Ph. Velay. Făcînd parte din acest grup comunicarea prezentată de Șt. Olteanu a subliniat evoluția procesului urban la nordul Dunării din secolele II—III pînă în evul mediu demonstrînd că viața urbană de pe teritoriul Daciei romane a suferit, în timpul marilor migrații, o degradare sensibilă pînă la nivelul de evoluție rurală, fenomen întîlnit și în alte țări din Europa centrală și de apus ; dar odată cu finele secolului al VIII-lea asistăm la fenomenul de cristalizare a orașelor medievale, în multe cazuri pe locul fostelor orașe antice. De remarcat că unele dintre ele și-au păstrat vechea denumire pînă în evul mediu (de pildă, Capidava, Dinogetia). Menționăm că în concluziile finale ale Conferinței, prof. dr. Joachim Herrmann, directorul Institutului de istorie veche și arheologie din Berlin, referindu-se la problema romanizării și a continuității urbane din antichitate la evul mediu a inclus Transilvania în rîndul teritoriilor romanizate, în care orașele medievale își au o puternică tradiție antică.

În ceea ce privește formele de manifestare a procesului de urbanizare, comunicările prezentate au reliefat unele aspecte distincte potrivit condițiilor social-politice diferite existente de la o zonă geografică la alta : burg, civitas, castrum, gorodiște, fortificații etc. ca punct de plecare în cristalizarea fenomenului urban, subliniîndu-se în chip deosebit rolul multora dintre acestea ca sedii politico-administrative ale diferitelor organisme și unități social-politice. Indiferent, însă, de forma pe care o îmbracă, procesul urbanizării prezintă pretutindeni o caracteristică comună fundamentală. Fie că este vorba de așezări întărite ce vor deveni orașe precum Bratislava sau Praga, Moscova, Vroclav sau Cracovia, Brașov sau Sibiu, fie că este vorba de burguri merovingiene și carolingiene, vikinge sau normande, precum Oslo, Stockholm, Haithabu Aarhus, Lübeck, Huy sau Tournai, Dublin sau Londra, Berlin sau Rostock etc., toate reprezintă centre de convergență umană aflîndu-se, aproximativ, în centrul unor grupări demografice de așezări rurale. Cum s-a arătat în concluzii, nu există un model de structurare urbană care să fie adoptat pretutindeni ; geneza urbană este, cum se știe, un proces foarte complex care s-a manifestat în forme diferite în funcție de condițiile economice și social-politice existente. S-a remarcat, de asemenea, că există unele particularități care dau identitate urbană unei așezări, ce se constituie în criterii de apreciere a nivelului atins de evoluția așezării corespunzătoare, cum ar fi, de pildă, pe lingă cele economice, elemente de urbanistică medievală, arhitectură urbană (trama stradală), modalitatea de organizare a construcțiilor elemente de suprastructură urbană etc., precum și rolul de sedii politico-administrative și religioase ale acestora.

Referitor la momentul apariției așezărilor urbane medievale, referatele prezentate au arătat că, în general, acest moment se plasează, în cele mai multe cazuri, la finele primului mileniu al e.n., luînd naștere din simple așezări rurale, din fortificații de pămînt și lemn, din burguri merovingiene, carolingiene, vikinge sau normande (Nitra, Bratislava, Praga, Wroclaw, Cracovia, Szececin, Aarhus, Lübeck, Tournai, Paris, Stockholm, Oslo, Dublin, Copen-

Thaga, Haithabu etc. În ceea ce ne privește, această concluzie ne interesează în mod direct, deoarece și pe teritoriul țării noastre, după cum s-a demonstrat, sinteza urbană are aceleași origini care datează, în suficiente cazuri, din aceeași epocă. Să nu de menționat aici așezările fortificate întâlnite pe întreg teritoriul țării începând de la finele secolului al VIII-lea, servind drept sedii ale conducătorilor politici locali. Unele dintre aceste fortificații au fost cercetate integral, precum cele din nordul Moldovei și din Transilvania, altele fiind pomenite în scrierile bizantine de epocă în diferite cronicile sau documente de cancelarie cu denumirea latină de *urbs, civitas, forum*.

Astfel, Conferința Internațională consacrată aniversării a 750 de ani de la prima atestare documentară a Berlinului a adus, prin comunicările prezentate, contribuții importante la clarificarea controversatei probleme a genezei orașului medieval, a legăturii acestui proces cu antichitatea clasică într-o serie de țări europene context general remarcabil în care geneza urbană medievală românească și-a demonstrat propriile sale valențe.

Lucrările s-au desfășurat într-o atmosferă de lucru cu adevărat științifică, participanții, indiferent de regimul politic de care aparțineau, străduindu-se să aducă noi lumini în problema complexă a evoluției societății în epoca marilor migrații spre forme de civilizație urbană medievală; iar gazdele și-au demonstrat și cu acest prilej, capacitatea lor organizatorică.

Ștefan Olteanu

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ÎN R. P. BULGARIA

În intervalul 6 — 27 iulie 1987 am întreprins o deplasare de documentare în Republica Populară Bulgaria. Conform programului în baza căruia s-a desfășurat această deplasare, în perioada menționată m-am aflat la Sofia, unde am avut acces la Biblioteca Națională „Chiril și Metodiu”, la Biblioteca Academiei Bulgare și la Biblioteca Institutului de Balcanistică. Documentarea întreprinsă a vizat studierea stadiului actual al cercetărilor din țara vecină cu privire la evoluția politicii externe bulgare în perioada interbelică, în deosebi a politicii economice și a raporturilor economice. Aceasta corespunde cu preocupările mele legate de tema contractului actual de cercetare, referitor la ponderea și dinamica intereselor comerciale ale marilor puteri în țările din centrul și sud-estul Europei în perioada interbelică. Am reușit astfel să studiez o serie de lucrări și articole care tratau diferite aspecte ce prezintă interes pentru tema menționată privitoare la Bulgaria dar și la Iugoslavia și Grecia, care de asemenea se încadrează în cercetarea aceasta. Am avut totodată prilejul să studiez și materialele ce constituie ele însele surse primare de informație (statistici, situații economice), care, alături de cercetările mai recente, contribuie substanțial la îmbunătățirea documentării de care dispun în întocmirea lucrării de plan. În acest sens, o importanță specială merită menționarea posibilității ce mi s-a oferit de a cerceta la Biblioteca Institutului de Balcanistică, fonduri documentare inedite. Este vorba despre documente diplomatice britanice, provenind de la Foreign Office, referitoare la situația politică și economică din Bulgaria, Iugoslavia, Grecia, cu referiri uneori bogate și la România, documente care nu se află în țara noastră și pe care le-am putut deci studia, pe microfilm, la biblioteca mai sus amintită. Ele aparțineau fondului de microfilme al Arhivelor Naționale și al Centrului Internațional de Informație asupra Surselor de Informare Balcanice și Mediteraneene (CIBAL). În limitele timpului disponibil și în lipsa, totuși, a posibilităților de copiere, am cercetat în aceste microfilme materiale lămuritoare, de pildă, asupra contextului în care s-a stabilit acțiunea politică și economică a Marii Britanii față de țările din sud-estul Europei în anul 1939 și 1940, în împrejurări de o însemnătate asupra căreia nu mai insistăm, fiind bine cunoscută.

În general, se poate deci afirma cu toată siguranța că documentarea întreprinsă s-a dovedit, în aceste condiții, deosebit de utilă, a revelat aspecte și surse documentare inedite, care îmi vor înlesni concluzii foarte necesare cercetărilor ce le întreprind în prezent ca și publicarea unor studii pe care intenționez să le inserez în revistele noastre de istorie.

În cursul șederii la Sofia, am fost primită de membrii colectivului ce răspunde de redactarea *Istoriei Bulgariei*, în ziua de 8 iulie 1987, în cursul dimineții. Cu acest prilej am purtat un scurt dialog referitor la stadiul cercetărilor de istorie economică interbelică a Bulgariei cu profesorul S. Verov, cel mai de seamă specialist bulgar în acest domeniu.

Socotesc că deplasarea întreprinsă și-a atins deci obiectivul propus, constituind un prilej de simțitoare îmbogățire a informației științifice pe care o reclamă cercetarea în care sînt angajat în momentul de față.

Ion Stanciu

CARTEA ROMÂNESCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

* * * *Reflectarea istoriei universale în istoriografia românească*, coordonator științific prof. dr. Ștefan Ștefănescu, Edit. Academiei, București, 1986, 239 p.

Amploarea pe care au luat-o în ultimele decenii cercetările istorice, marea cantitate de informații intrată în circuitul științific în această perioadă fac tot mai necesară elaborarea unor instrumente de lucru : bibliografii, dicționare, cronologii menite să crească eficiența muncii științifice în secolul „exploziei informaționale”.

În cazul volumului de care ne ocupăm în rindurile de față interesului firesc cu care este receptată de lumea istorică orice lucrare de acest gen i se adaugă unul cu totul special acela de a ne afla în fața primei bibliografii ce prezintă — fie ea și selectiv — cercetările românești de istorie universală.

Mai trebuie arătat că în timp ce bibliografiile de istorie românească sînt relativ numeroase, monumentală *Bibliografie istorică a României* ajungînd la al VI-lea tom, bilanțul contribuțiilor românești de istorie universală se făcea în câteva articole apărute în diverse reviste de specialitate „Analele Universității București” seria Istorie sau „Revista de istorie” și acesta numai pentru anii socialismului.

Lucrarea este rodul colaborării dintre Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” și Biblioteca Centrală Universitară din București.

Într-o scurtă *Prefață* prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, coordonatorul lucrării, arată că cercetările de istorie universală țin de începuturile istoriografiei românești prin Dimitrie Cantemir care a dat o lucrare devenită clasică în domeniul turcologiei *Incrementa atque decrementa auliae othomanicae* ele sînt ilustrate apoi de mari figuri ale istoriografiei românești, cum au fost A. D. Xenopol și Nicolae Iorga precum și de Vasile Pârvan, Gheorghe Brătianu, A. Oțetea, M. Berza, V. Papacostea.

În *Nota Redacției*, autorii* fac unele precizări în privința limitelor cronologice, structurii volumului și criteriilor de selecție a materialului documentar.

Lucrarea cuprinde opt capitole ; în primul sînt incluse lucrări cu caracter general Istoriografie, istorii naționale, următoarele cinci capitole prezintă cercetările de istorie universală românești din antichitate pînă în anul 1985, penultimul capitol se intitulează Români din Balcani, lucrarea încheindu-se cu un capitol de Traduceri din istoriografia universală.

Capitolele (exceptînd I, VII și VIII) sînt împărțite în subcapitole tratînd de regulă istoria diferitelor continente Europa, Asia etc. fie unele momente istorice importante Cruciadele, Migrația popoarelor, Renașterea, Reforma, Epoca revoluțiilor, primul și al doilea război mondial, fiecare capitol încheindu-se cu un subcapitolul relații ale românilor cu alte popoare.

Dacă asupra criteriilor cronologice care au stat la baza împărțirii în capitole a lucrării nu avem obiecții asupra structurii capitolelor ne permitem unele mici observații. La Cap. II — Antichitatea subcapitolul 8 este impropriu intitulat Relații ale românilor cu alte popoare, mai firesc ar fi fost Relații ale geto-dacilor . . .

Capitolele III— IV— V au un subcapitol Cultură. Civilizație. Capitolului VI (Secolul XX) paragraful îi lipsește. În timp ce capitolele V— VI au un paragraf Relații internaționale de la capitolele anterioare acesta lipsește putînd crea cititorului impresia că pînă în sec. XVIII nu au existat asemenea relații.

În volum sînt incluse peste 4700 de titluri alături de lucrări monografice și de sinteze publicate în volum fiind incluse un impresionant număr de studii și articole din numeroase periodice din țară și străinătate, periodice de care cititorul poate lua cunoștință din *Lista de abrevieri*.

* Colectiv de redacție : Doina Făget (redactor responsabil), Adina Draica, Silvia Măruță, Eugen Denize, M.E. Rădulescu-Zoner. Colaboratori : Florica Singer, Maria Mihăilescu, Anca Podgoreanu, Doina Hanu, Viorica Prodan, Anca Fezi, Marianne Nichifor, Ion Stanciu, Tatiana Isticioaia-Budura, Kinga Tüdös. Traducători : Sanda Crișan, Andrei Niculescu, Gh. Neacșu.

Aceasta a impus colectivului de autori un mare volum de muncă în depistarea și selecția titlurilor. Credem că ar fi fost util să se renunțe la unele articole aniversative, de popularizare din „Lumea” sau „Magazin Istoric” și să fie incluse alte contribuții din revistele de specialitate omise de autori. Remarcăm de exemplu că substanțialul studiu *Cercetările românești de istorie universală din ultimile trei decenii și jumătate* de Zoe Petre, Radu Manolescu, Constantin Bușe („Revista de istorie” 7/8/1980) nu este menționat în volumul de față deși, consultarea bogatei sale bibliografii ar fi permis autorilor evitarea unor omisiuni. Parcurgerea titlurilor oferă Iectorului desprinderea unor interesante concluzii. În primul rând, faptul că cercetările românești de istorie sînt numeroase într-o largă arie de probleme de istorie universală. Deși ele s-au concentrat asupra zonelor apropiate spațiului românesc, a sud-estului european, Europa în general, în anii noștri, mai ales în ultimul sfert de veac istoricii români s-au preocupat și de istoria zonelor extraeuropene, America, Asia, Africa și chiar Australia. Mai este de relevat și faptul că după o anumită limitare a cercetărilor de istorie universală din anii 50, după 1965 asistăm la o puternică dezvoltare a studiilor de istorie universală reinnoindu-se tradiția acestor cercetări din perioada interbelică ilustrate de N. Iorga, Gh. Brătianu, V. Papacoste, D. Russo etc.

Apreciind încă odată strădania autorilor, impresionantul volum de muncă depus ne permitem în final unele observații și sugestii menite să îmbunătățească conținutul lucrării într-o eventuală nouă ediție.

Dintre lucrările care nu au fost reținute de autori și ar fi trebuit să fie, ne permitem să amintim câteva Gh. Mușu *Lumini din depărtări* Edit. științifică și enciclopedică, 1981; V Kernbach, *Miturile esențiale*. Edit. Științifică și enciclopedică, 1978; Idem, *Biserica în involuție*. Edit. politică, 1982, D. Tudor, *Mari căpitani ai lumii antice*, vol. III, Edit. științifică, 1972, V. Iliț, I. Popovici, *Cum au cunoscut oamenii pămîntul*, Edit. științifică, 1967, *Relații internaționale în acte și documente*, vol. II, Edit. didactică și pedagogică, 1976. (În lucrare sînt menționate numai volumele I și III), *Memorial de război*, Edit. politică, 1976; Mircea Eliade, *Aspecte ale mitului*, Edit. Univers, 1978, Idem, *De la Zamolxis la Ghingis han* etc.

La capitolul traduceri din istoria universală semnalăm de asemenea unele omisiuni A. Leroy Gourhan, *Gestul și cuvîntul*, 1981, Schliemann, *Pe urmele lui Homer*, 1979, R. și M. Seydewitz, *Operațiunea Linz*, 1979, E. Batisti, *Antirenasterea*, 1982, J. Brentjens, *Civilizația veche a Iranului*, 1978, toate în colecția Biblioteca de artă a Editurii Meridiane. La seria de izvoare bizantine mai trebuie reținut și volumul Ana Comnena, *Alexiada*, Biblioteca pentru toți, Edit. Minerva, 1977. La aceiași editură ar mai fi trebuit reținute E. Quinet, *Opere alese*, 1983 și G. F. Frazer, *Creanga de aur*, 5 vol. Lui Stefan Zweig, i s-au tradus în limba română și alte lucrări istorice *Maria Stuart*, *Joseph Fouché*, *Magelan*, iar lucrarea lui Poltorok *Epilogul de la Nurenberg* este precedată de alta *De la München la Nurenberg* de asemenea tradusă în limba română în 1963. Georges Blond mai are tradus în limba română și volumul *Debarcarea. Agonia Reichului* în Editura militară.

Prima ediție a lucrării lui Tokarev amintită la numărul 4669 a apărut în 1974 iar în 1976 ediția a II-a. La fel Foustel de Coulange amintit la nr. 4229 — 4230 mai are o ediție în Biblioteca de artă a Editurii Meridiane în anul 1984. Din colecția Idei contemporane mai puteau fi reținute volumele B. Commoder, *Cercul care se încheie*, L. Althuser, *Citindu-l pe Marx*, G. Prestipino *Natură și societate*. Lucrarea *În tranșeele Stalingradului*, amintită la nr. 4520 nu este o lucrare istorică ci un cunoscut roman care are o ediție mai recentă în Editura Univers. Alte neîmpliniri ale volumului puteau fi evitate printr-o mai atentă citire a manuscrisului înainte de a fi predat la tipar, repetări de titluri în cadrul aceluiași capitol. *Constantin cel Mare* de I. Barnea și O. Iliescu este citată atât la nr. 1127 cit și la 1235 diferind nr. de pagini 212 — 112. La fel *Civilizația sumeriană* de C. Daniel apare la nr. 531 în mod corect și la nr. 1033 greșit. Lucrarea *Focul ocrotit de ape* este semnată numai de C. Mureșan cum apare la nr. 2167 nu și de D. Almaș cum apare la nr. 1738. Lucrarea *Emilian Pugaciov* este trecută la nr. 2314 incorect și la nr. 4731 corect dar cu numele autorului în două transliterații. Jijca la primul număr, Žižka la ultimul. Aceasta pentru că autorii au încercat să transcrieze numele după uzanțele internaționale; la fel cu numele mareșalului Jukov care pe coperta cărții sale memorialistice *Amintiri și reflecții* apare în această formă iar în volumul nostru forma Žukov la nr. 4734, firese ar fi fost să se păstreze forma de pe foaia de titlu.

Sinteza *Istorie universală. Epoca contemporană* 2 vol. editată de Editura didactică și pedagogică apare corect la 3093, precum și la capitolul *Traduceri* sub nr. 4323. Credem că la ultimul număr autorii au avut de gînd să treacă lucrarea *Istoria universală* vol. I—III sub red. acad. Jukov tradusă din limba rusă și apărută la Editura științifică.

O serie de titluri sînt citate în alte capitole decît cele firești, articolul lui C. Jordan de la nr. 1654 trebuia citat la cap. sec. XX nu la subcapitolul *Reforma*. Titlul de la nr. 2636, trebuia de asemenea inclus în cap. sec. XX și nu cel anterior. De asemenea titlurile de la

nr. 2871, 2986, 3320 sînt incorect încadrate în volum. La acestea mai amintim o serie de greșeli de tipar care repetăm la o citire mai atentă puteau fi evitate

Observațiile de mai sus le-am făcut nu pentru a amenda munca autorilor, lăudabilă în ansamblu ei, nu pentru a nu recunoaște marea utilitate a volumului, ci în speranța că volumul va vedea o nouă ediție, de dorit într-o limbă de circulație, pentru a fi de folos și istoricilor străini.

Salutînd încă odată apariția acestei lucrări apreciem că ea va fi utilă cu toate neîmplinirile ei slujitorilor muzei Clio.

Mihai Opreșescu

* * * *Pagini dintr-o arhivă inedită*, Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Antonie Plămădeală, Edit. Minerva, București, 1984, XLVI + 435 p.

Este un merit al literaturii istorice din perioada recentă preocuparea față de necesitatea „restituirilor”, mai ales în ceea ce privește unele personalități ale istoriei și culturii naționale, intrate multă vreme într-un regretabil și dăunător con de umbră. S-a creat, și nu numai din aceste motive, artificial, fără îndoială, o situație în care generațiile mai tinere nu cunosc nimic, sau foarte puțin, despre una ori alta din personalitățile care au animat la un moment dat, prin gândul și fapta lor, viața spirituală și politică a țării și poporului nostru. Pe de altă parte, dorința unor istorici și istorici literari de a aduce la cunoștința specialiștilor și a publicului larg știri și informații inedite, mai ales sub forma unor culegeri de documente, de regulă însoțite de studii introductive, a creat o relativ bogată literatură de acest gen oarecum aparte, gen cu rigoriile și tehnicile sale precise, de o necesară acribie științifică — nu întotdeauna susținută de argumentul faptei, lucrări care nu rareori sînt dificil de urmărit, dar și mai greu de utilizat. Nu de puține ori alăturarea unor texte apare haotică și fără criteriile bine stabilite, lipsind ori argumentul cronologic ori cel tematic, sau mai rău, ambele.

Necesității de a răspunde unor asemenea imperative, se subscrie, subliniem de la început, culegerea de scrisori întocmită de reputatul istoric Antonie Plămădeală, intitulată modest și oarecum impropriu față de conținut, *Pagini dintr-o arhivă inedită. Documente literare*.

Culegerea de scrisori adresate prinului patriarh al României întregite, Elie Miron Cristea (1868—1939), de către oameni de cultură, istorici ori politicieni, depășește cu mult — prin simplul fapt al apariției — importanța obișnuită ce se atribuie unor astfel de realizări editoriale în mod curent. Cu atît mai mult cu cît personalitatea polivalentă a lui Miron Cristea nu este deloc, sau aproape deloc, cunoscută generațiilor mai noi, cliar și de istorici.

Această lacună este în bună parte remediată prin masivul studiu introductiv elaborat de Antonie Plămădeală care, în plus, are și meritul de a aduce informații deosebit de utile și despre unii din corespondenții lui Miron Cristea, între care în primul rînd trebuie amintit Vasile Stroescu. Dacă, în mod cert, cuvintele noastre sînt prea sărace pentru a sublinia importanța celor citeva pagini referitoare la marele filantrop român, la fel este de sigur că referiri asemănătoare, nu similare ca întindere desigur, s-ar fi impus și vis-à-vis de alte personalități ce-și găsesc locul între filele acestei cărți. Notele nu suplinesc întotdeauna. Întîlnsul studiu introductiv conturează convingător, cu argumente în bună parte necunoscute pînă acum și mai ales cu indicații bibliografice concludente, variate aspecte ale multifilateralei activități desfășurate de Miron Cristea; astfel este readusă în atenție contribuția lui Miron Cristea la studiul și interpretarea operei eminesciene — faptul că editorul a găsit de cuviință să publice la finele acestui tom teza lui Miron Cristea intitulată, *Eminescu. Viața și opera. Studiu asupra unor creații mai noi din literatura română*, apare de o utilitate mai presus de îndoială, dar oricum nu constituie material de arhivă: este apoi analizată pasiunea lui Miron Cristea pentru creația populară, pentru creatorii acesteia care sînt păstrătorii unor „neîntrecute produse spirituale izvorite din creierul românului”: un loc corespunzător este acordat, în economia studiului introductiv, și altor probleme legate de rolul jucat de Miron Cristea în activitatea publică și culturală a românilor, mai ales din Transilvania înainte de Unirea cea mare. Astfel sînt elucidate în bună parte probleme legate de înființarea „Astrei”, de înființarea hîncii culturale „Lumina” la Sibiu, de „aventura” documentelor familiei Grecianu etc.

Iată de ce această parte a volumului ce-l prezentăm ni se pare extrem de reușită, înfățișînd luminile unei personalități reale; umbrele i-au fost date de „uitarea” și „tăcerea” impusă de vremuri.

Cuprinsul propriu-zis, corespondența adresată lui Miron Cristea ni se înfățișează stufos, foarte interesant prin conținut, dar, prin însăși natura materialului prezentat, susceptibil de a fi supus discuțiilor și interpretărilor.

În primul rând, selecția și ordonarea corespondențelor, nu pare a fi rodul unor criterii ferme; nu este nici tematică, nici cronologică. Este greu de înțeles alăturarea lângă două scrisori ale dr. Constantin Angelescu, a două scurte misive primite de la poetul C. D. Anghel; și exemplele în acest sens ar putea continua. Referitor la dr. C. Angelescu, ne permitem să amintim că acesta a fost și prim-ministru al României, imediat după asasinarea lui I. G. Duca, ceea ce nota explicativă (p. 1-2) nu amintește. Multe elemente de interes privind viața științifică și culturală, patronată de Academie sînt cuprinse în scrisorile trimise lui Miron Cristea de Ion Bianu în intervalul 1910—1934. Corespondența trimisă de Martha Bibescu, între altele, ne readuce în atenție evenimentul aducerii în țară, din Turcia, a rămășițelor pămîntești ale lui Constantin Brîncoveanu; și aici, p. 19, se remarcă o inadverență în nota bio-bibliografică a Marthei Bibescu: aceasta nu s-a născut în anul 1898, ci în 1890; ar fi greu de presupus că la vârsta de 10 ani a scris *Les nuits paradis*, carte premială de Academia Franceză, cum, rezultă din nota nr. 3.

Informații de neîndoielnică valoare sînt cuprinse în scrisorile trimise de Iosif Blaga, mai ales referitoare la „Societatea pentru crearea unui fond de teatru român”, întreprindere culturală de reală importanță în viața culturală a românilor din Transilvania în primii ani ai secolului nostru. Desigur, spațiul nu ne permite să amintim fiecare scrisoare, nici măcar fiecare corespondent în parte; aproape fiecare persoană cu oarecare renume în cultura sau viața politică românească dintre 1900 și 1938, se regăsește în lista corespondențelor lui Miron Cristea; chiar și acest simplu fapt este mai mult decît semnificativ. Niciun nu poate fi lipsită de interes, chiar dacă pe teme aparent minore, corespondența semnată Nicolae Iorga, Octavian Goga, Eugen Broște ori George Coșbuc, T. V. Păcățian ori Take Ionescu, Vasile Goldiș ori Vasile Stroescu, din ale cărui scrisori sînt, din fericire, publicate aici unele deosebit de semnificative.

Volumul se încheie, cum am mai menționat, cu studiul de tinerețe al lui Miron Cristea, despre Eminescu și cu o interesantă culegere de proverbe populare adunate de Miron Cristea, ca și alte documente provenite din aceeași arhivă.

Aceste elemente, pe care ne-am străduit să le reliefăm în rîndurile noastre, concură în a aprecia, dacă nu într-u totul modul de redactare, ținuta generală și mai ales importanța istorică și pentru istoria literară a acestui volum. El nu poate fi considerat însă decît ca un început care se cere continuat.

Adrian Stănescu

L. I. KISELEVA, *Zapadnoevropeiskiaia rukopisnaia i pechatnaia kniga XIV—XV v.v.*, Edit. „Nauka”, Leningrad, 1985, 304 + 16 il. + 4 tabele

Alexandra Dimitrievna Liublinskăia și Vladimir Sergeevici Liublinski, continuatori de tradiții renumite rusești, au creat în perioada postbelică o nouă școală prin pregătirea unei pleiade de cercetători iluștri în domeniul codicologiei și a istoriei cărții manuscrise și tipărite din Europa apuseană. Mulți dintre reprezentanții generației noi de savanți s-au afirmat, prin studiile și monografiile publicate, nu numai în U.R.S.S., ci și pe plan european. Rezultatele dobîndite de ei în cercetarea fondurilor bogate de cărți manuscrise și tipărite apusene, ce se păstrează în marile biblioteci din U.R.S.S. și în special din Leningrad și Moscova, au intrat de pe acum în patrimoniul european al științei de carte.

În rîndul noii generații de savanți sovietici un loc de frunte ocupă Liudmila Ilincina Kiseleva, eleva și apoi colaboratoarea soților Liublinski, care au ilustrat și reprezentat cu cinste medicistica sovietică din Leningrad pe plan european. După un număr important de studii valoroase și unele descoperiri de-a dreptul senzaționale, precum și în urma publicării unor cărți valoroase, L. I. Kiseleva, acum șefa Secției de carte rară de la Biblioteca Academiei de Științe U.R.S.S. din Leningrad, a scos la finele anului 1985 o monografie-sinteză despre cartea manuscrisă și tipărită din Europa apuseană în secolele al XIV-lea și al XV-lea, abordînd în special aspecte de codicologie și de bibliofilie.

Referindu-ne la cartea realizată de L. I. Kiseleva se impun, în ce privește documentarea ei, două constatări majore. Mai întîi relevăm faptul că monografia se bazează și pune în valoare bogatele fonduri de cărți apusene manuscrise și tipărite în special din Biblioteca Publică de Stat M. E. Salikov-Șcedrin și Biblioteca Academiei de Științe a U.R.S.S. din Leningrad,

fără să neglijeze și alte biblioteci leningrădene sau din alte centre ale Uniunii Sovietice. Este pentru prima dată când comorile acestor biblioteci sînt puse în valoare în cadrul unei monografii-sinteze, ea fiind însoțită și de ilustrații în culori, realizate la un nivel tipografic ridicat, reproduceri după cele mai frumoase și reprezentative cărți manuscrise.

Valoarea cărților manuscrise este pusă în evidență de autoarea în cadrul larg al istoriografiei apuseane despre carte. L. I. Kiseleva a recurs deci la o bibliografie internațională extrem de bogată, practic la mai toate lucrările de bază și monografiile publicate în special în limbile franceză, engleză și germană. În cadrul unui dialog fecund cu istoriografia apuseană extrem de bogată Kiseleva nu numai că reușește să realizeze o sinteză a rezultatelor dobîndite, dar încearcă cu succes să deschidă noi orizonturi, să propună noi metode și mijloace de investigație, să facă cunoscut specialiștilor concluziile ce se degajază din studierea migăloasă a cărților manuscrise și tipărite apusene, ce se găsesc în fondurile sovietice amintite.

Este, poate, cazul să menționăm că o asemenea perspectivă de investigații a fost deschisă pentru autoare cu peste un deceniu în urmă cînd mentora ei Alexandra Dimitrievna Liublinskaiia inițiasc întocmirea unui catalog cumulativ al cărților manuscrise cu alfabet latin păstrate în U.R.S.S. Încă pe atunci L. I. Kiseleva făcuse parte, alături de alți colegi mai tineri sau mai vîrstnici, din colectivul format de renumita savantă sovietică, A. D. Liublinskaiia, care amintea că în diferitele fonduri din Uniunea Sovietică se păstrează circa 1 000 de cărți manuscrise apusene din secolele al XIV-lea și al XV-lea și peste 20 000 de incunabule.

În cadrul acestei activități L. I. Kiseleva a pregătit împreună cu alți colaboratori sau singură două cataloage care se refereau la *Manuscrisele latine de la Biblioteca Academiei de Științe a U.R.S.S. Descrierea manuscriselor cu alfabet latin din secolele X—XV (1978)* și *Manuscrisele latine de la Matenadaran (1980)*.

În ce privește structura cărții la care ne referim, ea este alcătuită din patru mari capitole, o introducere și concluzii. Primul capitol are titlul: *Codicologie — bibliografie. Alcătuirea cărții manuscrise din secolele al XIV-lea și al XV-lea și producerea cărții tipărite*. În capitol sînt abordate următoarele probleme: crearea corpului de carte, prepararea caietelor și asezarea textului, aparatul auxiliar al cărții, formarea și funcțiile ei, legătura dintre codicologie și textologie, coperta cărții ca izvor de informație. Capitolul al doilea, intitulat *Scrierea și caracterele literei de tipar* se referă la caracteristicile scrierii manuscriselor din secolele al XIV-lea și al XV-lea, la caracterele literelor de tipar din a doua jumătate a secolului al XV-lea, la problemele caracteristicilor individuale ale scrierii și la metodele ei de cercetare. Capitolul al treilea de o întindere, ceva mai mare decît celelalte, are ca subiect *Ornamentarea și ilustrarea cărții din secolele al XIV-lea și al XV-lea* și cuprinde următoarele aspecte: particularitățile ornamentării cărții manuscrise din secolul al XIV-lea, specificul decorului de carte manuscrise din secolul al XV-lea, ilustrarea cărții manuscrise din secolele al XIV-lea și al XV-lea, conținutul și funcțiile ei, ilustrația în cartea tipărită. Capitolul al IV-lea și ultimul ce poartă titlul de *Tipurile cărților și bibliotecilor în Europa apuseană în secolele al XIV-lea și al XV-lea* dezbat problema structurii de conținut a cărților manuscrise și tipărite, precum și a tipurilor de biblioteci.

În felul acesta autoarea studiază structura cărții manuscrise din perioada premergătoare tiparului și începe acest studiu cu prepararea materialului, a caietelor, continuă cu plasarea textului în pagină și terminînd cu formarea aparatului auxiliar. Cercetarea comparată a cărții manuscrise și a cărții tipărite a prilejuit autoarei o serie de concluzii interesante, dintre care se evidențiază constatarea că dezvoltarea producției meșteșugărești de carte manuscrisă a pregătit în mod nemijlocit apariția tiparului. Totodată, analiza scrierii și a decorului din cartea manuscrisă cu caracterele literelor de tipar și cu materialul ilustrativ din cartea tipărită a făcut posibil ca L. I. Kiseleva să ajungă la unele constatări originale despre legătura strînsă dintre cel care a scris cartea și artistul care a ornamentat-o, dintre tipograf și xilograf etc. În același timp, prin acest studiu comparat, autoarea a reușit să acumuleze un material documentar bogat despre specificul național și chiar local al prezentării grafice și artistice a cărții.

Perioada la care se referă L. I. Kiseleva în cartea sa este cea a afirmării curentului de renaștere în Europa apuseană și centrală. Era firesc ca ea să se oprească și să analizeze mai pe larg modificarea produsă de renaștere în domeniul structurii cărții manuscrise și tipărite. În această investigație Kiseleva ca și întreaga cercetare bibliologică sovietică pornește nu de la împărțirea tradițională (carte bisericească și carte laică) folosită în istoriografia apuseană, ci de la principiul funcționalității cărții, reconstituind această structură în funcție de finalitate, în funcție de rolul și rostul social al cărții. Abordarea este în felul acesta mai complexă, iar cercetarea mai dificilă, dar și rezultatele sînt mai eficiente, mai apropiate de realitățile timpului.

L. I. Kiseleva subliniază apoi că trebuie făcută o distincție netă între influența conținutului cărții, a ideilor expuse în text asupra conștiinței sociale și funcția cărții, care este determinată de nivelul de cultură materială și spirituală a societății. Cercetarea cărții ca obiect

de cultură materială într-o anumită măsură a fost legată de cercetarea ei ca fenomen social, căci întrebarea cum anume a fost creată cartea este inseparabilă de întrebările de cine anume a fost ea creată, cu ce scop și finalitate s-a scris sau s-a tipărit o carte, cărui cititor, căror păluri, grupe sau clase era ea destinată, cum și de cine a fost folosită cartea, care era relația dintre realizarea materială a cărții și finalitatea ei, sau, altfel spus, în ce măsură depindea înfățișarea exterioră a cărții de finalitatea ei, care este conținutul diferitelor tipuri de carte și cum se afirma comanda socială, s-au modificat oare rolul cărții și tematica lor o dată cu apariția tiparului? Toate acestea sînt întrebări pasionante la care autoarea ne oferă răspunsuri pline de interes.

Monografia publicată de L. I. Kiseleva constituie, totodată, un excepțional instrument de lucru, care sintetizează o vastă experiență în domeniul metodelor de datare și localizare a cărților manuscrise, al atribuirii lor pe baza ornamentelor și miniaturilor studiate comparativ. Autoarea propune o nouă metodă de identificare, anume metoda statisticii matematice, pe care a aplicat-o cu succes în cercetarea cărților manuscrise apuse de secolele al XIV-lea și al XV-lea și a incunabulelor păstrate în Biblioteca Academiei de Științe a U.R.S.S., Biblioteca Publică M. E. Saltikov-Șcedrin din Leningrad și în cea de la Matenadaran. L. I. Kiseleva discută pe larg, analizează în mod critic metodele elaborate și folosite de I. Maelon (în *Palio-graphie romaine*, Madrid, 1952) și L. Gillisen (în *L'expel'se des écritures médiévales*, Gand, 1973) și propune înlocuirea lor cu metoda statisticii matematice, care reprezintă — după ea — o elaborare a mijloacelor de adunare, grupare și analiză statistică a datelor, adică a informațiilor obținute prin constatarea repetată și constantă a fenomenului studiat. Pentru identificarea scrisului, a grafiei autoarea și-a propus să introducă în această investigație noțiunea *caracteristicilor cantitative ale literelor* luate din texte diferite, *elaborarea matematică* a acestor caracteristici și compararea lor. Pentru aceasta a reținut din scrierea latină literele i, u, m și n. Pe baza parametrilor stabiliți ea a analizat din textele alese cîte 20 de litere pe care le-a examinat cu un microscop binocular stereotip, care poate mării obiectul studiat de la 5 la 56 ori. Rezultatele au fost cuprinse în tabele, folosite în calculele de statistică matematică la Institutul de geochimie și fizică a mineralor al Academiei de Științe a Republicii Socialiste Sovietice Ucrainene. Programul a fost elaborat de cunoscutul specialist L. S. Finkel. Diagramele de coordonate alcătuite pentru textele studiate au fost supuse așa-numitei analize de factori, folosindu-se pentru aceasta mașina de calcul IBM. Kiseleva, în elaborarea noilor metode a realizat următoarele operații: 1) introducerea caracteristicilor cantitative ale literelor; 2) evidențierea posibilităților de interpretare cu ajutorul mașinei de calcul IBM a acestor caracteristici pentru descrierea și compararea textelor; 3) verificarea posibilităților de clasificare a textelor, bazându-se pe complexul de metode oferite de statistica matematică.

Tot cu titlul de exemplu reținem și constatările deosebit de interesante oferite de L. I. Kiseleva în privința ilustrării cărții tipărite din a doua jumătate a secolului al XV-lea. Ea arată că din numărul total de circa 12 milioane de exemplare apărute pînă în anul 1500 circa două milioane și jumătate au fost ilustrate cu precădere după xilogravuri. Autoarea reține faptul că în cărțile tipărite în limba latină se găseseră ilustrații extrem de puține sau ele lipsesc cu desăvîrșire, pe cînd cărțile tipărite în limbile naționale sînt bogate în ilustrații. Cartea tipărită a continuat și în privința ilustrării tradiția cărții manuscrise, dar ea a și statornicit o nouă tradiție în special prin tiparul din Țările de Jos și din Italia (mai ales Veneția). Kiseleva face o serie de constatări judicioase și în ce privește specificul ilustrării de carte tipărită în funcție de regiuni și țări.

Cartea publicată de L. I. Kiseleva dovedește încă o dată că o lucrare de durată, densă în idei și informații se poate realiza numai printr-o muncă tenace și bine organizată. Într-adevăr, după o muncă de benedictin în alcătuirea cataloagelor de cărți manuscrise apuse, în analiza minuțioasă a incunabulelor, L. I. Kiseleva a dobindit o experiență pe care a reușit cu brio să o sintetizeze în recenta sa monografie dedicată cărții manuscrise și tipărite apuse de secolele al XIV-lea și al XV-lea, monografie ce va reține, fără îndoială, atenția specialiștilor și care va avea darul să deschidă noi orizonturi în domeniul istoriei cărții și tiparului apusean.

Ludovic Demény

* * * *L'agricoltura romana. Guida storica e critica*, Editori Laterza, Roma, 1982, 188 + XXXVI p.

Editura italiană de orientare marxistă Laterza a publicat sub îngrijirea istoricului Luigi Capogrossi Colognesi o culegere de patru studii dedicate situației agriculturii romane într-o perioadă extrem de frământată din istoria statului roman; ultima etapă a republicii și începutul

imperului. Fenomenele istorico-economice care au dus la transformări fundamentale în relațiile agrare și în sistemul de exploatare a pământului au suscitat și continuă să suscite interesul cercetătorilor. Pornind de la această situație, Luigi Capogrossi Colognesi repune în circulație studiile de față, consacrandu-le o amplă analiză critică în substanțialul studiu introductiv care face deschiderea volumului. Motivind efortul editorial întreprins, el arată că, în ceea ce privește organizarea agriculturii romane în aceste secole, s-au creat o serie de idei preconcepute legate de „bunăstarea, bogăția și ordinea desăvârșită, de înalta productivitate, care se asociază cu marea aviditate a proprietarilor funciari de a-și spori propriile țări” (p. VII-VIII). La polul apus se gravitează în jurul ideilor pesimiste legate de dezvoltarea marii proprietăți. Înceerând să pună ordine în diversele teorii elaborate de-a lungul timpului, cercetătorul face o incursiune în istoriografia de specialitate, începând chiar cu anticii care au receptat transformarea economiei agrare romane: Cato, Varro, Columella, Plutarh, Pliniu, și continuând cu istoriografia modernă: Heyne, Neibuhr, Mommsen, Weber, Kornemann. El arată că ponderea au avut-o studiile istorico-juridice, politico-instituționale, cele despre istoria agrară fiind, în general, neglijate, iar fiind acestea au existat, erau caracterizate, de obicei, prin formalism. Însă nu acesta este cazul studiilor alese de Luigi Capogrossi Colognesi spre redifuzare.

Primul dintre ele aparține finlandezului H. Gummerus, este intitulat, în traducerea italiană *L'azienda agricola romana e l'economia agraria nell'opera di Catone* și a fost publicat prima dată la Leipzig în 1906 (p. 1—40). Studiul analizează *Libri de agricultura* aparținând lui Cato. Gummerus atenționează în repetate rânduri asupra spiritului modern de care e cuprinsă opera lui Cato, latinul propunând un model ideal al *villa*-ei, în care „capitalul investit” aduce maximum de „profit” posibil. *Villa* lui Cato este limitată ca suprafață: 100 de iugăre pentru vie sau 240 de iugăre pentru plantația de măslini. Stabilește numărul optim al personalului necesar exploatarea în fiecare caz și descrie chiar desfășurarea procesului de muncă, propunând adevărate „leges” ale producției, vânzării și cumpărării. Aproximarea de un mare oraș sau căi de comunicație eș mai bune sînt condiții de bază pentru realizarea eștigului maxim. Totul este subordonat unei idei centrale: a vinde cît mai mult și a cumpăra cît mai puțin, astfel dobîndindu-se autonomia *villa*-ei. Dar, după cun remarcă Gummerus, *villa* lui Cato este departe de a-și produce întreg necesarul de bunuri. Sclavii de care dispune nu sînt calificați decît în munca ogorului, deci trebuie să cumpere din afară îmbrăcăminte (cel puțin cea a selavilor), obiectele de mobilier în marea lor majoritate, produsele ceramice și metalice. În casă ar putea fi executată îmbrăcămîntea stăpînului și a familiei sale—principala activitate a *domina*-ei, ca și diferitele împletituri. Însăși construirea *villa*-ei necesită mînă de lucru din afară, calificață în așa ceva. Cînd este necesară o mai mare intensitate a muncii în exploatarea pămîntului, poate fi angajat un antreprenor, care are proprii săi salariați. Meritele lui Gummerus—subliniază Luigi Capogrossi Colognesi—constau în integrarea *villa*-ei într-un mai amplu sistem economic, lămurind complexul context al cooperării dintre munca liberă și cea servilă, în „analiza articulată a raporturilor de schimb între gospodăria agricolă, producția meșteșugărească și comerț” (p. XVI). Toate acestea fac ca studiul lui H. Gummerus să se mențină în actualitate.

Sovieticului V. I. Kuzisein îi aparține lucrarea *L'espansione del latifondo in Italia alla fine della Repubblica* (p. 41—64), apărut în 1957. Principala problemă studiată este apariția și avîntul latifundiei. Cercetătorul contrazice de la început ceea ce el numește „postulatul” că la sfîrșitul Republicii marea proprietate funciară se identifice cu latifundia, ceea ce nu este demonstrat. Se face distincția corectă între *latifundium* și marea proprietate funciară, prima formă fiind ceva nou și încă rar în secolul I î.e.n. Cea mai frecventă este marea proprietate funciară ca sumă a proprietăților mici și mijlocii, dispersate și cu slabe legături între ele, dar aparținînd aceluiași stăpîn. Unul dintre argumente este lucrarea lui Varro, scrisă în 37 î.e.n., prima în care se folosește termenul *latifundium* (I, 16, 4), însă numai o singură dată. Situația se schimbă radical în secolul I e.n., fiind diferitele izvoare menționează efectele negative ale latifundiei pentru agricultură. Kuzisein se ocupă apoi de locurile cele mai propice formării latifundiei (Cassino, Irpinia, Etruria, ș.a.), care sînt și cele mai fertile. Explicînd etapele de formare a latifundiei, demonstrează că s-a petrecut un proces de concentrare a proprietății, multe persoane avînd terenuri în aceeași zonă, care apoi s-au unit în latifundie. Existau și destule obstacole în calea creerii unui asemenea tip de proprietate. De exemplu, sistemul agri-mensural delimita strict o proprietate de alta, inclusiv ca mărime a lotului, dar nimic nu interzicea ca mai multe loturi să aibă același stăpîn. Se adăugau dispersarea acestor proprietăți în toată Italia, slaba productivitate a latifundiei, chiar și dreptul roman care nu susținea latifundia, pentru că nu garanta indivizibilitatea bunurilor agricole, care se împărțeau între moștenitori. Concluzia lui Kuzisein este că, la sfîrșitul Republicii, marea proprietate era un cumul de proprietăți mici și mijlocii, independente una de alta și răspîndite în toată Italia. Cercetătorul sovietic prezintă astfel câteva lucruri importante, în primul rînd făcînd distincția netă între proprietatea medie și latifundie, atît din punct de vedere economic, cît și cronologic (p. XXX).

A. J. Toynbee este prezent cu un studiu din 1965, intitulat *Nuove esigenze e opportunità economiche nell'Italia peninsulare e nella cisalpina dopo la guerra annibalica* (p. 65—102). Savantul englez studiază consecințele celui de-al doilea război punic asupra agriculturii romane, în condițiile desfășurării îndelungatului conflict militar chiar pe teritoriul roman. Comparativ cu lucrările lui Gummerus și Kuzisein, Toynbee aduce un element nou: economia pastorală care se dezvoltă în Italia secolului al II-lea î.e.n. ca o consecință a devastărilor și depopulărilor provocate de război, care „a condamnat la moarte” economia țărănească tradițională. Aspectul pozitiv constă în ocazia creată pentru a exploata regiunile montane ale Apeninilor. Pășunile montane erau utilizate, evident, vara, iar pentru iarnă se foloseau câmpiile devastate și rămase necultivate. „Investițiile de capital” erau favorizate de dezvoltarea orașelor din Italia centrală, de posibilitatea de a cumpăra terenuri la prețuri scăzute, ca și de posibilitatea folosirii păstorilor selavi proveniți din *barbaricum*. Pentru a fi cât mai convingător, Toynbee trece în revistă și sursele de formare a capitalului necesar. Existența acestuia, a mîinii de lucru, a pieței de desfacere-iață reunite toate condițiile pentru a investi cu mari profituri. Țăranii din Italia peninsulară au fost colonizați în Valca Padului, relativ izolați de restul țării, unde puteau continua „agricultura de subsistență”. Această zonă nu era propice agriculturii pentru piață, transportul grîului de aici la Roma constînd de trei sau patru ori mai mult decît cel al grîului sicilian. Pe baza acestor considerente, statul roman nu s-a dat în lături de a expropria pămînt aparținînd populațiilor italice. Între cei interesați în exploatarea pămîntului, istoricul englez situează, alături de țărani și de clasa conducătoare, „noua clasă de antreprenori”, dornici de îmbogățire. Toynbee sesizează — susține Luigi Capogrossi Colognesi — că bunăstarea celor pușini are la bază munca sclavilor și ruinarea popoarelor italice, ca și a cetățenilor care luptaseră pentru gloria Romei (p. XXXII).

Titimul studiu cuprins în volum aparține lui E. Gabba, se intitulează *Le strutture agrarie dell'Italia romana (III—I a.c.)* (p. 103—134) și este cel mai recent apărut, în anul 1979. Contribuția lui Gabba constă în evidențierea rolului jucat de terenurile de folosință comună, exploatare de micii proprietari indoeșbi pentru păstori. Existența acestei complementarități, între mica proprietate și terenul comun, este legată de contextul silvo-pastoral specific arealului apeninic-subapeninic. Dar el se arată în dezacord cu Toynbee, arătînd că romanii au expropriat din terenurile aparținînd populațiilor italice doar cele de folosință comună și cele aparținînd „colaboraționiștilor” cu Hannibal. Depopularea unor zone vaste din centru și sud era suficientă pentru a se putea pune bazele proprietății de tip latifundar. Se explică astfel dezvoltarea păstoritului în defavoarea agriculturii pe *ager publicus*, ceea ce modifică raportul între mica proprietate și terenul comun. Împotriva acestei situații, care lovea în micii proprietari, s-a ridicat Tiberius Gracchus. E. Gabba citează apoi argumentele lui Appianus Claudius, un oponent al lui T. Gracchus, care demonstrează „anacronismul și caracterul antieconomic” al reformelor propuse, în condițiile în care necesitățile militare îi țineau pe țărani mulți ani departe de casă. Concluzia lui Gabba este că latifundia s-a născut și s-a dezvoltat pe *ager publicus*, provocînd treptat decădere a micii proprietăți și a satului italic. Deci — comentează Luigi Capogrossi Colognesi lucrarea lui Gabba — cercetătorul scoate la lumină coexistența dintre mica proprietate și *villa*, care nu se exclud reciproc, ci se completează, integrarea fiind necesară ambelor părți. Latifundia în sens restrîns s-a substituit micilor proprietari liberi și organizării *villa*-ei, „dar aceasta este o altă pagină a istoriei agriculturii italice” — conchide Luigi Capogrossi Colognesi.

Este acum rîndul nostru să subliniem meritele acestui volum-culegere a patru studii — și ale editorului său. Cercetătorul italian, prin selecția făcută, ca și prin completările cuprinse în introducere reușește să ne prezinte un tablou amplu al societății rurale italice din secolele III î.e.n. — I e.n. în ceea ce are aceasta mai important: proprietatea asupra pămîntului. Însăși simpla lectură a volumului este un eștig pentru cititor, datorită clarificărilor aduse în ceea ce privește metodele de exploatare a pămîntului într-o perioadă de răsărire în istoria Romei, aceea a trecerii de la republică la principat. Din aceste motive credem că lucrarea este bine venită, chiar dacă se prezintă sub forma unei culegeri de studii. Deși unele sînt vechi din punct de vedere al datei apariției, ele continuă să fie noi din punctul de vedere al conținutului.

Ramiro Donciu

„TOOLS AND TILLAGE”, Copenhagen, vol. V, nr. 1 (1984), 2 (1985), 128 p.

Înființată în anul 1968, revista „Tools and Tillage”, editată de Secretariatul Internațional pentru Cercetări de Istorie a Uneltelor Agricole și Muzeul Național al Danemarcei, sub redacția lui Grith Lerche, Alexander Fenton și Axel Steensberg este dedicată, așa cum se menționează în foaia de gardă, „istoriei uneltelor pentru cultivat și proceselor agricole”. Revista nu se limitează, însă, strict la domeniul anunțat, incluzând între copertile ei și articole privitoare la sisteme și metode de cultivat și recoltat, enunțate din mai multe puncte de vedere, pornind de la abordarea oferită de arheologie până la cea lingvistică, fiind discutate aspecte din orice parte a lumii de la începuturile agriculturii până în era industrială.

Cele două ultime apariții ale revistei (ambele de cite 64 pagini) sînt deschise de cite un editorial (în cele două limbi folosite în revistă : engleză și germană) urmat de articole propriu-zise. Primul dintre ele, *Cultura cu cazmaua în Flandra* de Johan David, descrie amănunțit caracteristicile folosirii cazmaei la arat în locul plugului, în Flandra, atrăgînd atenția și asupra unor avantaje ale aplicării acestui sistem, puțin luate în discuție pînă acum. Cunoscutul paleobotanist J. Troels-Smith analizează în raportul său *Furajul și îngrășarea pămîntului cu bălegar în Elveția în urmă cu 6000 de ani* situația înregistrată la Thayngen-Wcier, o stațiune neolitică de lingă Thayngen, cantonul Schaffhausen, explorată de arheologul W. U. Guyan. După analiza polenurilor și a unor pupe fosilizate de insecte, Troels-Smith ajunge la concluzia că o dată cu cultivarea plantelor a început și creșterea animalelor, fiind dovedită folosirea bălegarului pentru îngrășarea pămîntului în vederea obținerii unor recolte mai bune. Demne de menționat sînt și notele lui Henrik Tauber și Grith Lerche privind calibrarea datelor C₁₄ și folosirea lor în datarea unor unelte agricole.

Un foarte interesant studiu semnează Jutta Meurerers-Balke și Charlotte Loennecken : *Mijloacele de protecție în timpul secerișului*. În general, mijloacele de protecție folosite de secerători apără degetele 3, 4, și 5 de la mîna stîngă (sau, pentru stingaci, de la mîna dreaptă). Autoarele au putut studia mai multe asemenea instrumente cu rol protector în muzeele din Berlinul de Vest și Hamburg și acolo unde mai sînt folosite și astăzi, în special în Calabria și Iran. După o scurtă catalogare și clasificare a tipurilor întîlnite (inclusiv cele dintr-o vastă literatură de specialitate, din care, lipsește, totuși, din păcate, articolul lui Răzvan Ciucă și Petre Diaconu din *Ialomița. Materiale de istorie agrară a României*), se discută răspîndirea acestor obiecte, cunoscute foarte bine în Balcani. Palamarca (aceasta este denumirea folosită în Bulgaria și România pentru tipul cel mai comun de apărătoare) este răspîndită în întreg spațiul mediteranean, din Spania pînă în Balcani și Anatolia și mai departe, din Iran pînă în Pakistan, în nordul Africii și Baleare. În mare, există două tipuri principale de palamarce : cu un singur compartiment pentru cele trei degete și cu trei compartimente, primul tip fiind folosit doar în Pirinei. Pe de altă parte, palamarcele din estul Europei se deosebesc de cele din apus prin prelungirea „degetelor” într-un cîrlig, fapt ce poate fi remarcat și la exemplarele din România. Palamarcele din Iran au spațiu pentru apărarea tuturor celor cinci degete. În continuare, este explicat, pe larg, modul în care se lucrează cu palamarca în nordul Greciei, la Kato Theodorakia, lingă Kilkis, și se discută alte instrumente auxiliare folosite la secerat, între care, seceră cu cîrlig de cosit cunoscută în sec. XV în Flandra, răspîndită în tot nordul Europei Centrale, pînă în nordul Franței în vest și țările baltice la răsărit, dar și în Ungaria și Transilvania, unde, după părerea lui F. Krüger, a fost adusă de flamanzi ; în același timp, secerătorii nomazi albanezi au contribuit în principal la răspîndirea palamarcei în Balcani.

Despre *Contribuția lui František Sach la cercetarea uneltelor de plugărit preindustrial în Austria* scrie Il. C. Dosedla. Sach s-a ocupat — printre altele — de clasificarea uneltelor de plugărit preindustrial și, în primul rînd, de pluguri. Dosedla, făcînd un apel pentru îmbunătățirea clasificării Sach și extinderea folosirii ei în dauna creării unor noi clasificări, pe criterii strict naționale, analizează, și el, unele tipuri de pluguri, încercînd să le încadreze în clasificarea cercetătorului din Cehoslovacia.

În studiu deosebit de interesant este cel scris de Peter Strømgaard și intitulat *Sistemul infield-outfield de schimbare a culturii la populația bamba din sudul Africii centrale*. Autorul discută, mai întâi, sistemul de schimbare a terenurilor cultivate (*shifting system*) întâlnit în Africa încă din neolitic și semnalat încă, în secolul nostru, în Scandinavia și Europa Centrală (echivalent în România cu lăsarea „în pîrloagă” a terenurilor). Deși blamat într-o vreme, acum se constată o reconsiderare a acestui sistem, evidențiindu-se valoarea ecologică ridicată a folosirii lui. În cazul populației bamba din platoul central al savanei est-africane din Zambia, în apropierea albiei fluviului Zambezi, se constată schimbarea terenurilor pentru regenerare, dar nu în fiecare an. Pămîntul este îngrășat cu cenușă provenită de la ramuri arse pe loc, după ce au fost tăiate din copacii aflați într-o altă zonă inconjurătoare, clar delimitată. de 5—8 ori mai mare decît cea cultivată; în acest fel, pădurea nu este distrusă, ramurile refăcîndu-se ușor. Acest sistem *chitemene* în limba locală—(denumit *infield-outfield*, termenul *infield* desemnînd zona cultivată, iar *outfield* zona de pe care se aduc îngrășămintele), folosit în diferite variante și în ins. Făroe și în Tanzania, în alte părți, este descris pe larg de Strømgaard, care se referă atît la tehnicile de tăiere a ramurilor arborilor și de ardere, cît și la ritualurile care sînt legate de aceste operații, la importanța lor, observabilă prin modul în care ele sînt reflectate în vocabular. Un capitol aparte se referă la ciclurile de cultivare a diferitelor specii de plante (mei, nuci de pămînt, fasole, cassava), ciclul încheiat după cinci ani, iar un alt capitol, la diviziunea muncii în cadrul unei comunități bamba, de-a lungul unui ciclu de cultivare. În fine, Peter Strømgaard face o analiză detaliată a productivității pe care o oferă sistemul *infield-outfield* și a dietei populației bamba. Credem că trebuie remarcat aici faptul că populația bamba a ajuns, pe căi empirice, să mențină fertilitatea solului exact atît cît este necesar (după cum s-a dovedit prin experimente chimice) pentru fiecare cultură în parte.

Mervyn Watson, în articolul *Tipuri obișnuite de pluguri irlandeze și tehnici de plugărit*, ia în discuție varietatea plugurilor irlandeze din sec. XVIII și începutul sec. XIX. Mai întâi se face o amănunțită descriere a tipurilor de pluguri întîlnite, comparîndu-se frecvent aceste unele cu cele cunoscute în Scoția, care sînt mult mai ușoare. Autorul demonstrează că gresăciile pluguri irlandeze sînt, în fond, foarte bine adaptate la specificul solului local, la condițiile oferite de ecosistemul irlandez.

În consistent și foarte bine documentat studiu este cel al lui Inge Schjellerup, *Observații privind terenurile cultivate pe înălțimi și sistemele de terase în regiunile muntoase din nordul Peru-ului*, în care autoarea se referă la sistemele precolumbiene de cultivare de pe versantul estic al Anzilor, la o altitudine de 3200—3800 m., observat în districtul Chuquibamba, provincia Chahapoyas din departamentul Amazoanelor. În această zonă, datorită climatului excesiv de rece și umed, nu se pot cultiva cereale, astfel încît locuitorii cultivă cartofi (cel puțin 35 de varietăți) și unele plante cu tuberculi. Primele amenajări studiate sînt cele încăși situate lângă Aluén, un sat din estul districtului, unde panta naturală este de 25°; aici au fost construite terase întărite cu pietre (asemenia unor trepte distinct delimitate) pentru a se evita alunecările de teren și eroziunea solului. Ceva mai la poale, unde panta este mai lină —5°, brazdele sînt așezate pe paturi din piatră de dimensiuni mici, regîndu-se astfel, scurgerea apelor la vale. Pe baza acestor sisteme principale au fost decelate și alte variante, autoarea clasificînd opt tipuri de asemenea amenajări, din care unele au fost datate (prin C₁₄ calibrat) înainte de încăși (pînă în anul 900).

În revistă mai apar un articol omagial semnat de Grith Lerche, dedicat împlinirii unui veac de la descoperirea parcelelor cultivate în epoca fierului („cîmpurile celtice”) din Iutlanda un altul scris de Grith Lerche și Stig Jensen (*O notă privind practicarea fermajului în perioada, vikingă: bălegarul din iarbă*), un necrolog pentru Paul Lesler și mai multe recenzii.

Apărută în condiții grafice ireproșabile, *Tools and Tillage* se dovedește a fi o revistă de studii interdisciplinare, foarte exigentă în alegerea temelor, dar publicînd articole diverse, subsumate însă, interesului pentru istoria uneltelor și proceselor agricole, domeniu care ar merita o atenție mai mare din partea cercetătorilor, în primul rînd a istoricilor.

Virgil Ștefan Nițulescu.

„REVISTA DE ISTORIE” publică la prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronică vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului. Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Coroondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de Redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București—71247

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTA PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Zone sacre la geto-daci.

Valoarea temporară a informației cartografice.

Ștefan cel Mare și războiul otomano-venețian din 1499—1503.

Regimul politico-economic al gurilor Dunării în secolul al XV-lea.

Economia țărilor române în secolul al XVII-lea.

Izvoare demografice — registrul militar secuiesc din 1635.

Înființarea consulatelor franceze în țările române și impactul asupra spiritului românesc

Problemele învățămîntului în parlamentul român. Pe marginea criticii reformelor școlare a lui Take Ionescu.

Ecoul unor evenimente istorice românești în presa norvegiană.

Spania în literatura română în epoca modernă — traduceri, reflexe, influențe.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Aspecte ale genezei „noului activism” al popoarelor din Ungaria (1900—1905).

România și țările balcanice în perioada 1900—1911.

Considerații privind social-democrația germană 1869—1914.

America Latină și primul război mondial.

Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929—1939).

Aspecte ale procesului de creare a Frontului Național Unit Anti-japonez al poporului chinez.

Contribuția Biroului pentru servicii strategice al S.U.A. la victoria Națiunilor unite.

Propunerea României privind încheierea unui tratat de securitate colectivă în sud-estul european postbelic. Semnificații politice.

Evoluția statului român în etapa edificării societății socialiste multilateral dezvoltate 1965—1986.

RM ISSO 567 — 630

